

LE'ÂLÎ AHMED ÇELEBÎ B. MUSTAFA SARUHÂNÎ'NİN

KÂNÛNU'L- 'AVÂMİL VE BURHÂNÜ'L-MESÂİL

ADLI ESERİNİN TAHKİKİ

ŞEYMA SAVAŞ DEVECİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:Prof. Dr. Ramazan EGE

Uşak

Temmuz 2018

LE'ÂLÎ AHMED ÇELEBÎ B. MUSTAFA SARUHÂNÎ'NİN

KÂNÛNU'L- 'AVÂMİL VE BURHÂNÜ'L-MESÂİL

ADLI ESERİNİN TAHKİKİ

Şeyma SAVAŞ DEVECİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bölümü

Danışman: Prof. Dr. Ramazan EGE

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2018

ÖZET

LE'ÂLÎ AHMED ÇELEBÎ B. MUSTAFA SARUHÂNÎ'NİN

KÂNÛNU'L-'AVÂMİL VE BURHÂNÜ'L-MESÂİL

ADLI ESERİNİN TAHKİKİ

Şeyma SAVAŞ DEVECİ

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Danışman: Prof. Dr. Ramazan EGE

Arap dili grameri ile ilgili çalışmaların başlangıcı olarak, Hz. Ali'nin (ö. 40/661) kelime çeşitleri ve tanımlarını içeren bir sayfayı Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) vermesi ve bu yolda ilerlemesini istemesi gösterilmektedir. Daha sonraları Halil b. Ahmed (ö. 175/791) âmiller nazariyesini kurmuş ve nahvin temelini atmıştır. Nahivle ilgili çalışmalar Basra, Kûfe, Bağdat gibi merkezlerde artarak devam etmiş, klasik eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. Söz konusu bu eserler, çok fazla detay içermeleri nedeniyle nahiv konularının öğrenilmesini zorlaştırdığı şeklinde eleştirilere maruz kalmışlardır. Bunun sonucu olarak, özellikle Arapça'yı yeni öğrenmeye başlayacak olanlar için, nahiv konularını daha basit ve anlaşılır hale getirmek amacıyla muhtasar eserler yazılmıştır. Bunların içerisinde âmillerle ilgili olanlar önemli bir yere sahiptir. Nahiv terimi olarak âmîl, “kelimenin sonunun i'râb bakımından özel bir şekil almasını sağlayan şey” anlamına gelmektedir. Âmilleri konu alan eserler, “Avâmîl” genel adı altında telif edilmiş ve pek çok şerhe konu olmuştur. Eserlerde genelde yüz âmilden bahsedilmiş bazısında bu yüz adetin içine i'râb ve mâmuller de dahil edilmiştir. 'Avâmîl geleneğine ait bu eserlerin en çok tanınanlarından biri, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *el-'Avâmîlü'l-mi'e'* sidir. Şârih, 16. yy.'da yaşamış, Saruhanlı divan şairi ve kadı Le'âlî Ahmed Çelebi b. Mustafa Saruhânîdir. (ö. 971/1563) Şerh, *Kânûnu'l-'Avâmîl ve burhânü'l-mesâil* adını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdülkâhir Cürcânî, 'Avâmîl, Kânûnu'l-'Avâmîl, Le'âlî Ahmed Çelebi, Tahkik

**LE'ĀLĪ AHMED ÇELEBĪ B. MUSTAFA SARUHĀNĪ AND CRITICAL
EDITION HIS WORK NAMED**

**KĀNŪNU'L-'AVĀMİL VE BURHĀNU'L-MESĀİL
ŞEYMA SAVAŞ DEVECİ**

Usak University

Institute of Social Sciences

Department of Basic İslâmic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Ramazan EGE

ABSTRACT

The event that Hazrat Ali (d. 40/661) gave a page containing the word types and definitions to Ebu'l-Esved ed-Duelī (d. 69/688) and that he wanted him to proceed on this path is indicated as the beginning of the studies on the grammar of the Arabic language. Halil b. Ahmed (d. 175/791) later established the theory of âmils (preceding verbs/verbals) and laid the foundation of nahiv (syntax). Works on syntax continued increasingly in centers such as Basra, Kufa, Baghdad, and classical works began to be produced. These mentioned works were subjected to criticism that they made it difficult to learn nahiv topics because they contained too much detail. As a result of this, a lot of summary works were written to make nahiv topics simpler and more understandable, especially for those who were about to start learning Arabic. Among them, those related to âmils have an important place. Nahiv literally means that "what makes the end of the word to take a special form in terms of the i' râb". These works on âmils are copyrighted under the general name of "Avâmil" and have been the subject of many şarh studies. In the works, usually a hundred of âmils were mentioned, and in some of these, 'i' râb and māmuls (communal elements) were also included within this hundred. One of the most well-known of these works belonging to the 'Awâmil tradition is the al-'Awâmilu'l-mi'e of 'Abd al-Qāhir al-Jurjāni (d. 471/1078-79). Şārih is Le'ālī Ahmed Celebi b. Mustafa Saruhānī (d. 971/1563) who lived in the 16th century, and was a divan poet from Manisa and a qadi. Şarh is called "*Kānūnu'l-'Awāmil ve burhānu'l-mesāil.*"

Keywords: 'Abd al-Qāhir al-Jurjānī, 'Awāmil, Kānūnu'l-'awāmil, Le'ālī Ahmed Celebi, Taḥqīq.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı 134015023 No'lu öğrencisi Şeyma Savaş Deveci'nin "**Le'âlf Ahmed Çelebi b. Mustafa Saruhânî'nin Kânûnu'l-'Avâmil ve Burhânü'l-Mesâil Adlı Eserinin Tahkiki**" adlı tezi 20/07/2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof. Dr. Ramazan EGE	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Arap dili gramerinde âmil-mâmul münasebeti üzerine yazılmış eserlerin en önemlilerinden biri, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *el- 'Avâmilü'l-mi'e*'sidir. 'Avâmil adı altında yazılmış benzer tarzdaki diğer eserlerde olduğu gibi, bu eser de nahvin önemli bir bölümünü oluşturan *âmiller* konusunu özet bir şekilde ele almaktadır. Eser, yüzyıllar boyunca medreselerde okutulmuş, önemli bir klasik kaynak halini almıştır. Bu işlevine binaen *el- 'Avâmilü'l-mi'e* üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmış, manzûm hale getirilmiştir. Yazılan şerhlerden biri de Le'âlî Ahmed Çelebi b. Mustafa Saruhanî'nin olup *Kânûnu'l- 'Avâmil ve burhânü'l-mesâil* adını taşımaktadır. Müellifin tam adı "**es-Seyyid Ahmed Çelebi b. Mustafa es -Saruhânî er -Rûmî el -Kâdî el- Hanefî**" dir. 16. yy da yaşamış divan şairi ve kadı olan müellif, Le'âlî nisbesiyle tanınmaktadır. Bu çalışma, müellifin Arap dili öğrenimi üzerine kaleme aldığı eserlerinden biri olan *Kânûnu'l- 'Avâmil ve burhânü'l-mesâil*'in tahkikidir. Söz konusu eser üzerinde yapılan tahkik çalışmasının amacı, eserin günümüze kazandırılması, müellifinin hayatı, ilmi yönü hakkındaki bilgilerin ve müellifin diğer eserlerinin ortaya çıkartılmasıdır.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde 'Avâmil kavramı, âmil ve mâmul ilişkisi, *el- 'Avâmilü'l-mi'e* ve Abdülkâhir el-Cürcânî hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Le'âlî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, hocaları ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde, *Kânûnu'l- 'Avâmil ve burhânü'l-mesâil* ele alınmış, eserin telif sebebi, metodu, içeriği, kaynakları ve nüshaları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise müellif nüshası temel alınarak metin oluşturulmuş ve nüsha farklılıkları gösterilerek tahkik çalışması yapılmıştır.

Tez çalışmaları süresince yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ramazan EGE'ye teşekkür ederim. Ayrıca Prof Dr. Mehmet ŞEKER ile Arş. Gör. Tuğba ALTUNCU'ya, Arş. Gör. Halenur DEMİR'e ve katkıda bulunan tüm arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Şeyma Savaş Deveci

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Şeyma SAVAŞ DEVECİ

Lisans Öğretimi : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / İlahiyat

Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.

Yabancı Diller : Arapça, İngilizce

İş Deneyimi: 8 yıl

Çalıştığı Kurumlar: MEB / Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği / İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği-Kütahya

Uşak Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

İletişim :

e-posta adresi : seyma.savas@usak.edu.tr

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
EKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	xiv

GİRİŞ: ‘AVÂMİL, el-‘AVÂMİLÜ’L-Mİ’E ve ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNÎ

A) ‘AVÂMİL.....	15
1. ‘Avâmil Kavramı.....	15
2. ‘Avâmil Adındaki Eserler.....	15
3. ‘Avâmil-i Afîk ve ‘Avâmil-i Cedîd Arasındaki Farklılıklar.....	17
B) el-‘AVÂMİLÜ’L-Mİ’E.....	17
1. <i>el-‘Avâmilü’l-mi’e</i>	17
2. <i>el-‘Avâmilü’l-mi’e</i> Üzerine Yapılmış Çalışmalar	18
2.1. Şerhler	18
2.2. Hâşiyeler	21
2.3. Manzûm Eserler	21
2.4. Lisansüstü Tezler	22
C) ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNÎ.....	22
1. Hayatı.....	22
2. Eserleri	23
2.1. <i>Esrârü’l-belâğa</i>	23
2.2. <i>el-‘Avâmilü’l-mi’e</i>	24

2.3. <i>Delâilü'l-i'câz</i>	24
2.4. <i>Kitâbü'l-Cümel</i>	24
2.5. <i>Muğni fî şerhi'l-Îzâh</i>	24
2.6. <i>el- Mukteşid fî şerhi'l-Îzâh</i>	24
2.7. <i>el-Î'câz</i>	24
2.8. <i>el-Mukteşid fî şerhi't-Tekmile</i>	25
2.9. <i>er-Risâletü's- şâfiye</i>	25
2.10. <i>Muhtârü'l-ihtiyâr fî fevâid-i mi'yâri'n-nüzzâr</i>	25
2.11. <i>et-Tetimme fî'n-nahv</i>	25
2.12. <i>Kitâbü'l- 'arûd</i>	25
2.13. <i>el-Muhtâr min şî'r (min devâvîn) el-Mütenebbî ve'l-Buhtürî ve Ebî Temmâm</i>	25
2.14. <i>el-Miftâh</i>	25
2.15. <i>el- 'Umde fî't-taşrîf</i>	25
2.16. <i>Î'câzü'l- Kûr'an</i>	26
2.17. <i>Kitâbü Şerhu 'l-fâtîha</i>	26
2.18. <i>Dercü'd-dürer fî tefsiri'l-âyi ve's-sûver</i>	26
2.19. <i>el-Mu'tađid</i>	26
2.20. <i>el-Mesâilü'l-müşkile</i>	26
2.21. <i>el-Mesâilü'l-mensûra</i>	26

BİRİNCİ BÖLÜM: LE'ÂLÎ AHMED ÇELEBİ B. MUSTAFA SARUHÂNÎ

A- HAYATI	27
1. Doğumu ve Nesebi.....	27
2. Adı ve Nisbesi.....	27
3. Tahsili ve Mesleği.....	29
4. Hocaları.....	29
4.1. İbn Kemâl.....	29
4.2. Sa'dî Çelebi.....	30
5. İlmî Edebî Şahsiyeti.....	30
6. Vefatı	31
B. ESERLERİ	31
1. Arap Dili'ne Dair Eserleri	31

1.1. <i>Ḳânûnu 'l- 'Avâmil ve burhânü 'l-mesâil</i>	31
1.2. <i>Şerhu 'l-emşileti 'l-muhtelifi</i>	32
1.3. <i>Tuḥfetü 'l-ḥavas fi tercümeti "Dürreti 'l-ğavvâş"</i>	32
1.4. <i>Ḳavânînu 'ş-şarf</i>	32
1.5. <i>Mecmâ 'u 'l-ḳavâ 'id ve menbâ 'u 'l-fevâid</i>	32
2. Fıkha Dair Eserleri	32
2.1. <i>Mecmâ 'u 'l-mesâili 'ş-şer 'iyye fi 'l- 'ulûmi 'd-dîniyye</i>	32
2.2. <i>Risâle fi 'l-ferâid</i>	33
2.3. <i>Kitâbü 'l-fetâvâ</i>	33
2.4. <i>Daire-i Mermûza</i>	33
2.5. <i>Risâle-i Mükemmele</i>	33
3. Kelâma Dair Eserleri.....	33
3.1. <i>Şerh-i muḥâkemat</i>	33
3.2. <i>Şerhu 'l-Ḳaşideti 'n-nunîyye</i>	34
3.3. <i>Tercüme-i Bed 'ü 'l-emâlî</i>	34
4. Edebiyata Dair Eserleri	34
4.1. <i>Şerhu Ḳaside-i bürde</i>	34
4.2. <i>Tercüme-i Ḳaside-i bürde</i>	35
4.3. <i>Dîvân</i>	35
4.4. <i>Münşeât</i>	35
4.5. <i>Fetihnâme</i>	35
4.6. <i>Deḳâıku 'l-mizân fi meḳâdiri 'l-evzân</i>	35
4.7. <i>Tercüme-i kaside-i tâiyye:</i>	35
5. Tasavvufa Dair Eserleri	36
5.1. <i>Kasîde-i münferice şerhi</i>	36
5.2. <i>el-Kenzü 'l-maḥfî</i>	36
5.3. <i>Mecâlis</i>	36
5.4. <i>Terceme-i ayât-ı Zebûr</i>	36
6. Hadise Dair Eserleri	37
6.1. <i>Şerhu 'l-erbâin hadîsen li 'n-Nevevî</i>	37
6.2. <i>Esmâü 'n-Nebî</i>	37
7. Farsça'ya Dair Eserleri	37
7.1. <i>Kavânîn-i sarf-ı Fârisî</i>	37

7.2.Lûgat	37
8. Diğer Eserleri.....	37
8.1. <i>Risâle fi beyân-i şuhur-i ‘arabiyye bi nücumî ve şer’i</i>	37
8.2. <i>Risâle fi ‘z-zevâyâ ‘s-selâs</i>	37

İKİNCİ BÖLÜM: KÂNÛNU’L-‘AVÂMİL VE BURHÂNÜ’L-MESÂİL

A) KÂNÛNU’L-‘AVÂMİL VE BURHÂNÜ’L-MESÂİL.....	39
1. Eserin Adı ve Le’âlî’ye Nisbeti	39
2.Eserin Yazma Nüshaları	39
3.Eserin İçeriği.....	40
4. Müellifin Eserde İzlediği Yöntem	49
4.1. Üslubu	49
4.2 İstişhâdı	50
4.2.1.Âyetler	50
4.2.2.Hadisler	50
4.2.3.Şiirler	51
5. Kaynakları.....	52
B)METİN TAHKİKİNDE İZLENEN YÖNTEM	53
SONUÇ	54
EKLER.....	55
KAYNAKÇA	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÂNÛNU’L-‘AVÂMİL VE BURHÂNÜ’L-MESÂİL’İN TAHKİKLİ METNİ	73

EKLER LİSTESİ

- EK 1: *el- 'Avâmilü'l-mi'e* tablosu.....43
- EK 2: *Kânûnu'l- 'Avâmil ve burhânu'l-mesâil* adlı Beyazıt Devlet Kütüphanesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu, 34 Dev Mer 454-19121/1 numarada bulunan nüshanın 1b -2a ve 36b-37a varakları.....44-45
- EK 3: *Kavânînu'l- 'Avâmil* adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 307/3 numarada bulunan nüshanın 1b-2a ve 17b varakları.....46-47
- EK 4: *Kanûnu'l- 'Avâmil ve burhânü'l-mesâil* adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 272/3 numarada bulunan nüshanın 1a -2b ve 5b-6a varakları.....48-49

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: İbn, bin
bs.	: Baskı
Bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ens.	: Enstitü
GAL	: Geschichte Der Arabischen Litteratur
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İHL	: İmam Hatip Lisesi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
m.	: Miladi
md.	: Madde
mm.	: milimetre
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölümü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
Thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vr.	: Varak

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

đ	ض	ğ	غ	h	ح
ħ	خ	k	ق	ñ	ك
ş	ث	ş	ص	ţ	ط
z	د	z	ض	z	ظ
‘	ع	‘	‘	-	Uzatma işareti

Çalışmamızda DİA'nın temel aldığı transkripsiyon sistemi uygulanmıştır

Yukarıda zikredilen sistemden farklı olarak:

- Harf-i ta'rîf ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. *el-Kâmil*, *eş-Şi'r* ve *'ş-şu'arâ* gibi.
- Terkip halindeki ad ve lakaplar bitişik yazılmıştır. "Abdullah" gibi. Ayrıca ilk cüzün bulunduğu yere göre i'râbı yazıda gösterilmiştir. Nûruddîn b. Abdirrahmân gibi.
- Türkçe bölümünde Türk Dil Kurumu imlâ kurallarına uyulmuştur

GİRİŞ: ‘AVÂMİL, el-‘AVÂMİLÜ’L-MÎ’E ve ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNÎ

A) ‘AVÂMİL

1. ‘Avâmil Kavramı

Sözlükte ‘avâmil, “meslek, iş, sanat” anlamına gelen **عَمَل** kelimesinden türetilmiş olup ism-i fail olan **عَامِل** kelimesinin çoğuludur.¹ Âmil kelimesinin sözlük anlamı “mızrak, etken, bir işte, sanatta çalışan, bir adamın malının ve işinin sorumluluğunu üstlenmiş kişi” şeklindedir.² Nahiv terimi olarak, “kelimenin sonunun i‘râb bakımından özel bir şekil almasını sağlayan şey” anlamına gelmektedir.³ Bütün âmiller, etkiledikleri kelimenin son harfinde i‘râb adı verilen bir değişiklik meydana getirir.⁴

Âmil-mâmul ilişkisi temelde cümledeki öğeleri etkileyen bir âmil olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Nahivciler, kelime sonlarındaki değişikliğin bir nedeni olacağı düşüncesinden yola çıkarak bu değişikliklerin sebebi olan öğeye âmil, etkilenen öğeye de mâmul adını vermişlerdir.⁵

2. ‘Avâmil Adındaki Eserler

Arap dilinde âmiller, ilk dönemlerden itibaren pek çok araştırmaya konu olmuş ve farklı şekillerde ele alınmışlardır. Nahiv ilminin özünü oluşturan âmil-mâmul ilişkisi üzerine, Emevîler devrinden itibaren, *el-‘Avâmil*, *el-‘Avâmilü’l-mî’e*, *Mietü âmil*, *‘Avâmilü’l-i‘râb*, *el-Muhtasar (fi’n-nahv)*, *el-Mukaddime (fi’n-nahv)* adlarıyla küçük çapta birçok kitap yazılmıştır. Bu konuda yazılmış ilk eser olarak değerlendirilen *el-‘Avâmil (fi’n-nahv)* ise, Halîl b. Ahmed’e (ö. 170/786) dayandırılmaktadır. Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî’nin (ö. 189/805) de *Râiyye*

¹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-‘Arab**, (Beyrut: Dâru’s-Sâdîr, ts), I-XV, XI, s.474.

² İbrahim Mustafa, Hamîd Abdülkâdir, Ahmed Hasan Zeyyât, Muhammed Ali Neccâr, **el-Mu‘cemü’l-vasîf**, (Kahire: Dâru’d-Da‘ve, 2011), I-II, II, s.628.

³ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta‘rifât**, Thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, (Kahire: Dâru’l-Fadîle, 2004), s.122.

⁴ Ebû Bîşr Ebû Osmân Ebü’l-Hasen Ebü’l-Hüseyn Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, **el-Kitâb**, Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1988), I-IV, I, s.13.

⁵ Yakup Civelek, **Arap Dilinde İ‘râb Olgusu**, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), s.46.

olarak bilinen bir risâlesi bulunmaktadır.⁶ Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-'Avâmil fi'n-nahv* adlı eseri de bu türün ilk örneklerindedir.⁷ Ayrıca İbn Faddal'a (ö.479/1087) ait *el-'Avâmil ve'l-Hevâmil*,⁸ Ebû Kâsım Sa'îd b. Sa'dü'l-Fârikî'nin (ö. 391/1001) *Taksîmâtü'l-'Avâmil-i ve 'ileluha*⁹ adlı eserleri de 'Avâmil adını taşıyan eserlerdendir.¹⁰ Bunların dışında, Feyzi Kâşânî (ö. 1090/1679), Sirâceddin Muhammed b. Yûsuf el-Herevî (ö. 488/1095) ve Muhsin el-Kazvînî'ye (ö.1128/1716'den sonra)¹¹ de *el-'Avâmil (fi'n-nahv)* adlı eserler nisbet edilmektedir.¹² Ayrıca Ahmed Hilmî el-Kûğî (ö. m.1996) tarafından kaleme alınan *'Avâmilü'l-hilmiye* isimli, son döneme ait muhtasar bir 'Avâmil çalışması da mevcuttur. Fakat 'Avâmil ismiyle en çok bilinenleri Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö.474/1080)¹³ *el-'Avâmilü'l-mi'e* ve İmam Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil* adlı eseridir. Cürcânî'nin 'Avâmili, daha çok Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda, Arap âleminde, İran'da, Hindistan ve Pakistan'da, Birgivî'nin 'Avâmili ise Anadolu'nun diğer yörelerinde ve Balkanlar'da ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁴ Eserlerin hedef kitlesi, Arap dilini i'râb esasına göre öğrenmeyi isteyen, yani fushâyı amaçlayan kişilerden oluşmaktadır.¹⁵ Kronolojik olarak daha önce yazılmış olması sebebiyle Cürcânî'nin 'Avâmiline *'Avâmil-i Atîk*, Birgivî'nin 'Avâmiline ise *'Avâmil-i Cedîd* denilmiştir. Birgivî'nin 'Avâmil'i, İbn Hâcib'in *Kâfiye* adlı eseriyle beraber "*Nahiv Cümlesi*" veya "*Mecmu'âtü'n-nahv*" ismiyle basılmıştır.¹⁶ Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-mi'e* si ise "*el-Mecmû'atu'n-nahviyye el-Cedide*"

⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Thk. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge, (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, 1941), I-II, II, s.1179; İsmail Durmuş, "el-'Avâmilü'l-Mi'e", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), s.107.

⁷ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-Â'lâm, Kâmûsü terâcim li-çşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-müst'arebîn ve'l-müsteşrikîn*, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), I-VIII, II, s.180; Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1577/3.

⁸ Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, Thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1982), I-IV, IV, s.366.

⁹ Zirikli, a.g.e., III, s.95.

¹⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 466; Zirikli, a.g.e., III, s.95.

¹¹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale 1993), I-IV, III, 21.

¹² Durmuş, a.g.md., IV, s.107.

¹³ İbnü'l-Kıftî, a.g.e., IV, s.366.

¹⁴ Durmuş, a.g.md., IV, s.107.

¹⁵ Osman Yılmaz, "Nahiv Öğretiminde Metodik Bir İddianın İncelenmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı: 4-8, (Aralık 2014), s.33.

¹⁶ İbn Hâcib ve İmam Birgivî, *Mecmu'âtü'n-nahv*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2014).

ismiyle¹⁷, Ahmed el-Hilmî el-Kûğî'nin “el-‘Avâmilül-hilmiyye” si de “er-Resâilü'l-hams” ismiyle basılı bulunmaktadır.¹⁸

3. ‘Avâmil-i Atîk ve ‘Avâmil-i Cedîd Arasındaki Farklılıklar

Temel yaklaşımları ve hedefleri benzer olmakla beraber, bu iki eser arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.¹⁹ Cürcânî 100 adet âmil zikretmiştir. Birgivî ise konuyu “bilinmesi gereken 100 mesele” olarak ele almıştır. Bunların 60’ı âmil, 30’u ma‘mûl, 10 tanesi ise i‘râbla ilgilidir. Bu iki ‘Avâmil arasındaki farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

- Birgivî, âmillere, Cürcânî’ nin zikretmediği beşi semâî ikisi kıyâsî olmak üzere yedi âmil eklemiştir:
Beş semâî âmil şunlardır: إِذَا مَا - لا النَّافِيَةَ لِلْجِنْسِ - لَعَلَّ - كَيْمَا - لَوْلَا -
Kıyasi âmiller ise مَعْنَى الْفِعْلِ ve إِسْمِ التَّفْضِيلِ dir.
- Birgivî, Cürcânî’nin taksîmâtındaki nâkıs fiilleri, mukârebe fiillerini, medh ve zem fiillerini, şek ve yakîn fiillerini; kıyâsî âmillerin “fiil” bölümüne dahil etmiştir.
- Beş nidâ harfini ve esmâu’l-ef‘âli kıyâsî âmillerin “mane’l- fiil” bölümüne;
- Temyiz üzere nasb eden 4 ismi “ism-i mübhemü’t-tâm”a dahil etmiştir.
- Vâvu’l-ma‘iyye’yi âmillerden saymamıştır.
- İllâ’yı ismini nasb, haberini ref eden harfler arasında saymıştır.

B) el-‘AVÂMİLÜ’L-Mİ’E

1. el-‘Avâmilü’l-mi’e

“Yüz âmil” anlamına gelen “el-‘Avâmilü’l-mi’e”, Arapça’da kelimelerin i‘râbına tesir eden âmillerin özeti mahiyetindeki kitaplara verilen genel addır.²⁰ Bu risâleler arasında, Abdülkâhir el-Cürcânî’nin el-‘Avâmilü’l-mi’e’si, diğerlerine göre daha çok şöhret bulmuş ve kendinden sonraki eserlere kaynaklık etmiştir. Bu eser, ‘Avâmilü’l-Cürcânî, ‘Avâmil fi’n-nahv, ‘Avâmil-i Atîk adlarıyla

¹⁷ Nuhbetü’l-‘ulemâ (Seçilmiş âlimler), el-Mecmû‘atu’n-nahviyye el-Cedîde, Thk. Muhammed Can, (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2011).

¹⁸ Ahmed Hilmî el-Kûğî ed-Diyarbakirî, er-Resâilü’l-hams, (Diyarbakır: Seydâ Yayınları, 2018); Ali Sevdî, “Arap Gramerinde ‘Avâmil Geleneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015).

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Ahmet Turan Arslan, “Arap Gramerinde İki ‘Avâmil Risâlesi ve Bunların Mukâyesesi”, İLAM Araştırmaları Dergisi, Cilt- Sayı: 1-2, (Aralık 1996).

²⁰ Durmuş, a.g.md., IV, s.106.

da bilinmektedir. Abdülkâhir el-Cürcânî, eserinde âmilleri lâfzî ve mânevî olmak üzere iki ana gruba böldükten sonra lâfzî âmilleri kıyâsî ve semâî diye ikiye ayırmış, semâî âmilleri 13 grup halinde 91 adet, kıyâsî âmilleri yedi adet, mânevî âmilleri iki adet olmak üzere toplam yüz âmil şeklinde ele almıştır.²¹ Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.²²

2. *el- 'Avâmilü'l-mi'e* Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin en çok tanınan eseri olan *el- 'Avâmilü'l-mi'e* üzerine farklı coğrafyalarda pek çok çalışma yapılmış, farklı dillere çevrilmiş²³, kendinden sonra gelen eserlere kaynaklık etmiştir. Cürcânî'nin 'Avâmil'i üzerine yapılmış çalışmalardan ulaşabildiklerimiz şunlardır:²⁴

2.1. Şerhler

1. Yahyâ b. Nasûh b. İsrâîl (ö. 950/1543), *Şerhu'l- 'Avâmilü'l-mi'e*²⁵
2. Tosyalı Hacı Baba (ö. 870/1465), *Şerhu'l- 'Avâmil fi'n-Nahv (Mi'e kâmile fi şerhi mi'e 'Âmile)*²⁶
3. İbnü'l-Müderriş Hüseyin b. Abdillâh et-Tokadî (ö. 926/1520), *Şerhu'l- 'Avâmilü'l-mi'e*²⁷
4. Taşköprüzade el-Mevlâ Ahmed b. Mustafa (ö.968/1560), *Mu'ribü'l- 'Avâmilü'l-mi'e*²⁸
5. Yahyâ b. Bahşî (ö. 946/1540), *Şerhu'l- 'Avâmilü'l-mi'e*²⁹
6. Bedruddîn el-'Aynî (ö. 855/1451), *Vesâilü'l-fie fi şerhi'l- 'Avâmilü'l-mi'e*³⁰

²¹ Abdülkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, **el- 'Avâmilü'l-Mi'e**, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 212/3.

²² http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=el-Av%C3%A2mil%C3%BC%271-Mi%27e&page=1 (26.06.2018).

²³ Nevzat H. Yanık, Kenan Demirayak, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, '**Avâmil-i Cürcânî 'Avâmil-i Birgivi ve Tercümelere**, (Erzurum : Bakanlar Matbaacılık, 2000); Abraham Lockett, **The Mi'ut Âmil, and Shurhoo Mi'ut Âmil: Two Elementary Treatises on Arabic Syntax**, (Calcutta: Pereira Publishing, 1814).

²⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmet Gemi, "Avâmil'e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim el-Kûrânî'nin 'Avâmil-i Tekmilesi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt-Sayı: 9-1, (Nisan 2017), s.315-335.

²⁵ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1179; Metin Bilge, "Yahya b. Nasuh b. İsrail ve Şerhu'l- 'Avâmilü'l-Mi'e Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2010).

²⁶ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1975), s.128.

²⁷ Zirikli, a.g.e., II, s.242.

²⁸ Kehhâle, a.g.e., I, s.308.

²⁹ Kehhâle, a.g.e., IV, s.88.

7. İbrahim b. Ahmed Cezeri, *el-İ'râb fi 'Avâmili'l-i'râb*³¹
8. Işık b. Kâsım İznîkî (ö.945/1538), *İ'râbu'l- 'Avâmili'l-mi'eti li'l-Cürcânî*³²
9. M. Sâdık Derviş, (*Eserin isim bilgisine ulaşılamamıştır*)³³
10. H.B. Musâ ez-Zardinî, *İ'râbu'l- 'Avâmil*³⁴
11. Zeynelâbidîn el-Estrâbâdî (ö. 1091/1680'den sonra), *Şerhu'l- 'Avâmili'l-mi'e*³⁵
12. Gelibolulu Mustafa b. İbrahim (ö. 1176/1762), *Tuhfetü'l-ihvân 'alâ 'Avâmilü'l-mi'e fi'nahv*³⁶
13. Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (Musannıfek) (ö. 875/1470), *Şerhu'l- 'Avâmili'l-mi'e el-Cürcânîyye*³⁷
14. Le'âlî Ahmed Çelebi b. Mustafa Saruhânî (ö. 971 /1563), *Kânûnu'l- 'Avâmil ve burhânü'l-mesâil*³⁸
15. İbrahim el Kûrânî (ö.1101/1690), *Tekmiletü'l- 'Avâmili'l-Cürcânîyye*³⁹
16. Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâfil (ö. 887/1483), *Şerhu'l- 'Avâmil-i Cürcânîyye*⁴⁰
17. Ebü'l-Feth el-Hatib b. Abdilkadir (ö. 1315/1897), *Şerhu'l- 'Avâmili'l-mi'e*⁴¹
18. Hasan b. Musa el-Bânî el-Kürdî (ö. 1148/1736), *Şerhu 'Avâmil-i Cürcânîyye*⁴²
19. İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferainî el-Horâsânî (ö. 944/1538), *Şerhu'l- 'Avâmil li'l-Cürcânî*⁴³
20. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Hatib et-Timurtâşî (ö. 1004/1596), *Şerhu'l- 'Avâmili'l-Cürcânî*⁴⁴
21. Ahmed b. Muhammed b. Zeyd b. Mustafa el-Fettâmî (ö. 1300/1883'den sonra), *Teshîlü neyli'l-emânî*⁴⁵

³⁰ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 4963/2; Muhammed Çetkin, "Bedruddîn el-'Aynî ve "Resâ'ilü'l-Fi'e fi Şerhi'l-'Avâmili'l-Mi'e İsimli Eserinin Değerlendirmesi", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi**, Cilt-Sayı: 4-1 (Haziran 2015), s.23.

³¹ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1179.

³² Zirikli, a.g.e., III, s.247.

³³ Carl Brockelmann, **Geschichte Der Arabischen Litteratur, Supplementband**, (Leiden: E. J. Brill 1937), I-II, I, s.504.

³⁴ Brockelmann, a.g.e., I, s.504.

³⁵ Kehhâle, a.g.e., I, s.744.

³⁶ Zirikî, a.g.e., VII, s.228.

³⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhü'l- meknûn fi'z- zeyl-i 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esami'u'l- kütübi ve'l-fünûn**, Thk. Şerafettin Yaltkaya-Rıfat Bilge, İstanbul: Dârü't-Türâsi'l-' Arabî, 1947), I-II, II, s.130.

³⁸ Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu, 34 Dev Mer 454-19121/1.

³⁹ Kehhâle, a.g.e., I, s.19.

⁴⁰ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, (İstanbul: Matbaa-i Amire 1915), I-III, I, s.354.

⁴¹ Kehhâle, a.g.e., II, s.610.

⁴² Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin**, Thk. Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, (İstanbul: Dârü't-Türâsi'l-' Arabî, 1951), I- II, I, s.298.

⁴³ Bağdatlı, **Hediyyetü'l-ârifin**, II, s.26.

⁴⁴ Bağdatlı, **Hediyyetü'l-ârifin**, II, s.85.

22. Ebü'l-Hasan Said b. Hibetullah b. Hasan er-Râvendî (ö. 673/1275), *Şerhu'l-'Avâmil*⁴⁶
23. Halid el-Ezherî el-Cürcâvî (ö. 905/1499), *el-'Avâmilü'l-mi'e en-nahviyye fî usûli ilmi'l-'arabiyye*⁴⁷
24. Abdürrahman b. Seyyid Mustafa et-Terîmî Vecîhü'd-dîn el-Îdrûsî el-Hüseynî (ö. 1192/1779), *Şerhu'l-'Avâmil fî'n-nahv*⁴⁸
25. Abdürrahman b. el-Âdî el-Erîhâvî el-Halebî (ö. 1128/1716), *ed-Dürretü'd-derbe fî'l-'Avâmilî'n-nahviyye*⁴⁹
26. İbnü'l-Emîr el-Hâcc el-Kâdı Şemseddin el-Hanefî (ö. 879/1475), *el-Mehâmil fî Şerhi'l-'Avâmil*⁵⁰
27. Sa'ded-dîn Sa'dallâh el-Berdâî (ö.793/1390), *Şerhu 'Avâmilî'l-mi'e*⁵¹
28. Hüseyin b. Muhammed Aydınî, *Mu'ribü'l-'Avâmilî'l-mi'e*⁵²
29. Mevlânâ Cân Ahmed b. Emîr Ahmed Karabağî (öl. 900/1494), *Şerhu'l-'Avâmilî'l-mi'e*⁵³
30. Hıdır ed-Dehrî, *Şerhu'l-'Avâmilî'l-mi'e*⁵⁴
31. Ramazân Mehmed Mudurnî, *Şerhu 'Avâmilî'l-mi'e*⁵⁵
32. Abdüllâh Muhammed b. Alî el-Mutarriz (öl. 459/1064), *Mu'ribu'l-'Avâmilî'l-Cürcânî*⁵⁶
33. Ebû Hanân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (öl. 745/1344), *Muhtasaru 'Avâmilî'l-mi'e*⁵⁷
34. Alî b. Hâmid eş-Şeyhânî, *Tafsîlü'l-'Avâmilî'l-mi'e*⁵⁸
35. Abdülganî Mihribânî, *Şerh-u 'Avâmilî'l-mi'e*⁵⁹
36. İbrâhîm b. Abdilkerîm (öl.886/1481) *Şerhu'l-'Avâmilî'l-mi'e*⁶⁰
37. Mantıkî Mustafa Efendi (ö. 1244/1829), *Şerhu'l-'Avâmil*⁶¹

⁴⁵ Kehhâle, a.g.e., I, s.265.

⁴⁶ Bağdatlı, **Hediyetü'l-ârifîn**, I, s.392.

⁴⁷ Eser, el-Bedravî Abdülvehhab Zehran tarafından tahkik edilmiş ve 1983 yılında Kahire'de Dâru'l-Meârif tarafından basılmıştır.

⁴⁸ Bağdatlı, **Hediyetü'l-ârifîn**, I, s.554.

⁴⁹ Bağdatlı, **Hediyetü'l-ârifîn**, I, s.552.

⁵⁰ Bağdatlı, **Hediyetü'l-ârifîn**, II, s.208.

⁵¹ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 19/2.

⁵² Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 60 Zile 8/6.

⁵³ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 5333/3.

⁵⁴ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 5333/2.

⁵⁵ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 5356.

⁵⁶ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 623/4.

⁵⁷ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 670/2.

⁵⁸ Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4246.

⁵⁹ Milli Kütüphane, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3603.

⁶⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsul-küttâb bölümü, 1032.

38. Mostarlı Mustafa Efendi (ö. 1119/1707), *Şerhu'l- 'Avâmili'l-Cürcânî*⁶²
39. Muhammed Ebû Said el-Hindî, *et-Tevdîhü'l-kâmil fi Şerhi'l- 'Avâmil*⁶³
40. Yakûb Muhammed Emîn Devcûmânî, *Emelü'l- 'âmil fi şerhi ve i'râbi mi'eti'l- 'âmil*⁶⁴
41. Ali b. el-Hâc Osman b. Süleyman el- Baba Dâği (ö.1122), *el Fevâ'idü'l- 'âmiliyye fi halli'l- 'Avâmili'l-Kâhiriyye*⁶⁵

2.2. Hâşiyeler

1. İlyas Kürdî (ö.1138 /1726), *Hâşiyetün 'alâ şerh-i 'Avâmil'l-Cürcâniyye li Sa'dullah*⁶⁶
2. Ahmed b. Muhammed el-Nazirî, *Hâşiye alâ Şerh-i 'Avâmili'l-mi'e*⁶⁷
3. Hâmid b. Ömer es-Sûsî, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Avâmili'l-mi'e*⁶⁸
4. Ahmed b. Muhammed el-Harîr, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Avâmili'l-mi'e*⁶⁹

2.3. Manzûm Eserler

1. İbrâhîm Efendî b. Hâcî Emîr, *Manzûm 'Avâmili'l-mi'e tercemesi*⁷⁰
2. Fevrî Çelebî , *Nazmu 'Avâmili'l-mi'e*⁷¹
3. İbrahim Hakkı Erzurumî (öl. 1195/1781), *Manzûme fi'l- 'Avâmili'n-nahviyye*⁷²
4. Şeyh Yahya, *'Avâmil-i Cürcânî'nin Türkçe manzûmesi*⁷³
5. Rızâ el-Vâiz (ö. 1287/1870), *Manzûmetü'l- 'Avâmili'l-Cürcânî*⁷⁴
- 6: Abdülkâdir el-Eframî (ö.1313/1895'den sonra), *Şerhu nazmü'l- 'Avâmili'l-mi'eti*⁷⁵
7. Ali Basîr Hemevî (ö. 1090/1679), *Nazmü'l- 'Avâmili'l-Cürcânîyyeti*⁷⁶

⁶¹ Bursalı, a.g.e., II, s.37.

⁶² Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi,,1906 ; Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, 700 ; Rasim Fırat Yalçın , “Mostarlı Mustafa Efendi ve Şerhu'l-'Avâmil'il-Cürcânî Adlı Eseri (Metin-Tahkik)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013)

⁶³ Gemi, a.g.m., s.329.

⁶⁴ Gemi, a.g.m., s.330.

⁶⁵ Bağdatlı, *İzâhü'l- meknûn*, IV, s.207.

⁶⁶ Çetkin, a.g.m., s.23.

⁶⁷ Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1479/1.

⁶⁸ Milli Kütüphane-Ankara,Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1479/2.

⁶⁹ Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6751/1.

⁷⁰ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2676/2.

⁷¹ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2038/12.

⁷² Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 555/2.

⁷³ Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 34 Atf 2515/7.

⁷⁴ Kehhâle, a.g.e., I, s.720.

⁷⁵ Kehhâle, a.g.e., II, s.185.

⁷⁶ Kehhâle, a.g.e., II, s.410.

8. İbn Hüsâm Muhammed b. Hüsâmiddin (ö. 875/1470), 'Avâmil-i manzûm'⁷⁷

2.4.Lisansüstü Tezler

1- Galip Yavuz, “*el-‘Avâmilü’n-nahviyye beyne’l-Cürcanî ve’l-Birgivî*, (Yüksek Lisans), Câmi‘atü’l-İslâmiyyeti’l-‘Alemyye, Pakistan 1987.

2-Muhammed Çetkin, “*Bedruddin el-Ayni ve Resa’ilu’l-fi’e fi’e fi şerhi’l-Avamili’l-mi’e’si*”, (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2003.

3- İlyas Yılmaztürk, “*Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Ebû Muhammed Bedreddin el-Aynî’nin “Şerhu’l-Avâmil el-mie lil-Cürcânî” Adlı Eserinin Edisyon Kritisinin Yapılması*”, (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2004.

4-Muhsin Özalpdemir, “*Taşköprüzâde’nin Avâmil Şerhi’nin Edisyon Kritisini*”, (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi , İstanbul 2005.

5-Metin Bilge, “*Yahya b. Nasuh b. İsrail ve Şerhu’l-Avamili’l-Mie Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*”, (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2010.

6- Rasim Fırat Yalçın, “*Mostarlı Mustafa Efendi ve Şerhu’l-‘Avamili’l Cürcânî adlı eseri (Metin-Tahkik)*”, (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2013.

7-Ali Sevdî, *Arap Gramerinde ‘Avâmil Geleneği*, (Yüksek Lisans), Yüzüncü Yıl Üniversitesi , Van 2015.

8-Nuh Arvas, “*Kâsım İznikî’nin İ‘rabu’l-‘Avâmil adlı eserinin edisyon kritisini*” Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2017.

C) ABDÜLKÂHİR el-CÜRÇÂNÎ

1.Hayatı

Tam adı Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdürrahman b. Muhammed el- Cürçânî (ö. 471/1078-79) olup, Arap dili ve İslâmi ilimler alanında çalışmalar yapmış bir âlimdir. Aslen İran’ın Cürcan şehrinde doğmuştur. Nahvi Cürcan’da Şeyh Ebû Ali el- Fârisî’ (ö. 377/987) nin yeğeni olan Ebû Hüseyin b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Abdüvâris Fârisî’den almıştır.⁷⁸ Bazı kaynaklarda başka hocası olmadığı, çünkü

⁷⁷ İran Milli Kütüphanesi, ۱/۲۴۶۶۶.

⁷⁸ İbnü’l-Kıftî, a.g.e., II, s.188.

Cürcan dışına hiç çıkmadığı bilgisi yer almakla beraber⁷⁹ Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Abdülazîz el-Cürcânî'den (ö.392/1001) de ders aldığı rivâyet edilmektedir.⁸⁰ Şâfî ve Eş'ârîdir.⁸¹ Arap dilinin inceliklerine vakıf bulunması ve nahvi bir "Arap mantığı" şeklinde ele alması sebebiyle "İmâmü'n-Nühât" adıyla da tanınmaktadır.⁸² Cürcan'dan hiç çıkmadığı için öğrencileri Cürcan'a gelerek ondan ders almışlardır. Dönemin veziri Nizâmü'l-Mülk'ü öven şiirler yazmış, fakat ondan beklediği ilgiyi görememiştir.⁸³

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Cürcânî, fazla konuşmaz, konuşurken fazla ayrıntıya girmez, karşısındakinin anlayabileceği şekilde konuşurdu. Bu özelliğinden dolayı kısa ve müciz eserler ortaya koymuştur. Bu durum onun belâgattaki derinliğini ve dile olan hâkimiyetini göstermektedir. Bazı kaynaklarda Cürcânî'nin tahammülsüz ve sabırsız biri olduğu anlamına gelebilecek ifadeler mevcuttur.⁸⁴ Fakat bu ifadelerden söz konusu manayı çıkartmak, Cürcânî'nin ilmi konumu ile bağdaşmamaktadır. Zira pek çok farklı yerden gelen öğrenciye ders vermiş, çok sayıda klasikleşmiş eser telif etmiş bir ilim adamının tahammülsüz ve sabırsız olması mantığa terstir. Dolayısıyla bu ifade, Cürcânî'nin tartışmaya girmekten hoşlanmadığı, prensip sahibi olduğu ve bunları esnetmeyi sevmediği şeklinde anlaşılabilir. Cürcânî, tefsir, kelam, fıkıh ve nahiv üzerine pek çok eser vermiştir. Çoğu kaynakta h.471' de vefat ettiği bilgisi yer almakla beraber, bazı kaynaklarda bu tarih h.474 olarak geçmektedir.⁸⁵

2.Eserleri

Biyografik kaynakların ve Abdülkâhir el-Cürcânî üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi sonucunda kendisine ait aşağıdaki eserlere ulaşılmıştır.

⁷⁹ Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, **Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât**, Thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964), I-II, II, s.106.

⁸⁰ Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkût b. Abdillah Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ**, Thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), s.1797.

⁸¹ Suyûtî, a.g.e., II, s.106.

⁸² Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkahir el-Cürcânî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), s.248.

⁸³ Hacımüftüoğlu, a.g.md., s.247.

⁸⁴ İbn'ül Kiftî, a.g.e., II, 188, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, **ez-Zâhir fi ma'na kelimâti'n-nâs**, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Beyrut: Müessesetu'r- Risâle, 1987), I-II, II, s.406.

⁸⁵ Kehhâle, a.g.e., II, s.201; Brockelmann, a.g.e., I, s.503.

2.1. *Esrârü'l-belâğa*

Cürcânî'nin en büyük ve en meşhur eseri olup belâgat ilminin meânî ve beyân kısmı ile ilgilidir.⁸⁶ Eser, *Belâgatın Sırları* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir.⁸⁷

2.2. *el-'Avâmilü'l-mi'e*

Kelimelerin i'râbına etki eden âmillerin özeti şeklinde olup kendi türündeki eserler arasında en çok bilinenidir.⁸⁸

2.3 *Delâilü'l-i'câz*

Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzının onun belâgatında ve nazmında olduğuna dair bir eserdir.⁸⁹ Eser, *Söz Dizimi ve Anlambilim* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.⁹⁰ Eserin yazımında belli bir planın uygulanmaması, özellikle ana başlıkların konulmaması birtakım tekrar ve karışıklıklara sebep olmuştur. Bu sebeple Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), eseri müellifin *Esrârü'l-belâğa*'sıyla birlikte *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz* adıyla özetlemiş ve yeniden tasnif etmiştir.⁹¹

2.4. *Kitâbü'l-Cümel*

Cürcânî'nin en meşhur eserlerinden biri olup Arap gramerine dair özet mahiyetinde bir kitaptır ve kendisi tarafından "Telhîş" adıyla şerh edilmiştir.⁹²

2.5. *Muğnî fî şerhi'l-Îzâh*

Hocası Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'nin nahivle ilgili el-Îzah adlı eserine yazılmış otuz ciltlik bir şerhtir.⁹³ Fakat günümüze ulaşmamıştır.

2.6. *el- Muğtesîd fî şerhi'l-Îzâh*

Îzah şerhi olan Muğnî'nin özeti mahiyetindedir.⁹⁴ Cürcânî, bu eserle *Muğnî*'nin daha kolay anlaşılmasını amaçlamıştır.⁹⁵

2.7. *el-Î'câz*

Ebû Ali el Fârisî'nin el-Îzah adlı eserinin özeti mahiyetinde bir eserdir.⁹⁶

⁸⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.81, Hulusi Kılıç, "Esrârü'l-Belâğa," TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 9 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), s.435

⁸⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Belâgatın Sırları (Esrârü'l-belâğa)*, Trc. Zekeriya Çelik, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018).

⁸⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.1179; Durmuş, a.g.md., IV, s.107.

⁸⁹ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.759; Hulusi Kılıç, "Delâilü'l-Î'câz", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:9, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), s.115.

⁹⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Sözdizimi ve Anlambilim (Delâilü'l-Î'câz)*, Trc. Osman Güman, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008).

⁹¹ Kılıç, "Delâilü'l-Î'câz", s.115.

⁹² Ebî Bekr b.Ahmed b Muhammed b.Ömer b. Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Safîyye*, Thk. Hafız Abdülalim Han, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), I-IV, I, s.252; Hacımüftüoğlu, a.g.md., I, s.248.

⁹³ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.211.

⁹⁴ Ziriklî, a.g.e., IV, s.49.

⁹⁵ Mehmet Taha Boyalık, "Abdülkâhir Cürcânî'nin Sözdizimi Teorisi ve Tefsir Geleneğine Etkisi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi, 2014), s.6.

2.8. *el-Mukteşid fî şerhi't-Tekmile*

el- Mukteşid fî şerhi'l-Îzâh ile aynı eser olduğu düşünülmele beraber, başka bazı çalışmalarda ikisinin ayrı eserler olduğu ve bu kitabın Ebû Alî el-Fârisî'nin *Kitâbü't -tekmile* adlı eserinin şerhi olduğu bilgisi yer almaktadır.⁹⁷ Sarfla ilgili bir eserdir.⁹⁸

2.9. *er-Risâletü 'ş- şâfiye*

Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzına dair bir risâledir. Konularının *Delâilü'l-i'caz* ile büyük benzerlik göstermesi sebebiyle *Delâilü'l-i'caz'ın bir* parçası olabileceği düşünülmektedir.⁹⁹

2.10. *Muhtârü'l-ihtiyâr fî fevâid-i mi'yâri'n-nüzzâr*

Meânî, beyân, bedîi ve kâfiye konularını içeren bir kitaptır.¹⁰⁰

2.11. *et-Tetimme fî'n-nahv*

Nahivle ilgili temel konuları içermektedir.¹⁰¹

2.12. *Kitâbü'l- 'arûđ*

Şiir vezinlerinin kurallarını içeren kasidelerden oluşmaktadır.¹⁰²

2.13. *el-Muhtâr min şî'r (min devâvîn) el-Mütenebbî ve'l-Buhtürî ve Ebî Temmâm*

Yukarıda adı geçen şairlerin şiirlerinden derlenmiş bir eserdir.¹⁰³

2.14. *el-Miftâh*

Bu eserin Cürçânî'ye ait olduğu kesin olmakla beraber ismi dışında kaynaklarda içeriğine dair bir bilgi mevcut değildir.¹⁰⁴ Sarf konularını içermektedir.¹⁰⁵

2.15. *el- 'Umde fî't-taşrîf*

Fiil çekimleri ve sarf konularını içeren bir kitaptır.¹⁰⁶

⁹⁶ İbnü'l-Kiftî, a.g.e., IV, s.355.

⁹⁷ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *Kitâbü't-tekmile*, Thk. Kâzım Bahrü'l-Mercân, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999), s.25.

⁹⁸ Boyalık, a.g.t., s.5.

⁹⁹ Ahmed Matlûb, *Abdülkahir el- Cürcanî*, (Beyrut: Vekâletü'l-Matbuat, 1973), s.26; Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlûl Sellâm, *Selâsü resâil fî icâzi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1976), s.17.

¹⁰⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.162.

¹⁰¹ Corcî b. Habîb Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, (Kahire: Hindavi Yayıncılık , 2013), s.835.

¹⁰² Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşkı, *Fevâtü'l-vefeyât*, Thk. İhsân Abbâs, (Beyrut : Dâru's-Sâdir, 1974), I-IV,II, s.370; Matlûb, a.g.e., s.45.

¹⁰³ Matlûb, a.g.e., s.45.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1769.

¹⁰⁵ Boyalık, a.g.t., s.5.

¹⁰⁶ Kütübî, a.g.e., II, s.370; Matlûb, a.g.e., s.44.

2.16. *İ'câzü'l- Kur'an*

Bazı kaynaklarda “*İ'câzü'l- Kur'ani'l-kebîr*” ve “*İ'câzü'l- Kur'ani'l-sağîr*” şeklinde iki isimle geçmekte olup Cürcânî'nin günümüze ulaşmamış eserlerindedir.

107

2.17. *Kitâbü Şerhu 'l-fâtiha*

Tefsir ile ilgili tek ciltlik bir eserdir.¹⁰⁸ Fatiha tefsiri ve tefsir metodu ile ilgili olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁹ Bazı kaynaklara göre bu kitabın Cürcânî'ye ait olduğu bilgisi şüphelidir.¹¹⁰

2.18. *Dercü'd-dürer fi tefsiri'l-âyi ve's-sûver*¹¹¹

Cürcânî'nin tefsirle ilgili başka bir eseridir.¹¹² Fakat bazı kaynaklarda bu eserin Cürcânî'ye ait olup olmadığı kesin değildir.¹¹³

2.19. *el-Mu'ta'did*

Muhammed b. Zeyd (Yezîd) Vasıtî'nin (ö. 306/917) *İ'câzü'l-Kur'an* adlı eserine yazılmış bir şerhtir.¹¹⁴ Bu eserin *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Kebîr* ile aynı kitap olması muhtemeldir.¹¹⁵ Nitekim Kâtip Çelebi, Vasıtî'nin bu eserine Cürcânî tarafından yazılmış iki şerhten bahsetmekte, şerhlerden büyük olanı *el-Mu'ta'did* ismi ile geçmektedir.¹¹⁶

2.20. *el-Mesâilü'l-müşkile*

Nahivle ilgili tartışmalı meselelerin ele alındığı bir kitaptır.¹¹⁷

2.21. *el-Mesâilü'l-mensûra*

Hakkında fazla bilgi olmamakla beraber Cürcânî'nin bazı notlarını içerdiği düşünülen bir eserdir.¹¹⁸

¹⁰⁷ Suyûtî, a.g.e., II, s.106.

¹⁰⁸ Kütübî, a.g.e., II, s.370.

¹⁰⁹ Matlûb, a.g.e., s.25.

¹¹⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.453.

¹¹¹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, s.606.

¹¹² Matlûb, a.g.e., s.25.

¹¹³ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.745.

¹¹⁴ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, s.606.

¹¹⁵ Matlûb, a.g.e., s.25.

¹¹⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.81.

¹¹⁷ Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü'lübâbi lisâni'l-'Arab*, (Beyrut : Mektebetü'l-Hâncî, 1998), I-XIII, I, s.273.

¹¹⁸ İbnü'l-Kıftî, a.g.e., II, s.189.

BİRİNCİ BÖLÜM: LE'ÂLÎ AHMED ÇELEBİ B. MUSTAFA SARUHÂNÎ

A- HAYATI

1.Doğumu ve Nesebi

Kaynaklarda müellifin doğum yeri ve tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Saruhanlı olduğu bilgisi mevcuttur.¹¹⁹ Baba adı Mustafadır. Seyyid¹²⁰ ünvanı ile anılmakta¹²¹ ve bunu eserlerinde de zikretmektedir. Fakat incelenen kaynaklarda müellifin bu ünvanı niçin aldığı konusunda bir bilgi yoktur.

2.Adı ve Nisbesi

Müellifin tam adı “es-Seyyid Ahmed Çelebi¹²² b. Mustafa es -Saruhânî er -Rûmî¹²³ el -Kâdî el- Hanefî” dir.¹²⁴ Le'âlî¹²⁵ nisbesiyle tanınmakla beraber,

¹¹⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuara**, Haz.: Aysun Sungurhan Eyduran, (Ankara : T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2009), s.721.

¹²⁰ “Seyyid” kelimesi “yönetici olmak, liderlik yapmak” gibi anlamlara gelen "siyadet" kökünden türemiştir. Terim olarak Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın Hz. Ali ile evliliğinden dünyaya gelen torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile onların soyundan gelenler için kullanılan bir ünvanıdır. Bk. Mustafa S. Küçükaşcı, “Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı,” **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt-Sayı: 33 - Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı I, (Haziran 2009), s.87-129; Murtaza ez-Zebidî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, (Kuveyt: Matbaatü'l-Hukûme, 1965), I-XL,VIII, s.224.

¹²¹ Bağdatlı, **Hediyetü'l-ârifîn**, I, s.145.

¹²² Çelebi asil, zarif, okumuş ve bilgili kimseler için kullanılan bir unvanıdır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de bugüne kadar kesin bir sonuca varılamamıştır. Bunların içinde en çok kabul göreni, İbn Kemâl ile Hasan Kâfî Akhisârî'nin ortaya koydukları görüştür. Buna göre “çelebi”, Türkmen dilinde Allah'ın isimlerinden biri olan “çalap”tan gelmektedir. Sondaki nisbet “yâ”sı ile kelimeye “çalabî” “Allah'a mensup, Allah'a bağlı” anlamı verilmiş ve telaffuzu zamanla incelenerek “çelebi” şekline dönüşmüştür. Osmanlılar'da özellikle XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar, kültürlü yüksek tabakaya mensup olan ilmiye ricâli, divan şairleri, kalem erbabı, Dîvân-ı Hümâyün kâtipleri gibi kimselere, hatta bazı gayr-i müslimlere verilen bu unvan, ilk dönemlerde Osmanlı şehzadeleri için de kullanılmıştır. Bk. Mehmet İpşirli, “Çelebi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 8, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), s. 259; Kâfî Hasan b. Abdillâh Akhisârî, **Risâle fî Lafzi Çelebî**, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 918/11, 118ab; Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân, **Risâle fî Lafzi Çelebî**, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 359/4, 59b-60a.

¹²³ Anadolu ve Rumeli'ye mensup olan ve bu yerlerin ahalisinden olanlara verilen addır. Bk. Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, (İstanbul : Çağrı Yayınları, 2009), s.676.

¹²⁴ Bağdatlı, **Hediyetü'l-ârifîn**, I, s.145.

¹²⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.721; Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü's-Şuara**, Haz. Namık Açıkgöz, (Ankara : T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı , 2017), s.281; Âşık Çelebi, **Meşâirü's-şuarâ**, Haz. Filiz Kılıç, (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Ens., 2010), I-III,II, s.729; Le'âlî kelimesinin kökeninin, Arapça'da “inci” anlamına gelen lü'lü' لؤلؤ kelimesinin çoğulu olan “le'âlî لآلى ” olması muhtemeldir. Bk. Zebidî, a.g.e., I, s.411.

mahlasının biyografik kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında “Lâlî”¹²⁶, “Bilâlî” olarak farklı şekillerde de kayıtlı olduğu görülmüştür. Bursalı Mehmet Tahir de kendisinden “Lâlî Ahmed Efendi” olarak söz etmektedir.¹²⁷ Mısır Milli Kütüphanesinde ise “Lâlîzâde” şeklinde kayıtlıdır.¹²⁸ Fakat tahkik ettiğimiz eserde ve diğer eserlerindeki imlâdan doğrusunun “Le’âlî” olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹²⁹ Ayrıca bir beyitinde mahlasını “Le’âlî” olarak açıkça yazmıştır.

Hayâl-i hürde fikr it vaşf-ı dendânında dildârûñ
Le’âlî ta ki ñazmun ola dürr ü gevher-i meknûn¹³⁰

Bazı kütüphane kataloglarında müellifin, “Seyyid Ahmed b. Mustafa Bilâlî¹³¹”, “Bilâlî (eş-Şürünbilâlî) Seyyid Ahmed b. Mustafa¹³²”, “Ahmed b. Mustafa eş-Şehir Bilâlî,¹³³” “Ahmed b. Mustafa Bilâlî,¹³⁴”, “Ali Ahmed Efendi b. Mustafa Saruhânî¹³⁵”, “Şirinbilâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa¹³⁶” olarak hatalı şekillerde kayıtlı olduğu tesbit edilmiştir. Bu hataların sebebi, müellifin, eserlerinin dibâce kısmında kendini tanıtırken (Le’âlî künyesi ile meşhur) demek olan “eş-şehîr-i bi- Le’âlî” ifadesinin doğru okunmaması ve anlaşılmasındadır. Ayrıca istinsah edilen nüshaların bazılarında müellifin ismi “Le’âlî” yerine “Lâlî” şeklinde yazılmış olup lâm harfinden sonra gelen hemze, üzerine uzatma işareti konulmadığı için med harfi gibi okunmaktadır.¹³⁷ Bunun dışında, Le’âlî Ahmed Çelebi’nin hayatı ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda ondan “Defterdarzâde Lâlî Ahmed” olarak bahsedildiği

¹²⁶ Bağdatlı, **Hediyetü’l-ârifîn**, I, s.145; Zirikli, a.g.e., I, s.257; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997), I- IV, IV, s.102; Nev’îzâde Atâi, **Hadâîku’l-hakâik fî tekmileti’ş-şekâik**, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), I-II, I, s.44-45; Kehhâle, a.g.e., I, s.308; Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1219,1251,1331 1298; <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/5?q=L%C3%A2l%C3%AE%20Ahmed%20C3%87eleb%C3%AE%20b.%20Mustafa%20Sar%C3%BBhan%C3%AE> (28/05/2018).

¹²⁷ Bursalı, a.g.e., II, s.51.

¹²⁸ Zirikli, a.g.e., I, s.257

¹²⁹ Le’âlî Ahmed Çelebi b. Mustafa Saruhânî, **Kânûnu’l-’avâmil ve burhânü’l-mesâil**, ب nüşhası, vr.1b. (Bu çalışmanın Arapça kısmı)

¹³⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., II, s.729.

¹³¹ İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi, NEKTY10267/03.

¹³² M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, I0003097.

¹³³ Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, E13720.

¹³⁴ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 324362.

¹³⁵ İSAM Kütüphanesi , 063897.

¹³⁶ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 2200.

¹³⁷ Le’âlî, a.g.e., ك nüşhası, vr.1b.

görülmüştür.¹³⁸ Fakat *Sicill-i Osmanî* dışında, başvurulan biyografik kaynakların hiçbirinde “defterdarzâde” ünvanına rastlanmamıştır. *Sicill-i Osmanî*’de ise benzer özelliklerde iki tane Lâlî mahlaslı kişiden bahsedilmektedir. Biri “Defterdarzâde Lâlî Çelebi” adında, Saruhanlı¹³⁹ İbn Kemâl’den eğitim alarak mülâzım¹⁴⁰ ve mürebbî olan şair bir kadı olup, ölüm tarihi 950/1543 şeklinde verilmektedir. İkincisi ise müellif olduğu kesin olan “Lâlî Ahmed Çelebi” olup, kendisinin Saruhanlı bir kadı olduğu, ferâizden bir kitap telif ettiği, 971/1563’de öldüğü belirtilmektedir.¹⁴¹ Sonuç olarak, söz konusu benzerlikler nedeniyle bahsedilen kişilerin aynı kişi oldukları söylenebilir.

3. Tahsili ve Mesleği

Le’âlî Ahmed Çelebi, Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşazâde’nin öğrencisi olup ondan mülâzım olmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra hocasının yanında fetvâ kâtipliği yapmıştır.¹⁴² Daha sonra hocasının emri ve onayı ile kadılık görevine başlamıştır. Kınalızade Hasan Çelebi (ö. 1012/1604), Le’âlî’nin tanınmış bir kadı olduğunu ifade eder.¹⁴³ Le’âlî, bu görevi sebebiyle pek çok yere seyahatte bulunmuştur.¹⁴⁴ Ancak Amasya haricinde nerelerde görev yaptığı belli değildir. Ayrıca hat sanatında yetenekli olduğu zikredilmektedir.¹⁴⁵

4. Hocaları

4.1. İbn Kemâl

Le’âlî Ahmed Çelebi’nin hocası olan Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmed, (ö.

¹³⁸ Ebubekir Sıddık Şahin, “Le’âlî’nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Cilt-Sayı: 14-1, (Ocak 2001) , s.265; Komisyon, “Le’âlî Ahmed Çelebi (Defterdarzâde)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt:6, (İstanbul : Dergah Yayınları, 1986) , s.74; Süleyman Tülüce ve Bahattin Abak, “Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî el-Le’âlî ve Şerhu’l-Emsile Adlı Eseri” **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt-Sayı: 11-1, (Ocak 2018), s.144.

¹³⁹ Manisa’nın merkez olduğu Saruhan bölgesi, Saruhanoğulları döneminde Alaşehir’den İzmir körfezine, Bergama’dan Turgutlu ve Kemâliye’nin güneyine kadar uzanan sahayı içine alıyordu. Saruhan Beyliği Osmanlılar’a katılınca bu bölge Saruhan sancağı adını almıştır. Bk. Feridun Emecen, “Manisa”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:27, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), s. 582.

¹⁴⁰ Mülazemet, ilmiye mesleği adaylarının meslekî stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan terimdir. Lüzum masdarından türeyen mülâzemet, sözlükte “bir yere veya bir kimseye bağlanmak, bir işte devamlı olmak” mânasına gelir. Terim olarak medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Bk. Mehmet İpşirli , “Mülazemet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 31, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), s.537-539; İbn Manzûr, a.g.e., XII, s.541.

¹⁴¹ Mehmed Süreyyâ, a.g.e., IV, s.102.

¹⁴² Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.721.

¹⁴³ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.721.

¹⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., II, s.51.

¹⁴⁵ <http://hattatlarimiz.blogspot.com/2016/05/hattat-seyyid-ahmed-bin-mustafalali.html> (29/05/2018).

940/1534)¹⁴⁶ Müftüyü's-sekaleyn İbn Kemâl olarak bilinir. İbn Kemâl 873/1469 yılında dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda Tokat'ta doğduğu, fakat Edirneli olduğu kaydedilmekle beraber¹⁴⁷ Amasyalı olduğu da ileri sürülmektedir.¹⁴⁸ Şehzâde Bâyezid'e (II. Bâyezid) lalalık yapan büyükbabası Kemâl Paşa'ya nisbetle Kemâlpaşazâde, Kemâlpaşaoğlu veya İbn Kemâl diye anılır.¹⁴⁹ Daha önce askeri sınıfa mensup iken, ilim adamlarının askerlerden daha yüksek bir seviyede olduğunu farkedip ulema sınıfına geçmiştir.¹⁵⁰ Ulemâ sınıfına geçtikten sonra müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık makamlarını elde etmiştir. Dönemlerinde yaşadığı padişahların sevgi ve saygısını kazanan Kemâlpaşazâde, hadis, tefsir, fıkıh gibi dini ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir ilim adamıdır.¹⁵¹ Aralarında Şeyhülislâm Ebussuûd efendinin de bulunduğu pek çok alim yetiştirmiştir. 940/1534 İstanbul' da vefat etmiştir.¹⁵²

4.2. Sa'dî Çelebi

Kaynaklarda Le'âlî Ahmed Çelebi'nin hocası olarak İbn Kemâl Paşazâde dışında bir isim geçmemekle beraber, Le'âlî'nin, Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi'nin (ö. 945/1539) öğrencisi olup fetvâlarını yazdığı yönünde bir bilgi de mevcuttur.¹⁵³ Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi Kastamonulu olup, Mevlânâ Muhyiddin Mehmed Samsûnî'nin hizmetine girmiş ve ondan mülâzemet almıştır. Eğitiminin ardından çeşitli medreselerde müderris olmuştur. Daha sonra kadılık mesleğine geçmiş ve 1524'te (930) İstanbul kadılığı görevine gelmiştir. On yıl boyunca kaldığı bu görevde önemli hizmetler görmüştür. 1533'ta (940) bu görevden azledilmesinin ardından Sahn-ı Semân medreselerinden birinde müderrisliğe başlamıştır. Kemâlpaşazâde'nin vefatı üzerine şeyhülislâmlığa tayin edilmiş ve vefatına kadar bu makamda kalmıştır.¹⁵⁴

5. İlmî Edebî Şahsiyeti

Le'âlî'den bahseden kaynaklar onun vaktinin çoğunu ilim ile geçiren ehl-i

¹⁴⁶ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., II, s.51.

¹⁴⁷ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., II, s.224.

¹⁴⁸ Şerafettin Turan, "Kemâlpaşazâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:25, (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2002) , s.238 .

¹⁴⁹ Turan, a.g.md., s.238.

¹⁵⁰ Mehmed Mecdî Efendi, **Hadâiku's-Şekâik**, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), s.381.

¹⁵¹ Turan, a.g.md., s. 238.

¹⁵² Bursalı, a.g.e., II, s.224.

¹⁵³ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1219.

¹⁵⁴ Âşık Çelebi, a.g.e., II, 983; Mehmet İpşirli ve Ziya Demir, "Sâdî Çelebi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 35, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2008), s.404.

irfan bir kimse olduğundan, zamanını boşa geçirmeyip çeşitli kitaplar telif ettiğinden söz eder. Ayrıca muhtasar eserlerin daha kolay anlaşılabilmesi için onları çeşitli tablolar ve cetvellerle açıklamış, bu işlere çok zaman ayırmıştır.¹⁵⁵ Farsça, Arapça ve Türkçe'ye bu dillerde şiir yazabilecek derecede hakimdir. Fıkıh ferâiz ve edebiyat başta olmak üzere çok sayıda eser ortaya koymuştur.¹⁵⁶ Aşık Çelebi, (ö. 979/1572) Le'âlî'nin mutlu bir hayat sürmediğini, beklentilerinin gerçekleşmediğini belirtir.¹⁵⁷ Bu durum, onun şu beyitinden de anlaşılabilir:

Hükm-i takdir-i kazâyı nesne tağyir eylemez.

Cedd ü baht olmasa cidd-i sa'y te'sir eylemez.¹⁵⁸

6. Vefatı

Le'âlî, son görev yeri olan Amasya'da 971/1563 yılında Amasya kadısıyken vefat etmiştir.¹⁵⁹ Bununla beraber bazı kaynaklarda vefat yılı 972 olarak geçmektedir.¹⁶⁰ Ayrıca *Tercüme-i Bed'ü'l-emâlî* adlı eserinin sonunda, eseri h.973 yılında bitirdiği bilgisi mevcuttur.¹⁶¹ Bu bilgiye göre ölüm tarihinin h. 973'den sonra olması gerekmektedir. Vefat yeri olan Amasya bölgesindeki mezar taşları ile ilgili yapılmış çalışmalarda mezarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁶²

B. ESERLERİ

Kütüphane veritabanlarının ve kaynakların incelenmesi sonucunda Le'âlî Ahmed Çelebi'nin 31 adet eseri tesbit edilmiştir.

1. Arap Dili'ne Dair Eserleri

1.1. *Ķânûnu'l- 'Avâmil ve burhânü'l-mesâil*

Abdülkâhir Cürçânî'nin *el- 'Avâmilü'l-mi'e* olarak bilinen eserine yazılmış bir şerhtir.¹⁶³ Eserin dili Arapçadır. Müellif hattı nüshası Beyazıt Devlet

¹⁵⁵ Aşık Çelebi, a.g.e., II, s.729.

¹⁵⁶ Bursalı, a.g.e., II, 52.

¹⁵⁷ Aşık Çelebi, a.g.e., II, s.729.

¹⁵⁸ Aşık Çelebi, a.g.e., II, s.729.

¹⁵⁹ Zirikli, a.g.e., I, s.257.

¹⁶⁰ Riyâzî Muhammed Efendi, a.g.e., s.281.

¹⁶¹ Tülüce ve Abak, a.g.m., s.145.

¹⁶² Günnur Aydoğdu, "Amasya Mezartaşları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997)

¹⁶³ Ali Benli, "Seyyid Ahmed b. Mustafa el-Le'âlî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: Ek2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,2016), s.150.

Kütüphanesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu 34 Dev Mer 454-19121/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

1.2. *Şerhu'l-emşileti'l-muhtelif*

Şerhu'l-Emsile, Şerhu Emsileti'l-Ef'âl, Tavzîhu Şerhi'l-Emsile, el-Musarrah Şerhi'l-Emsile, Şerhu'l-emşileti'l-muhtelif li-Tasrîfi'l-ef'âl isimleri ile bir çok farklı kütüphanede çok sayıda nüshaları mevcuttur.¹⁶⁴ Eser, İstanbul'da 1887'de yayımlanmıştır.¹⁶⁵

1.3. *Tuĥfetü'l-ĥavas fi tercümeti "Dürreti'l-ġavvâş"*

Arap edîbi İmam Harirî'nin (ö. 516/1122) lügatlarda yapılan yanlışları tahsis amaçlı yazdığı eserinin tercümesidir.¹⁶⁶

1.4. *Ķavânînu's-şarf*

Sarf ilminin giriş konularına dair başlangıç seviyesindeki öğrenciler için hazırlanmış bir eserdir.¹⁶⁷ Eserin çeşitli kütüphanelerde dokuz adet nüshası bulunmaktadır.¹⁶⁸ Hüseyin Kılıçaslan tarafından edisyon-kritiği yapılmıştır

1.5. *Mecmâ'u'l-ħavâ'id ve menbâ'u'l-fevâid*

Arapça ve Farsça sarf kurallarına dair başlangıç seviyesindeki öğrenciler için yazılmış bir eserdir.¹⁶⁹ Beyazıt Devlet Kütüphanesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bölümünde 34 Dev Mer 454-19121/2 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

2. Fıkha Dair Eserleri

2.1. *Mecmâ'u'l-mesâili's-şer'iyye fi'l-'ulûmi'd-dîniyye*

Bursalı Mehmet Tahir tarafından müellife ait eserler arasında zikredilmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 363 arşiv numarasıyla kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır. Eser, müellifin, Sa'dî Çelebi, Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 954/1547) ve Abdülkâdir Efendi'nin (ö. 1002/1594)

¹⁶⁴ Tülüce ve Abak, a.g.m., s.149.

¹⁶⁵ Ali Benli, a.g.md. s.150.

¹⁶⁶ Bursalı, a.g.e., II, 52; Ali Benli, a.g.md. s.150.

¹⁶⁷ Kehhâle, a.g.e., I, s.308.

¹⁶⁸ Hüseyin Kılıçaslan, "Ahmed B. Mustafa es-Saruhânî el-Lâfî'nin Kavânînu's-Sarf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tebyizi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), s.18-19.

¹⁶⁹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, s.145; Ali Benli, a.g.md., s.150.

¹⁷⁰ Bursalı, a.g.e., II, s.52.

fetvâ kâtipliği görevinde bulunduğu sırada almış olduğu fetvâ suretlerini bir risâle şeklinde konularına göre tasnif edip bir araya getirmesi ile oluşmuştur. Risâle dört babdan oluşmaktadır. Birinci babda ibadetlerle ilgili meseleler ile zikir ve mutasavvıflarla ilgili fetvâlar, ikinci babda muamelât konuları, üçüncü babda nikah, mehir ve talak, dördüncü babda ise mirasla ilgili meseleler ele alınmıştır. Yukarıda adı geçen şeyhülislâmların yanı sıra Kemâlpaşâzade, Mehmed el-Fenârî (ö. 834/1431) ve Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) fetvâlarına da yer verilmiştir.¹⁷¹

2.2.Risâle fi'l-ferâid

İlm-i ferâiden bir metin ve bir şerhtir.¹⁷² *Risâletü'l-Ferâ'id adıtla* Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesinde 07 Tekeli 826/2 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Ayrıca *Ferâ'izu'l-Lâlî* adıyla farklı kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır.¹⁷³

2.3.Kitâbü'l-fetâvâ

Tokat İl Halk Kütüphanesinde 60 Hk 234/4 arşiv numarası ile kaydı bulunmaktadır.

2.4.Daire-i Mermûza

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 2529-002 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Miras taksimi konularının dairevî şekiller üzerinden ele alındığı bir risâledir.¹⁷⁴

2.5.Risâle-i Mükemmele

Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizade bölümünde 85 arşiv numarası ile kaydı bulunmaktadır. *Risâle-i Tekmile* adı ile de Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesinde 06 Hk 4097 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Yapılan incelemede eserin doğru isminin *Risâle-i Mükemmele* olduğu görülmüştür.

3. Kelâma Dair Eserleri

3.1.Şerh-i muhâkemat

Bursalı Mehmet Tahir'in Le'âlî'ye ait olduğunu belirttiği

¹⁷¹ Ali Benli, a.g.md., s.150.

¹⁷² Bursalı, a.g.e., II, s.52.

¹⁷³ Ali Yardım, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, (İzmir: Milli Kütüphane Vakfı, 1992), I-IV, I, s. 604; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 4927/6.

¹⁷⁴ Ali Benli, a.g.md., s.150.

eserlerdendir.¹⁷⁵ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hüdayi Efendi bölümü 880 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

3.2. *Şerhu'l-Kaşideti'n-nunîyye*

Hızır Bey'in (ö. 863/1459) kelimî konuları ele aldığı *Kaside-i Nûnîyye*¹⁷⁶ adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli bölümü 3713-002 arşiv numarası ile kayıtlı bulunmaktadır.

3.3. *Tercüme-i Bed'ü'l-emâlî*

Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179?) Mâtürîdiyye akâidine dair manzûm risâlesi olan *Bed'ül-emâlî*'nin¹⁷⁷ Türkçe nazmen tercümesi ve şerhidir.¹⁷⁸ Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda R-6692/2 arşiv numarası ile kayıtlıdır. *Terceme-i Kasîdetü'l-Emâlî*¹⁷⁹, isimiyle de kütüphanelerde kaydı bulunmaktadır. Ayrıca *Terceme-i yekûlu'l-'abd li-evşî ma'a şerhiha* adıyla Köprülü kütüphanesi Türkçe yazmaları koleksiyonunda 250/2 arşiv nosu ile kayıtlıdır.

4. Edebiyata Dair Eserleri

4.1. *Şerhu Kaşide-i bürde*

Bu eser, Muhammed b. Saîd Bûsîrî'ye (ö. 695/1296?)¹⁸⁰ ait, asıl adı *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî medhi hayri'l-berîyye* olan ve *Kasîdetü'l-bürde*¹⁸¹ adıyla üne kavuşup yaygınlaşmış şiirine yapılmış bir şerhtir. Le'âlî Ahmed Çelebi, bu şiiri önce Arapça ve daha sonra Türkçe olmak üzere iki kez şerhetmiştir.¹⁸² Kâtip Çelebi,

¹⁷⁵ Bursalı, a.g.e., II, s.52.

¹⁷⁶ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve " Kaside-i Nûnîyye"si," **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt- Sayı: 26-1, (1983), s.549-588.

¹⁷⁷ M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,1995), s.73.

¹⁷⁸ Ali Benli, a.g.md., s.150.

¹⁷⁹ Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, R-6615/1.

¹⁸⁰ Mahmut Kaya, "Muhammed b. Saîd Bûsîrî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), s.469.

¹⁸¹ Mısırlı sûfi ve şair Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı ve *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî medhi hayri'l-berîyye* adını verdiği manzumedir. Kâfiye harfi mîm olduğu için *el-Kasîdetü'l-mîmiyye*; şairin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de *Kasîdetü'l-bürde* diye meşhur olmuştur. Ancak Kâ'b b. Zühre'nin kasidesi de aynı adla anıldığından, karışıklığa meydan vermemek için Bûsîrî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde *Kasîdetü'l-bürde* şeklinde anılmışsa da literatürde *Kasîdetü'l-bürde* diye tanınmaktadır. Bk. Kenan Demiryak, "Kasîdetü'l-Bürde" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:24, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), s.568.

¹⁸² Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1331.

şerhin 1001 yılında tamamlandığı bilgisini aktarmıştır.¹⁸³ Fakat bu tarih, müellifin ölüm tarihinden sonra olduğu için hatalıdır. Eserin farklı kütüphanelerde çok sayıda nüshası mevcuttur.¹⁸⁴ Bu nüshaların tamamının gerçekten Le'âlî'ye ait olup olmadığı tartışmalıdır.¹⁸⁵ Ayrıca Ulusal Toplu Katalog üzerinden yapılan taramalarda eserin çeşitli kütüphanelerde sehven “Ahmed b. Mustafa Bilâlî¹⁸⁶” müellif adıyla kayıtlı olduğu görülmüştür.

4.2.Tercüme-i Kaside-i bürde

Manzûm bir eserdir.¹⁸⁷ Le'âlî, Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-Bürde*'sini önce Arapça şerh etmiş, sonra bu şerhini Türkçeye tercüme etmiştir.¹⁸⁸ *Kaside-i Bürde ve Tercemesi* adıyla Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 5335/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

4.3.Dîvân

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümünde 06 Mil Yz A 5335/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

4.4.Münşeât

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu'nda 34 Sü-Tarlan 87 arşiv numarası ile kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

4.5.Fetihnâme

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 3523-008 arşiv numarası ile kayıtlı bir eserdir.

4.6. Değâuku'l-mizân fi mekâdiri'l-evzân

Aruz bir eserdir.¹⁸⁹ Kütüphane kataloglarında kaydına rastlanılmamıştır.

4.7. Tercüme-i kaside-i tâiyye:

İbnü'l Fârız'ın (ö. 632/1235)¹⁹⁰ *Kasîde-i Tâiyye* adlı manzûmesinin

¹⁸³ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s.1331.

¹⁸⁴ Ali Yardım, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, (İzmir: Milli Kütüphane Vakfı, 1997), I-IV, III, s.253-255.

¹⁸⁵ Şahin, a.g.m., s.263-270.

¹⁸⁶ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 324362.

¹⁸⁷ Bursalı, a.g.e., II, s.52.

¹⁸⁸ Ali Benli, a.g.md., s.150.

¹⁸⁹ Bursalı, a.g.e., II, s.52.

tercümesidir.¹⁹¹

5. Tasavvufa Dair Eserleri

5.1. *Kasîde-i münferice şerhi*

Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Raşid Efendi bölümünde 570 arşiv numarası ile kayıtlıdır. İbnü'n-Nahvî Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119)¹⁹² *el-Münferice* adıyla bilinen kasidesinin tercüme ve şerhidir.¹⁹³

5.2. *el-Kenzü'l-mahfî*

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümündedir.

5.3. *Mecâlis*

Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade bölümü 89 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

5.4. *Terceme-i ayât-ı Zebûr*

İbn Abbâs'tan rivâyet edilen Zebur'un münâcâta dair ayetlerin Süryânîce'den Arapça'ya nazmen tercümesinin yine nazım olarak Türkçe'ye yapılmış tercümesidir.¹⁹⁴ Süleymaniye Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 19 Hk 2945/2 arşiv numarası ile kayıtlı nüshası bulunmaktadır. Eser, Şeyma Benli tarafından tenkitli metin şeklinde ele alınmış ve incelenmiştir.¹⁹⁵ *Terceme-i du'a-i "faḫlubnî tecidnî"* adıyla da İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 1201/10 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Ayrıca *Şerhu Havâs-i Fatlubnî*

¹⁹⁰ Tam adı Ebü Hafs (Ebü'l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî olan ve Sultânü'l-âşikîn olarak tanınan mutasavvıf-şairdir. Kahire'de dünyaya geldi. M.1181 yılında doğmuştur. Babası, mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafakayı tesbit işiyle uğraştığından "Fâriz" diye bilindiği için İbnü'l-Fâriz olarak meşhur olmuştur. Bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:21, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), s.41.

¹⁹¹ Bursalı, a.g.e., II, s.52.

¹⁹² 433 (1041) yılında Tunus'un Tevzer kasabasında doğan Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed et-Tevzerî, derslerinde nahiv ilmine ağırlık verdiği için "İbnü'n-Nahvî" künyesiyle tanınmıştır. İbnü'n-Nahvî'nin *el-Kasidetü'l-münferice* adlı kasidesini, kendisi Tevzer dışında iken malının gasbedildiğini duyması üzerine nazmettiği rivayet edilir. Allah'a teslimiyeti dile getiren bu kaside, büyük bir üne kavuşmuş, sıkıntılı ve kederli insanların virdi haline gelmiştir. Bk. İsmail Durmuş ve Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:21, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), s.63.

¹⁹³ Ali Benli, a.g.md., s.150.

¹⁹⁴ Ali Benli, a.g.md., s.150.

¹⁹⁵ Şeyma Benli, "Leâli'nin Terceme-i Ba'z-ı Âyât-ı Zebûr Adlı Manzûmesi", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens. Türkiyat Mecmuası**, Cilt-Sayı: 26-2, (Aralık 2016), s.75-93.

Tecidnî şeklinde, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesinde 06 Hk 248/3 arşiv numarası ile müellif adına kayıtlı bir eser bulunmaktadır.

6. Hadise Dair Eserleri

6.1. *Şerhu'l-erbâin hadîsen li'n-Nevevî*

Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümündedir. 3710-001 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

6.2. *Esmâü'n-Nebî*

Hâlis Efendi Kütüphanesinde bulunduğu bilgisi mevcut olmakla beraber¹⁹⁶ herhangi bir katalogda ismine rastlanılmamıştır.

7. Farsça'ya Dair Eserleri

7.1. *Kavânîn-i sarf-ı Fârisî*

Esere kütüphane kataloglarında rastlanılmamakla beraber kaynaklarda Le'âlî'nin eserleri arasında zikredilmektedir.¹⁹⁷

7.2. *Lûgat*

Tokat İl Halk Kütüphanesinde 60 Hk 14/3 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Dört bölümden oluşan Farsça- Türkçe manzûm bir sözlüktür.

8. Diğer Eserleri

8.1. *Risâle fi beyân-i şuhur-i 'arabiyye bi nücumî ve şer'i*

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 3551/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Astronomi ile ilgilidir.

8.2. *Risâle fi 'z-zevâyâ's-selâs*

Geometriye dair bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 6376 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

Yukarıdaki eserler dışında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmaları Bölümünde *Mev'izetü'l-mübârek* adı ve 545 arşiv numarası ile "Lâlî Ahmed b. Mustafâ" adına kayıtlı bir eser mevcuttur. Telif tarihi 1235/1820 şeklinde olan eser, Sultan II. Mahmud zamanında yazılmıştır. Dolayısıyla

¹⁹⁶ Bursalı, a.g.e., II, s.52.

¹⁹⁷ Bursalı, a.g.e., II, s.52; Kehhâle, a.g.e., I, s.308; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, s.145.

eserin Le'âlî'ye ait olma ihtimali yoktur. Yapılan incelemede de eserin “Ahmed b.Mustafa” isminde bir müellife ait olduğu görülmüştür. Ayrıca yine Le'âlî'ye ait Süleymaniye Kütüphanesi Kasıdecizâde bölümünde 85-001 arşiv numarasıyla *Tefsiru sureti'l-Fâtîha* adıyla kayıtlı bir eser bulunmaktadır. Le'âlî ile ilgili bazı çalışmalarda da bu eserden söz edilmektedir.¹⁹⁸ Fakat, ilgili eser incelendiğinde, eserin adının *Havâs-ı Fatîha-i şerîfe olduğu ve herhangi bir bölümünde müellif olarak Le'âlî'nin adı geçmediği görülmüştür. Nitekim müellif, diğer eserlerinin dibâce kısmında her zaman kendini tanıtmış, adını ve nisbesini açıkça yazmıştır. Ayrıca eserde, Aziz Mahmut Hüdâyî'ye (ö. 1038/1628) ait bir şiir bulunmaktadır. Le'âlî'nin 971/1563 olan ölüm tarihi de göz önüne alındığında, söz konusu eserin Le'âlî'ye ait olma ihtimali düşüktür.*

---

¹⁹⁸ Ali Benli, a.g.md. s.150; Şeyma Benli, a.g.m., s.77; Kılıçaslan, a.g.t., s.26.

İKİNCİ BÖLÜM: KÂNÛNU'L-‘AVÂMİL VE BURHÂNÜ'L-MESÂİL

A) KÂNÛNU'L-‘AVÂMİL VE BURHÂNÜ'L-MESÂİL

1. Eserin Adı ve Le'âlî'ye Nisbeti

Müellif, giriş kısmında eserin ismini ve kendisine ait olduğunu belirtmiş; “Ben Allah’a muhtaç olan zayıf kul, Le’âlî olarak meşhur Seyyid Ahmed b. Mustafa; akıl sahipleri ve başlangıç seviyesindeki öğrenciler için hatasız, eksiksiz, kapsamlı bir şekilde *‘Avâmil fi’n nahv* meselerini içeren bir kitap yazmayı amaçladım. Allah’tan inâyet ve başarı isteyerek bu risâleyi kaleme aldım ve onu *Kânûnu’l ‘Avâmil ve burhânü’l-mesâil* olarak isimlendirdim.”¹⁹⁹ ifadelerini kullanmıştır. Dolayısıyla eserin ismi ve Le’âlî’ye aidiyeti hakkında herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Ayrıca müellif konuya giriş kısmında “Şeyh İmam Abdülkâhir el-Cürcânî’ye göre nahivde âmiller yüz tanedir.” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu ifade de, eserin Cürcânî’nin ‘Avâmiline yazılmış bir şerh olduğunu kanıtlamaktadır.

2.Eserin Yazma Nüshaları

İncelediğimiz kaynaklarda GAL dışında, *el-‘Avâmilü’l-mi’e* şârihleri arasında müellifin ismine rastlanılmamıştır.²⁰⁰ Yazma eser kütüphane kataloglarının taranması neticesinde ise söz konusu eserin aşağıdaki nüshalarına ulaşılmıştır.

a) *Kânûnu’l-‘Avâmil ve burhânü’l-mesâil* adıyla kayıtlı müellif hattı nüsha: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu, 34 Dev Mer 454-19121/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 1b-37a varak arasındadır. Eser, 955/1547 yılında yazılmıştır. Ölçüsü 210x140-150x80 mm. dir. Satır sayısı bazı sayfalarda 15 olmakla beraber genel olarak 17 dir. Yazı türü nesih, kağıdı kül rengi, filigranlıdır. Sırtı meşin, kağıt kaplı, miklebli bir cilt içindedir. Söz başları kırmızıdır. Eserde Mehmed Seyfi ‘nin vakıf mührü vardır. Bu nüsha, tahkikli metin çalışmasında ☞ ile gösterilmiştir.

¹⁹⁹ Le’âlî, a.g.e., ☞ nüshası, vr.1b.

²⁰⁰ Brockelmann, a.g.e., II, s.918.

b) *Kavâninu'l-'Avâmil* adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 307/3 Arşiv numarası ile kayıtlı 20 Zilhicce 1077/1665 istinsah tarihli nüsha²⁰¹: Ölçüsü 200x135-160x85 mm. dir. 51b-67b varak arasındadır. Satır sayısı 25 olup yazı türü nesih ve kağıt türü birleşik harf ve yıldız filigranlıdır. Çaharkuşe, bozuk meşin, satıhı kağıt kaplı, metin üstleri kırmızıdır. Eserin adı, iç kısımda *Kânûnu'l-'Avâmil ve burhânü'l-mesâil* olup kataloglara *Kavâninu'l-'Avâmil* ismi ile hatalı şekilde kayıt edilmiştir. Müellifinin adı “Lâlî Seyyid Ahmed b. Mustafâ” şeklinde geçmektedir. Nüshada çeşitli imlâ hataları bulunmaktadır ve müellif nüshasında yer alan bazı bölümler atlanmıştır. Bu sebeplerle müstensihin müellif nüshasını görmediği ve nahiv kurallarına yeterince hâkim olmadığı söylenebilir. Nüsha, tahkikli metin çalışmasında **ق** ile gösterilmiştir.

c) *Kanûnu'l-'Avâmil ve burhânü'l-mesâil* adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 272/3 arşiv numarası ile kayıtlı istinsah tarihi belirsiz nüsha: Ölçüsü 212x143-143x83 mm. dir. 169b-174a varak arasında yer almakta olan nüsha, yarım vaziyettedir. Satır sayısı 19, yazı türü nesih, kağıt türü birleşik harf filigranlıdır. Bezle sırtı tamir görmüş, kahverengi deri kenarlı ve kağıt kaplı şemseli ciltlidir. Cetvel, söz başları ve metin üstü kırmızıdır. Nüshada, müellif nüshasında kırmızı ile yazılan yerler boş bırakılmıştır. Müstensihin bu kısımları sonradan kırmızı kalem ile eklemeyi düşünmüş olması muhtemeldir. Ayrıca nüsha daha az hata barındırmaktadır. Dolayısıyla müstensihin müellif nüshasını gördüğü anlaşılmaktadır. Nüsha, tahkikli metin çalışmasında **ك** ile gösterilmiştir.

3.Eserin İçeriği

Müellif, eseri mukaddime, üç bölüm ve hâtime olmak üzere beş kısım halinde düzenlemiştir. Şerhe “Bize verdiğin bütün nimetlere hamdolsun ey gaybı bilen. Amacımız senin kapındır ey ayıpları gizleyen. Senin ipine tutunuyoruz ey günahları bağışlayan. Ve senin Nebîne salât-ı selâm ediyoruz ey kalpleri çeviren. Senin Habibinin ailesine de salât ve selâm ederiz ey üzüntüleri gideren”²⁰² şeklinde çeşitli dualar ve salavât ile giriş yapmıştır. Daha sonra kendini tanıtmış, eserin ismini ve telif sebebini belirtmiş, konu hakkında bilgi vermiştir. “Bil ki nahiv, kendisi aracılığı

²⁰¹ Brockelmann, a.g.e., II, s.918.

²⁰² Le'âlî, a.g.e., **ب** nüshası, vr. 1a.

ile binâ ve i' râb bakımından kelimelerin son harekesi bilinen bir ilimdir.”²⁰³ şeklinde nahiv ilminin tanımını yaparak konuya girmiştir. Daha sonra kelimenin tanımını yapmış, kelimeyi isim, fiil, harf olarak sınıflandırmış, âmil-mâmul oluşları hakkında bilgi vermiş ve konuyu örneklerle desteklemiştir. Bu genel bilgilerden sonra, asıl konuya “Şeyh İmam Abdülkâhir el-Cürçânî’ye göre nahivde âmiller 100 tanedir.” diyerek başlamıştır.²⁰⁴ Buna göre âmillerin, lafzî ve mânevî şeklinde ikiye ayrıldığını, lafzî âmillerin de kıyâsî ve semâî olarak ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Âmilleri sırasıyla 91 semâî âmil, 7 kıyâsî âmil ve 2 mânevî âmil şeklinde açıklamıştır. Semâî âmillerle konuya başlamış, semâî âmillerin fiilerde ve isimlerde âmil oluşu ile ilgili kuralları açıklamış, ardından kıyâsî âmillerin ve mânevî âmillerin hangileri olduğunu kısaca özetlemiştir. Konuyu akılda kalıcı hale getirmek için bu âmilleri içeren Farsça manzûm bir ‘avâmilden alıntılar yapmıştır.²⁰⁵ Müellifin alıntılanmış olduğu beyitler incelendiğinde, Farsça’da hareke kullanılmamasına rağmen, müellifin beyitleri harekelediği görülmüştür. Müellifin, okuyucunun Farsça bilmiyor olabileceğini göz önünde bulundurarak bunu yapmış olması muhtemeldir.

Müellif, giriş bölümünde âmilleri genel olarak özetledikten sonra birinci bölüme geçerek lafzî semâî âmilleri Abdülkâhir el-Cürçânî’nin taksimâtına göre detaylı şekilde açıklamaya başlamıştır. Bu taksimâta göre 91 lafzî semâî âmili 13 bölümde ele almıştır. Lafzî semâî âmil, genel bir kuralı olmayıp semâya, yani işitmeye dayalı olan âmildir.

Lafzî semâî âmillerin birinci kısmı, cer harfleri olup 17 adettir:

ب - مِّنْ - إِلَى - فِي - حَتَّى - ل - رُبَّ - عَلَى - عَن - ك - مُذْ - مِنْذُ - و - ت - حَاشَا - خَلَا -
عَدَا

Müellif, cer harflerini örneklerle tek tek açıklamış, farklı kullanımalarını göstermiştir. مِّنْ harf-i cerinin فِي anlamında kullanılmasını açıklarken;

﴿ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ ﴾ “Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman...”²⁰⁶ âyetini örnek vermiştir. Müellif, bu âyet vesilesi ile Cuma namazının

²⁰³ Le’âli, a.g.e., ب nüshası, vr. 1b.

²⁰⁴ Le’âli, a.g.e., ب nüshası, vr. 1b.

²⁰⁵ İbn Hüsâm Muhammed b. Hüsâmidin, (ö. 875/1470), ‘Avâmil-i Manzûm, İnan Milli Kütüphanesi, 1/2466.

²⁰⁶ Cuma 62/9.

farzietiyeti konusuna girmiş, Cuma namazının kimlere farz olduğu hakkında Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini açıklamıştır.²⁰⁷

Lafzî semâî âmillerin ikinci kısmı ise isim cümlelerinin başına gelen harflerdir. Müellif bu harflerin isim cümlesinin başına geldiğini ve mübtedâyı nasb, haberi ref ettiğini belirtmiştir. Bu harflerin sayısı ise altıdır:

إِنَّ - أَنْ - كَأَنَّ - لَكِنَّ - لَيْتَ - لَعَلَّ

Müellif bu harflerin amel etmeleri bakımından ve “fiile benzeyen harfler” olduğunu belirtmiştir. Çünkü sonları tıpkı mâzî fiil gibi fetha üzere mebnîdir. Zamirler fiillere bitiştiği gibi bu harflere de bitişir. Üç veya daha fazla harfli olmaları yönünden de fiillere benzerler. Ayrıca bu harfler cümleye fiillere benzer anlam katarlar. Mesela إِنَّ harfî, bulunduğu cümleye أَكِدْتُ yani “ben te'kid ediyorum” anlamı katmaktadır.²⁰⁸

Lafzî semâî âmillerin üçüncüsü ise لَيْسَ ye benzeyen harflerdir. Bu harfler مَا ve لَا olup başlarına geldikleri isim cümlesinin ismini ref, haberini nasb ederler.

Lafzî semâî âmillerin dördüncü kısmı ise müfret isimleri nasbeden harfler olarak belirtilmiş, çeşitli örneklerle farklı kullanımları gösterilmiştir. Vâvu'l-ma'iyeye (biriktelik ifade eden vâv), istisna için kullanılan إِلَّا ve nidâ harflerinden oluşan bu yedi harf şu şekildedir:

وَ - إِلَّا - يَا - أَي - هَيَا - أَيَا - أ

Müellif burada vâvu'l-ma'iyeye konusunu açıklarken, nahivcilerin mef'ûl-ü me'ah hakkındaki farklı görüşlerine yer vermiştir. Basra ekolüne göre, mef'ûl-ü me'ahda âmîl, vâvu'l-ma'iyeyden önce gelen fiildir. Abdülkâhir el-Cürçânî'ye göre ise burada âmîl, مع anlamında bulunan و dır. Zeccâcî, âmîlin و dan sonra gelen صاحب ya da لابس anlamında gizli bir fiil olduğunu söyler. Ahfeşe göre, و dan sonra gelen isim, مع nin yerine geçtiği için tıpkı zarfların herhangi bir âmîle ihtiyaç duymadan mansub olması gibi mansub olmuştur. Sîrâfî'ye göre, مع anlamındaki و da bulunan mansubiyet, kendinden sonra gelen isme geçmiştir. Çünkü و harf olduğu için mansub olamaz. Bu görüşler içerisinde en doğrusu ve en çok kabul göreni

²⁰⁷ Le'âlî, a.g.e., ب nüshası, vr. 6a.

²⁰⁸ Le'âlî, a.g.e., ب nüshası, vr. 13b.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin görüşüdür.²⁰⁹ Bu bilgilerden sonra müellif, nidâ harfleri hakkında bilgi vermiş, münâdâda âmil konusu ile ilgili farklı görüşleri açıklamaya geçmiştir. Sîbeveyhi'ye göre , münâdâda âmil, mukadder bir fiildir. Bu durumda nidâ harfleri semâî âmillerden sayılmaz. Müberred ve Ebû Ali'ye göre nidâ harfleri âmildir.²¹⁰

Lafzî semâî âmillerin beşinci kısmı muzarî fiili nasbeden harflerdir. Bunların sayısı dördtür:

أُن - لُن - كِي - إِذُن

Müellif, bu harfleri tek tek örneklerle açıklarken لُن harfi ile ilgili tartışmalara değinmiştir. Ferra'ya göre لُن aslında لا dır ve zamanla elif, nûn'a dönüşmüştür. Halil b. Ahmed'e göre ise لُن; لا ve اُن in birleşiminden oluşmuş, daha sonra elif düşmüş ve kelime لُن haline gelmiştir. Sîbeveyhi ise لُن in müstakil bir harf olduğunu ve olumsuz gelecek zamanın te'kidi olduğunu söylemiştir. Müellife göre ise لا ve لُن olumsuz gelecek zaman için kullanılan harflerdir fakat لُن te'kidlidir. Mutezîli dilcilere göre لُن edatı gelecek zamana mutlak olumsuz anlam katar. Fakat müellife göre bu doğru değildir ve fasid bir görüştür. Çünkü, لُن ile yapılan olumsuz muzarî fiili belirli bir zaman ile sınırlandırmak mümkündür ve

﴿فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتَنِّي لِى أَبِي﴾ “Artık babam bana izin verinceye kadar buradan asla ayrılmayacağım.”²¹¹ âyeti buna delildir.²¹² Müellif burada rü'yetullah meselesi ile ilgili tartışmaların odağı olan ﴿ قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَانِي ﴾ “Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım” dedi. Allah da, ‘Beni asla göremezsin’ dedi.²¹³” âyetinden de bahsetmiştir. Buradaki anlam, sonsuza dek Allah’ın görülemeyeceği olmayıp, sadece dünyada Allah’ın görülemeyeceği şeklindedir.²¹⁴

Lafzî semâî âmillerin altıncı kısmı, muzarî fiili cezmeden harflerdir. Bunlar beş tane olup şu şekildedir:

²⁰⁹ Le’âlî, a.g.e., ب nüshası, vr. 14a.

²¹⁰ Le’âlî, a.g.e., ب nüshası, vr. 15b.

²¹¹ Yusuf 12/80.

²¹² Le’âlî, a.g.e., ب nüshası, vr.16a.

²¹³ A’raf 7/143.

²¹⁴ Le’âlî, a.g.e., ب nüshası, vr.16a.

إِنْ - لَمْ - لَمَّا - لَا لِلنَّهْيِ - اللَّامُ لِلأَمْرِ

Müellif bu edatları açıklarken لَمْ edatının إِنْ edatına iki yönden benzediğine dikkat çekmiştir. لَمْ , tıpkı إِنْ gibi muzarî fiilin başına gelmektedir. Ayrıca her ikisi de muzarî fiilin şimdiki zaman anlamını değiştirerek ona mâzi ya da gelecek zaman anlamı katmaktadır.²¹⁵

Lafzî semâî âmillerin yedinci kısmı ise iki muzarî fiili cezmeden إِنْ anlamındaki, şart ve ceza ifade eden isimlerdir. Bu isimler dokuz tane olup anlam yönünden إِنْ edatının kısaltılmış haline benzemektedirler.

مَنْ - أَيَّ - مَا - مَتَى - مَهْمَا - أَيْنَ - حَيْثُمَا - إِذْمَا - أُنَّى

Bu isimlerin إِنْ edatına benzerliği şu şekilde açıklanabilir: مَنْ تَضْرِبُ أَضْرِبُ “Kimi döversen onu döverim.” cümlesini, إِنْ تَضْرِبُ زَيْدًا أَضْرِبُ زَيْدًا “Şâyet Zeyd’i döversen ben de Zeyd’i döverim.” şeklinde ifade etmek mümkündür. Bazıları bu isimleri şart ve cezaya ihtiyaç duydukları için “esmâ-i menkûsa” olarak isimlendirir.²¹⁶

Lafzî semâî âmillerin sekizincisi, nekre isimleri nasb eden isimler olup nasb edilen isim temyiz adını almaktadır. Bu isimler dört tane olup şu şekildedir:

عَشْرَ - كَمْ - كَأَيِّ - كَذَا

Müellif, 1 - 9 arası sayılar ile kullanılan عَشْرَ isminin kendinden sonra gelen ismi temyiz üzere nasb ettiğini açıkladıktan sonra, ukud sayılardaki temyiz semâî değil kıyâsî olduğunu, bu konuya daha sonra değinileceğini belirtmiştir.

Lafzî semâî âmillerin dokuzuncusu esmâu'l-ef'aldır (isim filler). Bunlar dokuz tanedir:

رُوِيَ - بَلْهَ - دُونَكَ - حَيْهَلْ - عَلَيْكَ - هَاءَ - هَيْهَاتَ - سِرْ عَانَ - شَتَّانَ

Bu isim fiillerden bazıları faili merfû yapar. Bazıları da mef'ûlü mansub hale getirir.

Nasb edenler altı tanedir: رُوِيَ - بَلْهَ - دُونَكَ - حَيْهَلْ - عَلَيْكَ - هَاءَ

²¹⁵ Le'âlî, a.g.e., ب nüşhası, vr.17a.

²¹⁶ Le'âlî, a.g.e., ب nüşhası, vr. 17b.

Ref edenler üç tanedir: هَيَّات - سَرَّعَان - شَتَّان

Lafzî semâî âmillerin onuncusu, nâkıs fiilerdir. Bunlar isim cümlesinin başına gelip mübtedayı ref, haberi nasb ederler. Nâkıs fiil denilmesinin sebebi, anlamının tamamlanabilmesi için mansub habere ihtiyaç duymasıdır. Bu fiiller 13 tanedir:

كَانَ - لَيْسَ - صَارَ - أَصْبَحَ - أَمْسَى - أَضْحَى - ظَلَّ - بَاتَ - مَا زَالَ - مَا بَرِحَ - مَا فَتَى - مَا انْفَكَ - مَا
دَامَ

Lafzî semâî âmillerin on birincisi ef'al-i mukârebedir. İsim cümlesinin başına gelip ismini ref, haberini nasb ederler:

أَوْشَكَ - كَادَ - كَرُبَّ - عَسَى

Lafzî semâî âmillerin on ikincisi medh ve zem fiilleridir. Harf-i tarif ile marife olan cins ismi merfû yaparlar. Dört tanedir:

نِعْمَ - حَبَّأَ - سَاءَ - بئسَ

Lafzî semâî âmillerin on üçüncüsü, şek ve yakîn fiilleridir. Bu fiiller ef'âlu'l kulûb olarak isimlendirilirler. Çünkü bilmek ve zannetmek, duyu organları aracılığı ile değil, zihin aracılığı ile olur. Bu fiiller yedi tanedir ve üç gruba ayrılırlar:

رَأَيْتُ - عَلِمْتُ - وَجَدْتُ - رَأَيْتُ : Bu fiiller yakîn ifade ederler. Fakat رَأَيْتُ bazen ظَنَّتُ gibi de kullanılabilir. Bu kullanıma ﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً﴾ “Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar²¹⁷” âyeti örnek verilebilir.

ظَنَنْتُ - حَسِبْتُ - خَلَيْتُ : Bu fiiller şek ifade ederler fakat bazen de yakîn ifade edebilirler. Buna ﴿إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسَابِيَّةٍ﴾ “Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.²¹⁸” âyeti örnektir.

رَعِمْتُ : Bu fiil ise diğer fiillerden farklı olarak bazen zan bazen şek ifade eder.

Bu yedi fiilin tamamı iki mef'ûle müteaddidir. İkinci mef'ûl birinci mef'ûl ile aynı olup, ikinci mef'ûlde birinci mef'ûle ait bir zamir bulunur. Çünkü birinci mef'ûl mübteda ikincisi onun haberidir. Müellif, yukarıdaki fiilleri açıklamış, daha

²¹⁷ Meâric 70/ 6.

²¹⁸ Hâkka 69/20.

sonrasında şek, zan, vehm, cezm, cehl, yakîn kavramlarını tanımlayarak konuyu bitirmiş ve şerhin ikinci bölümünü oluşturan kıyâsî âmiller konusuna geçmiştir.

Kıyâsî âmillerin sayısı yedidir. Kıyâsî kelimesi sözlükte “kıyasa mensup” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “belli bir kuralı olup o kurallar çerçevesinde amel eden âmiller” anlamındadır. Kıyâsî âmiller şunlardır: Tam isim, kendisinden sonraki ismi temyiz üzere nasb eden, takdirî ya da lafzî tenvinle, tesniye ve şibhî cem‘ nûnları ile tamamlanmış, ya da bir isme izâfe edilmiş isimdir. Dolayısıyla artık başka bir isme izâfe edilemez ve bu nedenle kendisine tam isim denilir.²¹⁹ Müellif, diğer âmillerde olduğu gibi kıyâsî âmilleri de tek tek açıklamıştır. Fakat, diğer âmilleri çeşitli âyetlerle örneklendirirken, kıyâsî âmiller konusunda örnek olarak herhangi bir âyet kullanmamıştır. Böylece kıyâsî âmiller konusunu tamamlamış ve şerhin üçüncü bölümü olan mânevî âmilleri açıklamaya geçmiştir.

Mânevî kelimesi, sözlükte “manaya ait” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, telaffuz edilmeyen, zihin ile bilinebilen anlamında bir kavramdır. Mânevî âmilin sayısı ile ilgili farklı görüşler vardır. Sîbeveyh’e göre mânevî âmil ikidir. Birincisi; mübtedâ ve haberin merfû olmasının nedeni olan âmildir. Diğeri ise muzarî fiilde bulunan âmildir. Muzarî fiil, lafzî âmillerden mücerred olarak mansub ve meczum olmadığı durumda merfûdur ve bu merfûluğa neden olan şey mânevî âmil olarak adlandırılır. Ahfeş, bu iki âmille beraber, sıfatta da mânevî âmil bulunduğunu belirtmiştir. Fakat Sîbeveyh, sıfatın mevsufa tabii olması sebebiyle sıfatın âmilinin, mevsufta amel eden âmil olduğunu ve söylemektedir. Çoğunluğun da kabul ettiği görüş budur.²²⁰

Müellif mânevî âmileri açıkladıktan sonra, “Allah en iyi bilen ve en iyi hüküm verendir.” diyerek konuyu sonra erdirmiştir. Daha sonra kitabın üçüncü bölümü olan sonuç kısmına geçmiştir. Burada, müellif, şerhettiği *el-‘Avâmilü’l-mi’e* ‘de bulunmayan i‘râb ve mâmul konularını kısaca açıklamıştır. Öncelikle, i‘râbın ya harfle ya da harekeyle olduğunu belirtmiş ve bunları şu şekilde sınıflandırmıştır²²¹:

²¹⁹ Le’âli, a.g.e., ب nüşhası, vr. 29a.

²²⁰ Le’âli, a.g.e., ب nüşhası, vr. 29b.

²²¹ Le’âli, a.g.e., ب nüşhası, vr. 30a.

Hareke ile lafzî tam i' râb: Müfred munsarif (çekimlenebilen) ve cem'-i mükesser (kırık çoğul) kelimelerde olur. Bu kelimelerin i' râbları ref halinde damme, nasb halinde fetha, cer halinde kesra ile olur.

Hareke ile lafzî nâkıs i' râb: Cem'-i müennes sâlim kelimelerde ve gayr-i munsarif (çekimlenemeyen) kelimelerde olur. Cem'-i müennes sâlim kelimelerin i' râbı ref halinde damme, nasb ve cer halinde kesre ile olur. Benzer şekilde, gayr-i munsarif kelimeler kesra almadıkları için nasb ve cer halinde fetha ile i' râb olunurlar. Bu nedenle bu i' râb türüne nâkıs i' râb denilmiştir.

Hareke ile takdirî tam i' râb: Mütakellim yâ'sına muzâf olan kelimelerde, ism-i maksurlarda (son harfi elif ya da yâ olan ve bir öncesindeki harfin harekesi fetha olan kelimeler), mu'rab ya da mebnî kelimelerin ve cümlelerin alıntılanmasından oluşan "i' râb-ı mahkî"de²²² i' râbın her üç şekli de takdirîdir.

Hareke ile takdirî nâkıs i' râb: Bu i' râb çeşidi, ism-i menkuslarda (yâ ile biten ve bu harften önceki harfin harekesi kesre olan kelimeler) geçerlidir. Damme ve kesranın telaffuzunun zor olması sebebiyle, söz konusu kelimelerin ref ve nasb durumunda i' râbları takdirîdir. Fetha ise telaffuz zorluğu oluşturmadığı için, nasb halinde lafzî olarak kelimenin sonunda bulunur. İ' râbın sadece ref ve cer halinde takdirî olması sebebiyle bu i' râb çeşidine nâkıs i' râb denilmiştir.

Harf ile lafzî tam i' râb: Bu tür i' râb, فُو - أَب - أَخ - حَم - هُنْ - ذُو şeklinde esmâ-i sitte olarak bilinen isimlerin mütakellim yâ'sı dışında bir kelimeye muzâf olması halinde geçerlidir. Bu isimlerin ref hali vâv ile, nasb hali elif ile, cer hali yâ ile gelir.

Harf ile lafzî nâkıs i' râb: Bu i' râb şekli cem'-i müzekker sâlim, أُولُو ismi, عَشْرُونَ ve benzerleri, اِثْنَانِ kelimesi ve zamire muzâf olan كِلَا kelimesidir. Cem'-i müzekker sâlim, أُولُو ismi, عَشْرُونَ ve benzerlerinin ref hali vâv ile, nasb ve cer halleri ise yâ ile olur. Tesniye isimlerin, اِثْنَانِ kelimesi ve zamire muzâf olan كِلَا kelimesinin ref hali elif ile, nasb ve cer halleri ise yâ ile olur. Bu nedenle bu i' râb türüne nâkıs i' râb denilmiştir.

²²² Hikâye edilen, başka birinden aktarılan bir i' râbla meşgûl olan kelimelerdir. Kelime veya cümle hikâye etme şeklinde gelir. Her ikisinin de lafzı alıntılanır. Bk. Mustafa el-Gelâyîni, **Camîu'd-Durusi'l-'Arabiyye**, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrîyye, 1994), I-III, I, s.26; Civelek, a.g.e., s.133, 138.

Harf ile takdirî tam i'rab: Harf-i târifle mârife olmuş bir isme ya da başında vasıl hemzesi olan bir isme muzâf olmuş illetli isimlerde, (esmâ-i sitte) ve yine bu iki çeşit kelimeye muzâf olmuş cem'-i müzekker sâlim isimlerde olan i'râbdır. Bu şekilde muzâf olmuş kelimelerin sonundaki illet harfleri, iltikâ-i sâkineyn yani iki sakinin karşılaşması nedeniyle okunmaz. Dolayısıyla her üç halde de i'râbları takdirîdir.

Harf ile takdirî nâkıs i'rab: Harf-i târifle mârife olmuş bir isme ya da başında vasıl hemzesi olan bir isme muzâf olmuş tesniyelerde ve mütekellim yâ'sına muzâf olmuş cem'-i müzekker sâlim isimlerde olan i'râbdır. Harf-i tarifli ya da vasıl hemzeli bir isme muzâf olan tesniyelerde nasb ve cer alameti olan yâ harfi, hem yazılıta hem okunuşta sabittir. Fakat ref halinde kelimenin sonundaki elif iltika-i sakineyn sebebiyle okunmaz. Mütekellim yâ'sına muzâf olmuş cem'-i müzekker sâlim isimler ise ref halinde takdirî i'râb alırlar. Çünkü muzâf olduklarında sonundaki nûn düşmesiyle vâv ve yâ harfleri yan yana gelir. Bu durumda vâv harfi yâ harfine dönüşür ve i'râb takdirî olur.

Mahallî i'rab: İ'rabın mahallî olduğu durumlar vardır. Mahallî i'râb, lazımfî mebnî ve arizî mebnî isimlerde, (ism-i mevsuller, ism-i işaretler, zamirler, bazı zarflar, müfret ve marife olan münâdâ) mebnî fiillerde (mâzi fiil ve lamsız emir fiil, tekid nûnu almış muzarî fiil) müfred yerine geçen cümlelerde, isim yerine geçen harflerde olan i'râbdır.

Bu açıklamalardan sonra müellif, “eğer mahallî i'râb ve takdirî i'râb arasındaki fark nedir denilirse, biz de şunu deriz; takdirî i'râb, i'râb alabilen kelimelerde olur fakat bir engel yüzünden kendisinde i'râb alameti görülmez. Mahallî i'râb ise i'râb alamayan kelimelerde olur.” şeklinde takdirî i'râb ve mahallî i'râb arasındaki farkı açıklayarak konuyu sona erdirmiş ve mâmuller konusuna geçmiştir.

Mâmullerin sayısı 14 olup şu şekildedir: Fâil, nâibü'l-fâil, mef'ûl, muzâfun ileyh, harf-i cer alan kelime, mübtedâ, haber, اِنَّ ve benzerlerinin ismi ve haberi, كان ve benzerlerinin ismi ve haberi, ليس ye benzeyen ما ve لا nın ismi ve haberi, cinsini

nefyeden ﻻ nın ismi ve haberi, hâl, temyiz, tefsir, te'kid, sıfat, bedel, müstesnâ, atfi-beyân, harf ile atıf.²²³

Müellif bu saydığı mâmulleri tek tek ele alıp tanımlamış, örneklendirmiş ve i'râbları hakkında bilgi vermiştir. Atıf harfleri ile ilgili bilgi verdiği bölümde, Zemahşerî'ye göre atıf harflerinin dokuz adet olduğunu ve Zemahşerî'nin إِمَّا yı atıf harfleri içerisinde saymadığını belirtmiştir. Fakat Zemahşerî, el-Mufassal adlı eserinde atıf harflerinin لا إِمَّا بَلْ لَكِنَّ أُمَّ لا إِمَّا بَلْ لَكِنَّ أُمَّ لا İMA BİL LAKİNN AMM İMA BİL LAKİNN AMM şeklinde on adet olduğunu belirtmiş ve bunların içerisinde İMA yı Ebû Ali el-Fârisî'nin atıf harfleri içinde zikretmediğini ifade etmiştir.²²⁴ Müellif ise bu detayı atlayarak söz konusu görüşü Zemahşerî'nin kendi görüşü gibi aktarmıştır.²²⁵

Le'âlî, mâmulleri tek tek açıklayarak sonuç bölümünü tamamlamış, “Bu, Seyyid Ahmed b. Mustafa Le'âlî'nin söylediği son şeydir. Allah onu affetsin. Bu risâleyi mütâlaa edenlerden, rivâyetlerdeki eksiklikleri, manadaki hataları, i'râbdaki bozuklukları erdem ve üstünlük gereği olarak düzeltmeleri rica olunur. Allah onu ezeli ve ebedi fazlı ile korusun. Bu risaleyi yazmayı 955 yılında, Recebü'l-Mürecceb'in 25. günü tamamladım. Allah kolaylaştırıcıların en hayırlısıdır.”²²⁶ şeklinde eserini sonlandırmıştır.

4. Müellifin Eserde İzlediği Yöntem

4.1. Üslubu

Kânûnu'l-'Avâmil ve burhânü'l-mesâil adlı esere genel olarak bakıldığında Le'âlî'nin konuyu düzenli bir biçimde ele aldığı görülmektedir. Le'âlî, eserin giriş kısmında eseri bir giriş üç bölüm ve sonuç şeklinde bölümlendirdiğini ifade etmiş ve risâleyi kaleme alma amacını belirtmiştir.

Müellif, konunun gerektirdiği biçimde farklı anlatım teknikleri kullanmıştır. Önce konuyla ilgili kavramları tanımlamış ve kavramların ayırt edici özelliklerini ortaya koymuştur. Meseleleri izah ederken çoğunlukla konuyla ilgili farklı görüşleri tartışma çerçevesinde ele almış ve içlerinde en yaygın kabul göreni belirtmiştir. Konuyu açıkladıktan sonra, “Eğer şöyle dersen/denilirse...” şeklindeki ifadelerle

²²³ Le'âlî, a.g.e., ۱ nüshası, vr. 33a.

²²⁴ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fi snâ'ati'l-i'râb**, (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1993), s.403.

²²⁵ Le'âlî, a.g.e., ۱ nüshası, vr. 37a.

²²⁶ Le'âlî, a.g.e., ۱ nüshası, vr. 37a.

muhtemel eleştirileri dile getirmiş ve bunlara cevaplar vermiştir. Sıklıkla kullandığı örneklerle kural ve kâideleri somutlaştırmış, okuyucunun zihninde daha kalıcı hale getirmiştir. Ayrıca konuyla ilgili otorite olarak kabul edilen âlimleri tanık göstererek anlatımını güçlendirmiştir.

Le'âlî, eserinde çeşitli öğretim yöntem ve tekniklerine de başvurmuştur. Giriş bölümünde, etkili bir düz anlatımın ilk adımı olarak, konuyu anahatları ile özetlemiş, âmilleri kodlayarak beyitler halinde sunmuş, akılda tutulmasını kolaylaştırmıştır. Konu geçişlerinde ve önemli yerlerde sıklıkla sanki karşısında bir muhatab varmış gibi “Bil ki... şeklinde bir giriş kalıbı kullanarak okuyucunun dikkatini çekmiştir. Âmillerle ilgili genel kuralları açıklarken bu genel kuralların elde edilmesinin her aşamasını tek tek analiz etmiş, gerekçelendirmiş ve dayandığı temeli açıklamıştır. Eser, bir ‘Avâmil şerhi olmasına rağmen, müellif bazı yerlerde, örnek verdiği âyetlerden yola çıkarak fıkıh ve kelâm konularıyla ilgili de bilgiler vermiş, disiplinlerarası yaklaşımla nahiv, kelâm ve fıkıh konularını ilişkilendirmiştir.

4.2 İstişâdı

Eserde, âmillerle ilgili kural ve kaideler açıklanırken çeşitli örnekler kullanılmıştır. Örnek cümlelerin büyük bir kısmı *el-'Avâmilü'l mi'e*'deki örnek cümleler ile benzerlik göstermektedir. Bunun dışındaki örneklerin çoğu âyetlerden oluşmakta olup, şiiir ve hadis kullanımı daha sınırlıdır.

4.2.1.Âyetler

Müellif, âmillerin, özellikle de harf-i cerlerin kullanımıyla ilgili çok sayıda âyet kullanmakla birlikte, çoğu yerde bu âyetlerin tamamını zikretmemiş, sadece konuyla ilgili örnek teşkil eden kısmını zikretmekle yetinmiştir. Âyetlerin sûrelere dağılımına bakıldığında başta Bakara ve Nisâ suresinden âyetler olmak üzere, Meryem, Naml, Âraf, Hûd ve Şûrâ sûrelerinden âyetlerin daha çok kullanıldığı dikkati çekmektedir. Müellif, şerh boyunca konuları örneklendirmek için toplam 58 âyet kullanmıştır.

4.2.2.Hadisler

Le'âlî şerhte yalnızca bir hadis zikretmiş, nâkıs fiillerden *سكن* nin *مادام* manasına geldiğini açıklarken, *نَهَى أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ* “Durgun suya bevledilmesini

yasakladı....”²²⁷ hadisini örnek olarak vermiştir. Buradaki الدائم kelimesinin durgun, sakin manasına geldiğini belirtmiştir.

4.2.3.Şiirler

Müellif, şerhte bir adet mısra ve 21 adet beyit kullanmış, fakat bu şiirlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Eserin başlangıç kısmında konuyu kısaca özetlemek amacıyla Farsça manzûm bir ‘Avâmilden alınmış beyitlere yer vermiştir. Yapılan araştırmalar sonucu beyitlerin alıntılandığı eserin İbn Hüsâm adıyla tanınan Muhammed b. Hüsâmiddin ‘e (ö.875/1470) ait olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Eser, Abdülkâhir el-Cürçânî’nin *el-‘Avâmilü’l-mi’e*’si esas alınarak yazılmış olup İran Milli Kütüphanesinde *‘Avâmil-i Manzûm* adı ve ۱/۲۴۶۶ف arşiv numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Söz konusu beyitlerin kaynağı ile ilgili yapılan incelemeler sırasında, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde *Manzûme-i ‘Avâmil-i Cürçânî*²²⁸ isminde Farsça manzûm bir ‘Avâmil dikkati çekmiş, bu eserin bazı değişiklikler dışında *‘Avâmil-i Manzûm* adındaki eserle aynı olduğu anlaşılmıştır. Kütüphanenin kataloğunda eserin kime ait olduğuyula ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, başlıktaki ibareden eserin Molla Camî adıyla tanınan İranlı âlim ve şair Nûrüddîn Abdürrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî’ye (ö. 898/1492) isnad edildiği görülmüştür. Fakat asıl müellifinin İbn Hüsâm olduğu ve sehven Molla Camî’ye ait sanıldığı İran Milli Kütüphanesi kataloğunda özellikle belirtilmiştir. Müellifin alıntıları ile yukarıdaki eserler karşılaştırıldığında ise, alıntıların Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesindeki *Manzûme-i ‘Avâmil-i Cürçânî* adlı eserle birebir tuttuğu, dolayısıyla müellifin İbn Hüsâm’a ait olan *‘Avâmil-i Manzûm*’u görmediği sonucu çıkmaktadır.

‘Avâmil-i Manzûm dışında, müellif, atf-ı beyân konusundan bahsederken,

"أَفْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ" "Ebû Hafs Ömer Allah’a yemin etti.”²²⁹ şeklinde bir mısra kullanmıştır. Abdullah b. Keysebe (ö. ?)’ye ait olduğu rivayet edilen bir şiirden alıntılanmış bu mısranın, Arap dili grameri ile ilgili çalışmalarda sıklıkla örnek olarak kullanıldığı görülmüştür. Mısrada, "أبو حفص", "عمر" üzerine atf-ı beyândır ve tabî olduğu ismi açıklamak için gelmiştir.

²²⁷ Nesâî, "Kitâbu'l-gusl ve't- teyemmüm," 1.

²²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 4909/17.

²²⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, Thk. Adil Ahmed Abdü'l- Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), I-VIII, V, s.85.

5. Kaynakları

Müellif, eserde pek çok yerde konuyla ilgili farklı görüşlere ve tartışmalara yer vermiş, Hicâz ehlinin, Temîm kabilesinin kullanımlarına, Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine atıf yapmıştır. Bazen de zikrettiği görüşün kime ait olduğunu belirtmeden “denilir ki...” şeklinde açıklama yapmıştır. Bunun dışında müellif, çeşitli yerlerde şu kişilere atıf yapmıştır:

Abdülkâhir el-Cürcanî, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79): Beş yerde atıf yapılmıştır.

Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 ?): İki yerde atıf yapılmıştır.

Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831): Bir yerde atıf yapılmıştır.

Ebû Ali el-Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987): Bir yerde atıf yapılmıştır.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791): İki yerde atıf yapılmıştır.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249): Üç yerde atıf yapılmıştır.

Kisaî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisaî el-Kûfî (ö. 189/805): : Bir yerde atıf yapılmıştır.

Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900) : İki yerde atıf yapılmıştır.

Sîrâfî, Ebû Saîd el Hasan b. Abdüllah el-Merzûban es- Sîrâfî (ö. 368 / 979): Bir yerde atıf yapılmıştır.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796) :Sekiz yerde atıf yapılmıştır.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdürrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (ö. 337/949): Bir yerde atıf yapılmıştır.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144): Bir yerde atıf yapılmıştır.

B) METİN TAHKİKİNDE İZLENEN YÖNTEM

Kânûnu'l-'Avâmil ve burhânü'l-mesâil adlı eserin müellif nüshası ve iki adet istinsah edilmiş nüsha olmak üzere üç nüshasına ulaşılmıştır. Müellif nüshası eksiksiz ve okunaklıdır. İstinsah nüshalardan biri yarım bırakılmış, diğeri ise çeşitli eksiklikler barındırmaktadır. Tahkik çalışmasında Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bulunan müellif nüshası ب ile, Kastomonu İl Halk Kütüphanesinde bulunan diğeri iki nüsha ise ق ve ك ile gösterilmiştir. Nüsha farklılıkları gösterilirken, İSAM'ın "Yazma Eserlerin Tahkikinde İzlenecek Yöntem" adlı yönergesinden faydalanılmakla beraber, çalışmanın özellikleri gereği farklı yöntemler de kullanılmıştır. Metin tesisinde, müellif nüshası temel alınarak, varak numarası ve kaçınıcı satıra tekabül ettiği her beş satırda bir köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Nüshalar arasındaki farklılıklar ...ساقطة ve ...زائدة şeklinde dipnotta belirtilmiş, eserin içeriği konularına göre başlıklandırılıp bölümlendirilmiştir. Tahkik çalışmasının sonunda bölüm başlıkları ile konu fihristi oluşturulmuştur. Eserde, hatalı olduğu düşünülen ve düzeltilen kısımlar da ayrıca dipnotta belirtilmiştir.

Müellifin eserde istişhad amacıyla kullanmış olduğu âyetler, hadisler ve şiiirler için, varak ve satır numarası temel alınarak fihrist hazırlanmıştır. Eserde bulunan özel isimler için de ayrıca bir fihrist oluşturulmuştur. Metin içinde âyetler çiçekli parantez ile gösterilmiş, hadisler küme parantezi içine alınmış, beyitler sayfa ortasından satırbaşı yapılmıştır. Ayrıca metinde yer alan şiiirlerin kaynağı tesbit edilmiş, eserde geçen şahıs ve yer isimleri için dipnotta kısaca bilgi verilmiştir. Garib kelimeler ve metnin anlaşılması konusunda önem arz ettiği düşünülen kelime ve kavramların anlamları, klasik ve modern sözlüklerden tesbit edilerek dipnotta belirtilmiştir.

SONUÇ

Arap dili çalışmaları geleneği içerisinde önemli bir yer tutan ‘Avâmil adındaki muhtasar eserler üzerine, başlangıçtan günümüze bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara kaynaklık eden ve en çok şöhret bulmuş olanlarından biri Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *el-‘Avâmilü’l-mi’e* adlı eseridir. *Kânûnu’l-‘Avâmil ve burhânü’l-mesâil* de bu eser üzerine yapılmış bir şerhtir. Tam adı “es-Seyyid Ahmed Çelebî b. Mustafa es -Saruhanî er -Rumî el -Kadî el- Hanefî” olan müellif, Le’âlî nisbesiyle tanınmaktadır. Fakat mahlasının biyografik kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında “Lâlî” ve “Bilâlî” olarak farklı şekillerde kayıtlı olduğu görülmüştür. Müellifin eserleri incelendiğinde doğrusunun “Le’âlî” olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm İbn Kemâl Paşazâde’nin öğrencisi olan Le’âlî Ahmed Çelebi, öğrenimini tamamladıktan sonra hocasının yanında fetvâ kâtipliği yapmıştır. Daha sonrasında kadılık görevine başlamış, bu nedenle pek çok yere seyahatte bulunmuş, son görev yeri olan Amasya’da 971/1563 yılında vefat etmiştir.

Kânûnu’l-‘Avâmil ve burhânü’l-mesâil adlı esere bakıldığında Le’âlî’nin konuyu sistemli bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Müellif, konuya başlamadan önce risâleyi giriş, üç bölüm ve sonuç şeklinde düzenlediğini ifade etmiş ve eseri kaleme alma amacını belirtmiştir. Giriş kısmında âmillerin tamamını kısaca özetlemiş, daha sonrasında konuyu bölümler halinde ele alarak şerhi tamamlamıştır. Sonuç kısmında ise Abdülkâhir el-Cürcânî’nin *el-‘Avâmilü’l-mi’e*’sinde olmayan mâmul ve i’râb konuları hakkında bilgi vermiştir.

Le’âlî Ahmed Çelebi ile ilgili mevcut çalışmalar incelendiğinde, nisbesi ve adıyla ilgili karışıklıklar olduğu, kendisine nisbet edilen bazı eserlerin ona ait olmadığı, bazı eserlerin ise yeterince tanınmadığı görülmüştür. Başta fıkıh, edebiyat, sarf ve nahiv olmak üzere pek çok konuda eseri bulunan müellifin, medreselerde yüzyıllardır okutulan *el-‘Avâmilü’l-mi’e* üzerine yazdığı şerh, üslubu açısından dikkate değerdir. Ayrıca şerhin müellif nüshasının günümüze ulaşmış olması onun ilmî değerini artırmaktadır. Dolayısıyla, Arapça ile ilgilenen her düzeyden okuyucunun faydalanabileceği şekilde kaleme alınan bu şerh, ‘Avâmil şerhleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

EKLER

EK 1: el- 'Avâmilü 'l-mi 'e tablosu

EK 2: *Kânûnu 'l-'Avâmil ve burhânü 'l-mesâil* adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu, 34 Dev Mer 454-19121/1 numarada bulunan nüshanın 1b -2a ve 36b-37a varakları

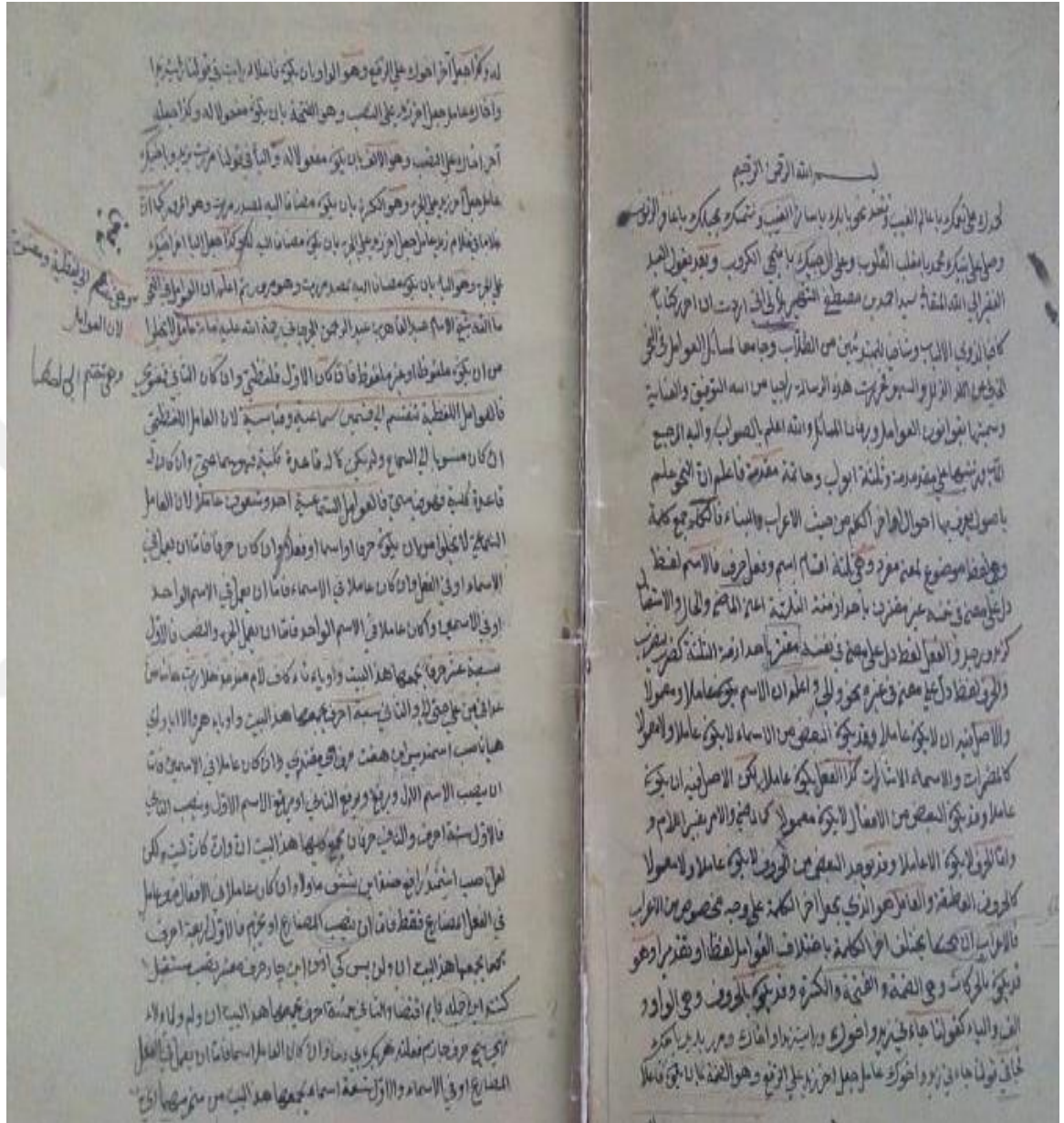

EK 3: Kavânînu'l- 'Avâmil adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 307/3

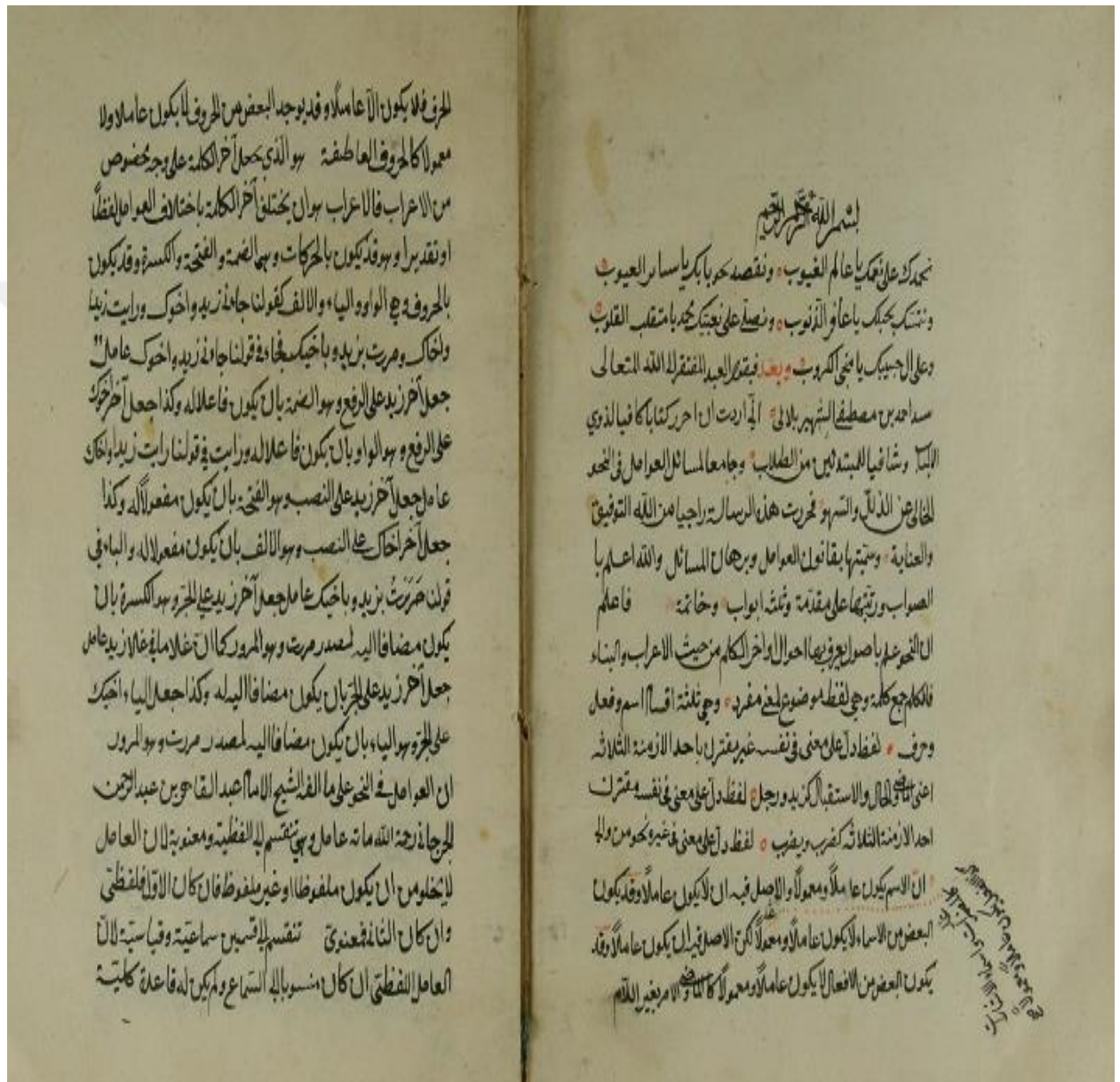
numarada bulunan nüshanın 1b-2a ve 17b varakları

EK 4: Kanûnu 'l- 'Avâmil ve burhânü 'l-mesâil adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi

37 Hk 272/3 numarada bulunan nüshanın 1a -2b ve 5b-6a varakları

في كقولنا لجمعكم اليوم القيمة اي في يوم القيمة ومعنى اللام كقول
 والامر اليك اي الامر لك ومعنى من نحو فالأمر في التي اي متى و
 عند كقول الراعي فقد سارت المة اي عندى كلمة في ولها معنيان
 احدهما الظرفية وهي كقول الشيء محال لو وقع الشيء بحقيقة او مجاز
 امثال الحقيقة نحو الما في الكوز والمال في الكيس ومثال المجاز في نحو
 النجاة في السدق كما ان الهلاك في الكذب لان النجاة والهلاك
 في الحقيقة يكونان من عند الله تعالى والثاني بمعنى علي وهو قليل كقولنا
 ولاصلبكم في حد وبع النخل اي على حد وبع النخل قال الشيخ ابن الحبيب
 كما ما فيه الحاطة فهو موضع في وكل ما فيه معنى الاستعلاء دون الاستقرار
 فهو موضع علي وكل ما فيه معاني فهو موضع المجرى نظرية المعنيين
 نحو جلست على الارض وفي الارض واعلم ان في قديحي للمضاجبة
 كقولنا ادخلوا في امم اجمع امم وللتعديل كقولنا معكم فيما افضتم
 فيه عذاب اي الاجام افضتم وجمع بمعنى الباء كقولنا ومن الانعام
 اذ ولجا يدركه فيه اي يدركه باللام ولها معان المحدها
 التملك مع التخصيص نحو المال لزيد والثاني التخصيص تمام اللغة
 نحو الجبل للفرس او تحفيما نحو اخ له والثالث التعديل اي بيان
 علة الشيء ذهنا نحو ضربت بيد الثايب او خارجا نحو ضربت
 لخطا قنك والزابع بمعنى عن اذا استعمل اللام مع القول كقولنا
 قال الذين كفروا للذين امنوا اي عن الذين امنوا وكما يقال
 قلت

قلت لزيد انه كرم اي عن زيد ولو كان القول له لاعنه ليقال انك كرم
 ولها من زاوية ثانيا كيدا او التحسين كقولنا تعالى ردف لكم اي ردف لكم
 لان ردف بمعنى تبع يستعمل بدون اللام واعلم ان اللام قد يجمع بمعنى في
 كقولنا تعالى ونضع موازين للقياس ليوم القيمة اي في يوم القيمة ويجوز
 ان يكون اللام في هذه الآية بمعنى عند لان قيل المعنى عند يوم القيمة وجمع
 بمعنى الي كقولنا تعالى كل يجري للاجل سعي اي الي ومعنى على كقولنا تعالى
 اقم الصلوة لذكركم الشمس الي بعدن والهاو بمعنى على كقولنا تعالى فان
 اسأتم فلها اي فغيرها وبمعنى مع كقولهم كمن لي ولا تكن علي اي كن معي
 وبمعنى واو القسم نحو لله لا يؤخر الاجل وسادسها كما تترتب بضم الراء
 وفي الباب المشددة في المشهور ويجوز

KAYNAKÇA

(Çalışmanın Türkçe Bölümünde Kullanılan Kaynaklar)

Arslan, Ahmet Turan, “Arap Gramerinde İki ‘Avâmil Risâlesi ve Bunların Mukâyesesi”, **İLAM Araştırmaları Dergisi**, Cilt- Sayı: 1-2, Aralık 1996.

Aydoğdu, Günnur, “Amasya Mezartaşları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997.

el-Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, **Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-‘Arab**, Beyrut : Mektebetü’l-Hâncî, 1998.

Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhü’l- meknûn fi’z- zeyl-i ‘alâ Keşfi’z-zünûn ‘an esami’u’l- kütübi ve’l- funûn**, Thk. Şerafettin Yaltkaya ve Rifat Bilge, İstanbul: Dârü’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1947.

_____, **Hediyetü’l ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn**, Thk. Rifat Bilge ve İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, İstanbul: Dârü’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1951.

Benli, Ali, “Seyyid Ahmed b. Mustafa el-Le’âlî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: Ek2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.

Benli, Şeyma, “Leâlî’nin Terceme-i Ba’z-ı Âyât-ı Zebûr Adlı Manzûmesi”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens. Türkiyat Mecmuası**, Cilt-Sayı: 26-2, Aralık 2016.

Bilge, Metin, “Yahya b. Nasuh b. İsrail ve Şerhu’l-Avâmili’l-Mi’e Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2010.

Boyalık, Mehmet Taha, “Abdülkâhir Cürcânî’nin Sözdizimi Teorisi ve Tefsir Geleneğine Etkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Brockelmann, Carl, **Geschichte Der Arabischen Litteratur**, Leiden: E. J. Brill, 1937.

Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1915.

Civelek, Yakup, **Arap Dilinde İ‘râb Olgusu**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.

Corcî b. Habîb Zeydân, **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-‘Arabiyye**, Kahire: Hindavi Yayıncılık , 2013.

el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahmân, **el-‘Avâmilü'l-Mi’e**, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 212/3.

_____ **Sözdizimi ve Anlambilim (Delailü'l-İ‘câz)**, Trc. Osman Güman, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

_____ **Belâgatın Sırları (Esrârü'l-belâğa)**, Trc. Zekeriya Çelik, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

el-Cürcânî, Seyyid Şerîf, **et-Ta‘rifât**, Thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.

Çelebi, Âşık, **Meşâirü’ş-şuarâ**, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Ens., 2010.

Çetkin, Muhammed, “Bedruddîn el-’Aynî ve “Resâ’ilu’l-Fi’e fî Şerhi’l-‘Avâmili’l-Mi’e İsimli Eserinin Değerlendirmesi”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi**, Cilt-Sayı: 4-1, Haziran 2015.

Demirayak, Kenan, “Kasîdetü’l-Bürde” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Durmuş, İsmail, “el-‘Avâmilü’l-Mi’e”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Durmuş, İ. ve Elmalı, H. “İbnü’n-Nahvî” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Emecen, Feridun, “Manisa”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

İbnü’l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, **ez-Zâhir fî ma‘na kelimâti’n-nâs**, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut: Müessesetü’r- Risâle 1987.

Ebû Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr, **Kitabü't-tekmile**, Thk. Kâzım Bahrî'l-Mercân, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999.

el-Gelâyinî, Mustafa, **Camiu'd-Durusi'l-'Arabiyye**, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrîyye, 1994.

Gemi, Ahmet, “‘Avâmil’e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim el-Kûrânî'nin ‘Avâmil-i Tekmilesi’”, **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt-Sayı: 9-1, Nisan 2017.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe**, Thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ,1995.

İbn Hâcib ve İmam Birgivî, **Mecmu'âtü'n-nahy**, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2014.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Abdülkahir el-Cürcânî” , **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

İbn Hüsâm Muhammed b. Hüsâmiddin, **Avâmil-i Manzûm**, İran Milli Kütüphanesi, ۱/۲۴۶۶ف.

İbrahim Mustafa, Hamîd Abdülkadir, Ahmed Hasan Zeyyât, Muhammed Ali Neccâr, **el-Mu'cemü'l-vasîf**, Kahire: Dâru'd-Da've, 2011.

İpşirli, Mehmet, “Çelebi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

_____, “Mülazemet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 31 , İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

_____, Demir, Ziya, “Sâdî Çelebi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2008.

İbn Kâdi Şühbe, Ebi Bekr b.Ahmed b Muhammed b.Ömer, **Tabakâtü'ş-Şafîyye**, Thk. Hafız Abdülalim Han, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.

Kâfî Hasan b. Abdillâh Akhisârî, **Risâle fî Lafzi Çelebî**, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 918/11, 118ab.

Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, Thk. Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, 1941.

Kaya, Mahmut, “Muhammed b. Saîd Bûsîrî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân, **Risâle fî Lafzi Çelebî**, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 359/4, 59b-60a.

Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, Beyrut : Müessesetu'r-Risâle, 1993.

İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, **İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât**, Thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1982.

Kılıçaslan, Hüseyin, “Ahmed B. Mustafa Es-Saruhânî el-Lâlî'nin Kavânînu's-Sarf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tebyîzi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

Kılıç, Hulusi, “Delâilü'l-İ'câz”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

_____, “Esrârü'l-Belâga,” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 9 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şuara**, Haz.: Aysun Sungurhan Eyduran, Ankara : T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2009.

Komisyon, “Le'âlî Ahmed Çelebi (Defterdarzâde)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul : Dergah Yayınları, 1986.

Korkut, Gülççek, “Dîvân-ı Le'âlî (inceleme-metin)”, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, 2004.

el-Kûğî, Ahmed Hilmî ed-Diyarbakirî, **er-Resâilü'l-hams**, Diyarbakır: Seydâ Yayınları, 2018.

Küçükaşcı, Mustafa S., “Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı,” **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt-Sayı: 33 - Prof. Dr. Muammer Kemâl Özergin Hatıra Sayısı I, Haziran 2009.

el-Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî ed-Dimaşkî, **Fevâtü'l-vefeyât**, Thk. İhsân Abbâs, Beyrut : Dâru's-Sâdır, 1974.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensâri, **Lisânü'l-'Arab**, Beyrut: Dâru Sâdr, ty.

Lockett, Abraham, **The Mi'ut Āmil, and Shurhoo Mi'ut Āmil: Two Elementary Treatises on Arabic Syntax**, Calcutta: Pereira Publishing, 1814.

Matlûb, Ahmed, **Abdülkahir el- Cürcanî**, Beyrut: Vekâletü'l-Matbuat, 1973.

Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997.

Mehmed Mecdî Efendi, **Hadâiku's-Şekâik**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989

Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlûl Sellâm, **Selâsü resâil fî icâzi'l-Kur'ân**, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1976.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, **es-Sünen**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Nevzat H. Yanık, Kenan Demirayak, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, **'Avâmil-i Cürcânî 'Avâmil-i Birgivî ve Tercümelere**, (Erzurum : Bakanlar Matbaacılık, 2000.

Nuhbetü'l-'ulemâ (Seçilmiş âlimler), **el-Mecmû'atu'n-nahviyye el-Cedîde**, Thk. Muhammed Can, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2011.

Özerverli, M. Sait, "el-Emâlî," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü's-Şuârâ**, Haz. Namık Açıkgöz, Ankara : T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Sevdi, Ali, "Arap Gramerinde 'Avâmil Geleneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015.

Sîbeveyhî, Ebû Bişr Ebû Osmân Ebü'l-Hasen Ebü'l-Hüseyn Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, **el-Kitâb**, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1988.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, **Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât**, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964.

Şahin, Ebubekir Sıddık, “Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Cilt-Sayı: 14-1, Ocak 2001.

Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul : Çağrı Yayınları, 2009.

Taşköprizâde Ahmed Efendi, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1975.

Turan, Şerafettin, “Kemâlpaşazâde”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:25, Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Tülüce S. ve Abak B. “Seyyid Ahmed b. Mustafa es-Sârûhânî el-Leâlî ve Şerhu'l-Emsile Adlı Eseri” **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt-Sayı: 11-1, Ocak 2018.

Uludağ, Süleyman, “İbnü'l-Fârız” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh, **Mu'cemü'l-üdebâ**, Thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1993.

Yalçın, Rasim Fırat, “Mostarlı Mustafa Efendi ve Şerhu'l-'Avâmili'l-Cürcânî Adlı Eseri (Metin-Tahkik)” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.

Yardım, Ali, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, Cilt:3, İzmir: Milli Kütüphane Vakfı, 1997.

_____, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, Cilt:1, İzmir: Milli Kütüphane Vakfı, 1992.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “Hızır Bey ve Kaside-i Nûnîyesi,” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt- Sayı: 26-1, 1983.

Yılmaz, Osman, “Nahiv Öğretiminde Metodik Bir İddianın İncelenmesi, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt-Sayı: 4-8, Aralık 2014.

ez-Zebidî, Murtaza, **Tâcü'l-'arûs min cevâhirü'l-kamûs**, Kuveyt: Matbaatü'l-Hukûme, 1965.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Mufassal fî sinâ'ati'l-i'râb**, Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1993.

ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, **el-Â'lâm, Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-müst'arebîn ve'l-müsteşrikîn**, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

(Çalışmanın Arapça Bölümünde Kullanılan Kaynaklar)

فهرس المصادر والمراجع

إبراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر، محمد النجار، **المُعْجَم الوسيط**، تحقيق : مجمع اللغة العربية، القاهرة ٢٠١١.

ابن حسام، محمد بن حسام الدين (٧٨٢؟ - ٨٧٥؟)ق، **عوامل منظوم**، كتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ف ٢٤٦٦.

ابن الحاجب جمال الدين بن عثمان بن عمر بن أبي بكر المصري الإسْنوي المالكي، **الكافية في علم النحو**، تحقيق: الدكتور صالح عبد العظيم الشاعر ، القاهرة، ٢٠١٠.

ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن زكريا ، **معجم مقاييس اللغة**، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دمشق ١٩٧٩.

إبن منظور، محمد بن مكرم الأفريقي المصري، **لسان العرب**، بيروت.

أبو البقاء أيوب بن موسى الحسيني الكفوي، كتاب الكليات، تحقيق: عدنان درويش
محمد المصري، بيروت، ١٩٩٨.

أبو العباس محمد بن يزيد المبرد، المقتضب، تحقيق: محمد عبد الخالق عزيمة،
القاهرة، ١٩٩٤.

أبو غيث محمد بن خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس الزركلي
الدمشقي، الأعلام، بيروت، ٢٠٠٢.

أبو الفضل شهاب الدين أحمد بن علي بن محمد العسقلاني، الإصابة في تمييز
الصحابة، تحقيق: علي محمد البجاوي، بيروت ١٩٩٢.

أبي البركات عبدالرحمن بن محمد بن أبي سعيد الأنباري، الإنصاف في مسائل
الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيين، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد،
دمشق.

أبي البركات كمال الدين عبد الرحمن بن محمد بن عبيدالله الأنباري، أسرار العربية،
التحقيق: محمد حسين شمس الدين، بيروت، ١٩٩٧.

أبي بشر عمرو بن عثمان قنبر سيبويه، الكتاب، تحقيق: عبد السلام محمد هارون،
القاهرة، ١٩٨٨.

أبي بكر محمد بن سهل بن السراج النحوي البغدادي، الأصول في النحو، تحقيق:
د. عبد الحسين الفتلي، بيروت، ١٩٨٨.

أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسي، المبسوط، بيروت، ١٩٨٩.

أبي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد
هارون، ١٩٧٩.

أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر بن وهب ابن واضح اليعقوبي، كتاب البلدان،
١٠٩١، ليدن ، ١٨٦٠.

الاستراباذي محمد بن الحسن السمنائي النجفي الرضي، شرح الرضي على الكافية،
تصحيح: يوسف حسن عمر، بنغازي، ١٩٩٦.

الشيخ العلامة مصطفى الغلاييني، جامع الدروس العربية، بيروت، ١٩٩٤.

الحسن بن أحمد بن عبد الغفار الفارسي أبو علي، الإيضاح العضدي، تحقيق: حسن
شاذلي فرهود، الرياض، ١٩٦٩.

الخليل بن أحمد الفراهيدي، الجمل في النحو، تحقيق: الدكتور فخر الدين قباوة،
بيروت ١٩٨٥.

الخليل بن أحمد، أبو عبد الرحمن الفراهيدي، كتاب العين، تحقيق: مهدي
المخزومي، إبراهيم السامرائي ، بيروت ١٩٨٨.

الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد جار الله، المفصل في صنعة
الإعراب، تحقيق: علي بو ملحم، بيروت، ١٩٩٣.

زكريا بن محمد بن محمود القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، بيروت، ١٩٦٠.

السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، همع الهوامع في شرح جمع الجوامع، تحقيق:
أحمد شمس الدين، بيروت، ١٩٩٨.

شوقي ضيف، المدارس النحوية، القاهرة، ١٩٦٨.

عباس العزاوي، عشائر العراق، ٩١١١-٤، بيروت، ٢٠٠٥.

عبد الله بن محمود بن مودود الموصلبي، الإختيار لتعليل المختار، اسطنبول، ٢٠١٢.

علي بن محمد السيد الشريف الجرحاني، معجم التعريفات، تحقيق: محمد صديق المنشاوي، القاهرة، ٢٠٠٤.

عمر رضا كحالة، معجم المؤلفين، دمشق، ١٩٦١.

الفراء، أبو زكريا يحيى بن زياد، معانى القرآن، تحقيق: أحمد يوسف النجاتي، محمد علي النجار، عبد الفتاح إسماعيل الشلبي، بيروت، ١٩٨٣.

القاضي أبو الحسن عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد بن الخليل، شرح الأصول الخمسة، تحقيق: عبد الكريم عثمان، القاهرة ١٩٩٦.

محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي، مختار الصحاح، لبنان ١٩٨٦.

محمد بن الحسن بن دريد أبو بكر، جمهرة اللغة، تحقيق: رمزي منير بعلبكي، بيروت، ١٩٨٧.

محمد بن محمد بن عبد الرزاق المرتضى الزبيدي، تاج العروس من جواهر القاموس، الكويت، ١٩٦٥.

محمد عبد الرؤوف المناوي، التوقيف على مهمات التعاريف، تحقيق: عبد الحميد صالح حمدان، القاهرة ١٩٩٠.

محمد بن عبد الكريم بن أبي بكر أحمد الشهرستاني، الملل والنحل، بيروت، ١٩٩٢.

محمد بن عبد الله، ابن مالك الطائي الجياني، أبو عبد الله، جمال الدين، شرح
تسهيل الفوائد وتكميل المقاصد، تحقيق: محمد القادر عطا - طارق فتحي السيد،
بيروت، ٢٠٠١.

محمد بن عبد المنعم الجميري، الروض المعطار في خبر الأقطار، تحقيق: إحسان
عباس، بيروت، ١٩٨٠.

موفق الدين أبو البقاء بن يعيش الموصلية، شرح المفصل للزمخشري، تحقيق: إميل
بديع يعقوب، بيروت، ٢٠٠١.

İNTERNET KAYNAKÇASI

<http://hattatlarimiz.blogspot.com/2016/05/hattat-seyyid-ahmed-bin-mustafalali.html>

İBB Atatürk Kitaplığı, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php>

İran Milli Kütüphanesi, <http://dl.nlai.ir/UI/27ac450a-679d-44b1-86f5-532d591fef63/Catalogue.aspx>

TC. Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Türkiye Yazmaları
<http://www.yazmalar.gov.tr/>

TC. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, <https://kasif.mkutup.gov.tr/>

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, <http://ktp.isam.org.tr/>

Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Ulusal Toplu Katalog, <http://www.toplukatalog.gov.tr/index.php?cwid=3>

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÂNÛNU'L-'AVÂMİL VE BURHÂNÜ'L-MESÂİL'İN
TAHKİKİLİ METNİ**

[قَانُونُ الْعَوَامِلِ وَ بُرْهَانُ الْمَسَائِلِ]

[1b/1] / بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نَحْمَدُكَ عَلَى نِعْمِكَ¹ يَا عَالَمَ الْغُيُوبِ² وَنَقْصِدُ نَحْوَ بَابِكَ يَا سَاتِرَ الْغُيُوبِ³. وَ نَتَمَسَّكَ⁴ بِحَبْلِكَ يَا غَافِرَ⁵ الذُّنُوبِ⁶. وَنُصَلِّي⁷ عَلَى نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ يَا مُقَلِّبَ⁸ الْقُلُوبِ⁹. وَ عَلَى آلِ حَبِيبِكَ¹⁰ يَا مُنْجِي¹¹ الْكُرُوبِ¹². [1b/5] وَبَعْدُ فَيَقُولُ الْعَبْدُ الْمُفْتَقِرُ¹³ إِلَى اللَّهِ الْمُتَعَالَى. سَيِّدِ أَحْمَدِ بْنِ مُصْطَفَى الشَّهِيرِ بِلَا لِي¹⁴. إِنِّي أَرَدْتُ أَنْ أُحَرِّرَ كِتَابًا كَافِيًا لِذَوِي الْأَلْبَابِ¹⁵. وَ شَافِيًا لِلْمُبْتَدِئِينَ مِنَ الطُّلَّابِ¹⁶. وَجَامِعًا لِمَسَائِلِ¹⁷ الْعَوَامِلِ فِي النَّحْوِ¹⁷. الْخَالِي عَنْ الزَّلَلِ¹⁸ وَ السَّهْوِ

¹ النِّعْمُ جَمْعُ نِعْمَةٍ وَ هِيَ الْيَدُ الصَّالِحَةُ وَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ الْمَسْرَّةُ. الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ، أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ

الْفَرَاهِيدِيِّ، كِتَابُ الْعَيْنِ، تَحْقِيقٌ: مَهْدِي الْمَخْرُومِي، إِبْرَاهِيمَ السَّامِرَائِي، بَيْرُوتَ ١٩٨٨، ١-١٦١/٨، ٢٠١١

² فِي قِ الْغَيْبِ | الْغُيُوبُ جَمْعُ غَيْبٍ وَ هُوَ يَدُلُّ عَلَى تَسْتُرِ الشَّيْءِ عَنِ الْغُيُوبِ. ابْنُ فَارِسٍ، أَبُو الْحُسَيْنِ أَحْمَدُ بْنُ

زَكَرِيَّا، مَعْجَمُ مَقَايِيسِ اللَّغَةِ، تَحْقِيقٌ: عَبْدِ السَّلَامِ مُحَمَّدُ هَارُونَ، دِمَشْقَ ١٩٧٩، ١-١٦٠/٤٤٠، ٣

³ فِي قِ الْغَيْبِ | الْغُيُوبُ جَمْعُ غَيْبٍ وَ هُوَ الْعَارُ، ابْنُ مَنْظُورٍ، مُحَمَّدُ بْنُ مَكْرَمِ الْأَفْرِيقِيِّ الْمِصْرِيِّ، لِسَانُ الْعَرَبِ،

بَيْرُوتَ، ١-١١٥/٦٣٣

⁴ نَتَمَسَّكَ مِنَ التَّمَسَّكَ وَ هُوَ يَدُلُّ عَلَى حَبْسِ الشَّيْءِ أَوْ تَحْبُوسِهِ، ابْنُ فَارِسٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٥/٣٢٠

⁵ غَافِرٌ مَنْ غَفَرَ وَ مَعْنَاهُ السَّاتِرُ لِذُنُوبِ عِبَادِهِ الْمُتَجَاوِزِ عَنْ خَطَايَاهُمْ وَ ذُنُوبِهِمْ، ابْنُ مَنْظُورٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ،

٥/٢٥٠

⁶ الذُّنُوبُ جَمْعُ ذَنْبٍ وَ مَعْنَاهُ الْإِثْمُ وَ الْمَعْصِيَةُ، الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢/٧٦٠

⁷ فِي قِ وَصَلِّي

⁸ مُقَلِّبٌ مَنْ قَلَّبَ أَصْلَهُ قَلْبًا وَ مَعْنَاهُ تَحْوِيلُ الشَّيْءِ عَنْ وَجْهِهِ، ابْنُ مَنْظُورٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١/٦٨٥

⁹ الْقُلُوبُ جَمْعُ قَلْبٍ وَ هُوَ مُضْعَةٌ مِنَ الْفُؤَادِ مُعَلَّقَةٌ بِالنِّيَابِطِ، الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٣/٤٢١

¹⁰ فِي قِ حَبِيبِكَ

¹¹ مُنْجِيٌّ مَنْ أَنْجَى أَصْلَهُ نَجْوًا وَ هُوَ الْخِلَاصُ مِنَ الشَّيْءِ، ابْنُ مَنْظُورٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١٥/٣٠٤

¹² الْكُرُوبُ جَمْعُ كَرْبٍ وَ هُوَ الْعَمَّ الَّذِي يَأْخُذُ بِالنَّفْسِ، الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤/١٧

¹³ الْمُفْتَقِرُ إِسْمٌ مَنْ إِفْتَقَرَ أَصْلُهُ فَفَرَّ ضِدُّ الْغِنَى، الزَّبِيدِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١١٣/٣٣٤ | فِي قِ فَفَقِيرٌ

¹⁴ لَالِي فِي كِ وَ لَأَلِي فِي قِ

¹⁵ الْأَلْبَابُ جَمْعُ لُبُّهُوَ يَدُلُّ عَلَى لُزُومِ وَثِيَّاتٍ وَعَلَى خُلُوصِ وَجُودَةٍ، ابْنُ فَارِسٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٥/١٩٩

¹⁶ الْمَسَائِلُ جَمْعُ مَسْأَلَةٍ وَ هُوَ مَصْدَرُ الْقَضِيَّةِ الَّتِي يَبْرَهَنُ عَلَيْهَا، إِبْرَاهِيمُ مُصْطَفَى، أَحْمَدُ الزِّيَّاتِ، حَامِدُ عَبْدِ

الْقَادِرِ، مُحَمَّدُ النَّجَّارُ، الْمُعْجَمُ الْوَسِيطُ، تَحْقِيقٌ: مَجْمَعُ اللَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، الْقَاهِرَةُ، ٢٠١١، ٤٦٧

¹⁷ الْعَوَامِلُ جُزْجَانِيَّةٌ

¹⁸ الزَّلَلُ مَصْدَرٌ زَلَّ وَ هُوَ خَطِيئَةٌ، ابْنُ مَنْظُورٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١١/٣١٦

فَحَرَّرْتُ هَذِهِ الرِّسَالَةَ رَاجِيًا مِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقَ وَالْعِنَايَةَ. وَ سَمَّيْتُهَا / [1b/10] بـ " قَانُونُ الْعَوَامِلِ وَ بُرْهَانُ الْمَسَائِلِ " وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَإِلَيْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَأْبِ. ¹⁹ وَ رَتَّبْتُهَا عَلَى مُقَدِّمَةٍ وَ ثَلَاثَةِ ²⁰ أَبْوَابٍ وَ خَاتِمَةٍ.

[مُقَدِّمَةٌ]

مُقَدِّمَةٌ ²¹ فَاعْلَمَ أَنَّ التَّحْوَةَ عِلْمٌ بِأَصُولٍ يُعْرَفُ بِهَا أَحْوَالُ أَوَاخِرِ الْكَلِمِ مِنْ حَيْثُ الْإِعْرَابُ وَالْبِنَاءُ.

[الْكَلِمُ: الْأِسْمُ وَ الْفِعْلُ وَ الْحَرْفُ]

فَالْكَلِمُ جَمْعُ كَلِمَةٍ وَهِيَ لَفْظٌ مَوْضُوعٌ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ وَهِيَ ثَلَاثَةٌ أَقْسَامٍ: / [1b/15] [اِسْمٌ وَ فِعْلٌ وَ حَرْفٌ. ²²

فَالْإِسْمُ ²³ لَفْظٌ دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ غَيْرِ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ ²⁴ أَعْنِي الْمَاضِي وَالْحَالَّ وَالْإِسْتِغْبَالَ كَزَيْدٍ وَ رَجُلٍ.

وَالْفِعْلُ ²⁵ لَفْظٌ دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي / [2a/1] نَفْسِهِ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ ²⁶ كَضَرَبَ وَ يَضْرِبُ.

وَالْحَرْفُ ²⁷ لَفْظٌ دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ نَحْوَ مِنْ ²⁸ وَ إِلَى

وَاعْلَمَ ²⁹ أَنَّ الْإِسْمَ يَكُونُ عَامِلًا وَمَعْمُولًا وَ الْأَصْلُ فِيهِ أَنْ لَا يَكُونُ عَامِلًا. وَ قَدْ يَكُونُ الْبَعْضُ مِنَ الْأَسْمَاءِ لَا يَكُونُ / [2a/5] عَامِلًا وَ لَا مَعْمُولًا كَالْمُضْمَرَاتِ وَ الْأَسْمَاءِ الْإِشَارَاتِ. وَ كَذَا الْفِعْلُ

¹⁹ وَإِلَيْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَأْبِ سَاقِطَةٌ فِي ك

²⁰ حُذِفَ الْأَلْفُ فِي ب وَ ك

²¹ مُقَدِّمَةٌ سَاقِطَةٌ فِي ك

²² وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

²³ فَالْإِسْمُ سَاقِطَةٌ فِي ك

²⁴ الثَّلَاثَةِ فِي ك

²⁵ وَالْفِعْلُ سَاقِطَةٌ فِي ك

²⁶ الثَّلَاثَةِ فِي ك

²⁷ وَالْحَرْفُ سَاقِطَةٌ فِي ك

²⁸ مِنْ سَاقِطَةٌ فِي ق

يَكُونُ عَامِلًا وَ مَعْمُولًا³⁰ لَكِنَّ الْأَصْلَ فِيهِ أَنْ يَكُونَ عَامِلًا. وَ قَدْ يَكُونُ الْبَعْضُ مِنَ الْأَفْعَالِ لَا يَكُونُ³¹ مَعْمُولًا كَالْمَاضِي وَالْأَمْرِ بِغَيْرِ اللَّامِ³² وَأَمَّا³³ الْحَرْفُ وَلَا يَكُونُ إِلَّا عَامِلًا. وَقَدْ يُوجَدُ الْبَعْضُ مِنَ الْحُرُوفِ لَا يَكُونُ عَامِلًا/[2a/10] وَلَا مَعْمُولًا كَالْحُرُوفِ الْعَاطِفَةِ وَالْعَامِلُ³⁴ هُوَ الَّذِي يَجْعَلُ آخِرَ الْكَلِمَةِ عَلَى وَجْهِ مَخْصُوصٍ مِنَ الْإِعْرَابِ.

[الْإِعْرَابُ]

فَالْإِعْرَابُ هُوَ³⁵ أَنْ يَخْتَلِفَ آخِرُ الْكَلِمَةِ بِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا.

[الْإِعْرَابُ بِالْحَرَكَاتِ وَالْحُرُوفِ]

وَ هُوَ قَدْ يَكُونُ بِالْحَرَكَاتِ وَ هِيَ الضَّمَّةُ وَالْفَتْحَةُ وَالْكَسْرَةُ. وَ قَدْ يَكُونُ بِالْحُرُوفِ وَ هِيَ الْوَاوُ وَالْأَلِفُ وَالْيَاءُ³⁶/[2a/15] كَقَوْلِنَا جَاءَ نِي زَيْدٌ وَ أَخُوكَ وَ رَأَيْتُ زَيْدًا وَ أَخَاكَ وَ مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَ بِأَخِيكَ. فـ "جَاءَ" فِي قَوْلِنَا جَاءَ نِي زَيْدٌ وَ أَخُوكَ عَامِلٌ جَعَلَ آخِرَ زَيْدٍ عَلَى الرَّفْعِ وَ هُوَ الضَّمَّةُ بِأَنْ يَكُونَ فَاعِلًا لَهُ. وَ كَذَا جَعَلَ/[2b/1] آخِرَ "أَخُوكَ" عَلَى الرَّفْعِ وَ هُوَ الْوَاوُ بِأَنْ يَكُونَ فَاعِلًا لَهُ وَ "رَأَيْتُ" فِي قَوْلِنَا رَأَيْتُ زَيْدًا وَ أَخَاكَ³⁷ عَامِلٌ جَعَلَ آخِرَ "زَيْدٍ" عَلَى النَّصْبِ وَ هُوَ الْفَتْحَةُ بِأَنْ يَكُونَ مَفْعُولًا لَهُ وَ كَذَا جَعَلَ³⁸ آخِرَ أَخَاكَ عَلَى النَّصْبِ وَ هُوَ الْأَلِفُ بِأَنْ يَكُونَ مَفْعُولًا لَهُ وَ "الْبَاءُ" فِي قَوْلِنَا مَرَرْتُ بِزَيْدٍ/[2b/5] وَ بِأَخِيكَ عَامِلٌ جَعَلَ آخِرَ "زَيْدٍ" عَلَى الْجَرِّ وَ هُوَ الْكَسْرَةُ بِأَنْ يَكُونَ مُضَافًا إِلَيْهِ لِمَصْدَرٍ "مَرَرْتُ" وَ هُوَ الْمُرُورُ كَمَا أَنَّ "عَلَامًا" فِي "عَلَامَ زَيْدٍ" عَامِلٌ جَعَلَ آخِرَ زَيْدٍ عَلَى الْجَرِّ بِأَنْ يَكُونَ مُضَافًا إِلَيْهِ لَهُ. وَ كَذَا جَعَلَ الْيَاءُ آخِرَ أَخِيكَ عَلَى الْجَرِّ وَ هُوَ الْيَاءُ بِأَنْ يَكُونَ مُضَافًا إِلَيْهِ لِمَصْدَرٍ "مَرَرْتُ" وَ هُوَ الْمُرُورُ

²⁹ وَأَعْلَمَ سَاقِطَةً فِي ك

³⁰ مَعْمُولًا سَاقِطَةً فِي ق | كَالْمُضْمَرَاتِ وَ أَسْمَاءِ الْإِشَارَاتِ. وَ كَذَا الْفِعْلُ يَكُونُ عَامِلًا وَ مَعْمُولًا صَحَّ هَامِشٌ فِي ك

³¹ عَامِلًا زَائِدَةً فِي ك

³² الْأَمْرُ بِغَيْرِ اللَّامِ: أَمْرُ الْحَاضِرِ

³³ وَأَمَّا سَاقِطَةً فِي ك

³⁴ وَالْعَامِلُ سَاقِطَةً فِي ك

³⁵ هُوَ سَاقِطَةً فِي ق

³⁶ فِي ك الْوَاوُ وَالْيَاءُ وَالْأَلِفُ

³⁷ وَ أَخَاكَ صَحَّ هَامِشٌ فِي ب

³⁸ فِي ق جَعَلَهُ

[العواملُ]

ثُمَّ اعْلَمْ³⁹ أَنَّ الْعَوَامِلَ فِي النَّحْوِ عَلَى⁴⁰ مَا أَلْفَهُ [2b/10] الشَّيْخُ الْإِمَامُ عَبْدُ الْقَاهِرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجُرْجَانِيُّ⁴¹ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ⁴² مِائَةٌ عَامِلٍ

[أقسامُ العواملِ]

و هي تَنْقَسِمُ إِلَى لَفْظِيَّةٍ وَ مَعْنَوِيَّةٍ لِأَنَّ الْعَامِلَ⁴³ لَا يَخْلُو مِنْ أَنْ يَكُونَ مَلْفُوظًا⁴⁴ أَوْ غَيْرَ مَلْفُوظٍ فَإِنْ كَانَ الْأَوَّلُ⁴⁵ فَلَفْظِيٌّ وَ إِنْ كَانَ الثَّانِي⁴⁶ فَمَعْنَوِيٌّ⁴⁷

[العواملُ اللَّفْظِيَّةُ]

فَالْعَوَامِلُ اللَّفْظِيَّةُ⁴⁸ تَنْقَسِمُ إِلَى قِسْمَيْنِ سَمَاعِيَّةٍ⁴⁹ وَ قِيَاسِيَّةٍ⁵⁰ لِأَنَّ الْعَامِلَ اللَّفْظِيَّ إِنْ كَانَ [2b/15] مَنسُوبًا إِلَى السَّمَاعِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ قَاعِدَةٌ كَلِيَّةٌ فَهُوَ سَمَاعِيٌّ وَ إِنْ كَانَ لَهُ قَاعِدَةٌ كَلِيَّةٌ فَهُوَ قِيَاسِيٌّ

[العواملُ السَّمَاعِيَّةُ]

فَالْعَوَامِلُ السَّمَاعِيَّةُ⁵¹ أَحَدٌ وَ تَسْعُونَ عَامِلًا لِأَنَّ الْعَامِلَ السَّمَاعِيَّ لَا يَخْلُو مِنْ أَنْ يَكُونَ حَرْفًا أَوْ إِسْمًا أَوْ فِعْلًا. [3a/1] وَ إِنْ كَانَ⁵² حَرْفًا فَإِمَّا أَنْ يَعْمَلَ فِي الْأَسْمَاءِ أَوْ فِي الْأَفْعَالِ⁵³ وَ⁵⁴ إِنْ

³⁹ اعْلَمْ ساقطة في ك

⁴⁰ عَلَى ساقطة في ق

⁴¹ يوجد معلومات مفصلة عن عبد القاهر الجرجاني في القسم الأول

⁴² عَلَيْهِ ساقطة في ك

⁴³ وهي تَنْقَسِمُ إِلَى لَفْظِيَّةٍ وَ مَعْنَوِيَّةٍ لِأَنَّ الْعَوَامِلَ فِي الْهَامِشِ فِي ق

⁴⁴ لَفْظُ الشَّيْءِ وَ بِالشَّيْءِ يَلْفِظُ لَفْظًا، فَهُوَ مَلْفُوظٌ. إِبْنُ مَنْظُورٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤٦١٧

⁴⁵ أَي إِنْ كَانَ الْعَامِلُ مَلْفُوظًا

⁴⁶ أَي إِنْ كَانَ الْعَامِلُ غَيْرَ مَلْفُوظًا

⁴⁷ الْعَامِلُ الْمَعْنَوِيُّ مَا لَا يَكُونُ لِلْسَّانِ فِيهِ حِظٌّ وَإِنَّمَا هُوَ بِمَعْنَى يَعْرِفُ بِالْقَلْبِ. مُحَمَّدُ عَبْدِ الرَّؤُوفِ الْمَنَاوِيُّ،

التَّوْقِيفُ عَلَى مَهْمَاتِ التَّعَارِيفِ، تَحْقِيقٌ: عَبْدِ الْحَمِيدِ صَالِحِ حَمْدَانَ، الْقَاهِرَةُ ١٩٩٠، ٢٣٤

⁴⁸ اللَّفْظِيَّةُ ساقطة في ك

⁴⁹ الْعَامِلُ السَّمَاعِيُّ مَا يَصِلُحُ أَنْ يُقَالَ فِيهِ هَذَا يَعْمَلُ كَذَا وَهَذَا يَعْمَلُ كَذَا وَ لَيْسَ لَكَ أَنْ تَتَجَاوَزَ كَقَوْلِنَا الْبَاءُ تَجْرُ

وَلَمْ تَجْرَمْ، الْمَنَاوِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٣٤

⁵⁰ الْعَامِلُ الْقِيَاسِيُّ مَا صَحَّ أَنْ يُقَالَ فِيهِ كُلُّ مَا كَانَ كَذَا فَإِنَّهُ يَعْمَلُ كَذَا، الْمَنَاوِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٣٤

⁵¹ فَالْعَوَامِلُ ساقطة في ك

⁵² وَ إِنْ كَانَ ساقطة في ك

كَانَ عَامِلًا فِي الْأَسْمَاءِ فَإِمَّا أَنْ يَعْمَلَ فِي الْأَسْمِ الْوَاحِدِ أَوْ فِي الْأَسْمِينَ⁵⁵ إِنْ كَانَ عَامِلًا فِي
الْأَسْمِ الْوَاحِدِ فَإِمَّا أَنْ يَعْمَلَ الْجَرَ وَالنَّصْبَ.

فَالأَوَّلُ سَبْعَةَ عَشَرَ حَرْفًا يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ:

وَإِوَاءُ بَاءٍ تَاءٍ كَافٌ لَامٌ مُنْذُ مُذْ خَلَا.⁵⁶ [3a/5] رَبُّ حَاشَا مِنْ عَدَا فِي عَنِّ عَلَى حَتَّى إِلَى.⁵⁷

وَالثَّانِي سَبْعَةَ أَحْرَفٍ يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ:

وَإِوَاءُ يَاءٍ هَمْزَةٌ وَإِلَاءٌ أَيَاٌ وَأَيٌّ وَهَيَا. نَاصِبِ إِسْمَنْدُ بَسِّ اَيْنَ هَفْتِ حَرْفِ إِيْ مُقْتَدَا.⁵⁸

و⁵⁹ إِنْ كَانَ عَامِلًا فِي الْإِسْمِينَ فَإِمَّا أَنْ يَنْصِبَ الْإِسْمَ الْأَوَّلَ وَيَرْفَعُ⁶⁰ الثَّانِي أَوْ يَرْفَعُ الْإِسْمَ
الأَوَّلَ⁶¹ وَ يَنْصِبَ الثَّانِي فَالأَوَّلُ سِتَّةَ أَحْرَفٍ وَ الثَّانِي حَرْفَانِ يَجْمَعُ كِلَيْهِمَا هَذَا الْبَيْتُ:

إِنَّ وَأَنَّ كَانَ لَيْتَ وَ لَكِنَّ [3a/10] لَعَلَّ.⁶² نَاصِبِ إِسْمَنْدُ رَفِعُ ضِدِّ اَيْنَ شَشْنُ مَاوَلَا.⁶³

و⁶⁴ إِنْ كَانَ عَامِلًا فِي الْأَفْعَالِ فَهُوَ عَامِلٌ فِي الْفِعْلِ الْمَضَارِعِ فَقَطُّ فَإِمَّا أَنْ يَنْصِبَ

الْفِعْلَ⁶⁵ الْمَضَارِعَ أَوْ يَجْزِمَ فَلأَوَّلُ أَرْبَعَةَ أَحْرَفٍ يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ:

أَنَّ وَ لَنْ بَسِّ كَيِّ إِذْنِ اَيْنَ جَارِحَرْفٍ مُعْتَبِرٍ. / نَصِبِ مُسْتَقْبَلُ كُنْدُ اَيْنَ جُمْلَه دَائِمِ إِقْتِضَا.⁶⁶

⁵³ فِي قِ الْفِعْلِ

⁵⁴ وَ سَاقِطَةٌ فِي كِ

⁵⁵ وَ سَاقِطَةٌ فِي كِ

⁵⁶ بَاوِ تَاوِ كَافٌ وَ لَامٌ وَ وَاوِ وَ مَنذُ وَ مَدْ خَلَا فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ

⁵⁷ ابْنِ حَسَامٍ، مُحَمَّدُ بْنُ حَسَامِ الدِّينِ (٧٨٢؟ - ٨٧٥؟) ق، عَوَامِلِ مَنْظُومِ، كِتَابِخَانَه مَلَى جُمْهُورِي اسْلَامِي ايرَانِ،

ف ٢٤٦٤ / ١ ، ٤

⁵⁸ ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ه

⁵⁹ وَ سَاقِطَةٌ فِي كِ

⁶⁰ يَرْفَعُ يُكْتَبُ مَرَّتَيْنِ فِي قِ

⁶¹ وَيَرْفَعُ الثَّانِي أَوْ يَرْفَعُ الْإِسْمَ الْأَوَّلَ فِي الْهَامِشِ فِي بِ

⁶² إِنَّ بَا أَنَّ كَانَ لَيْتَ وَ لَكِنَّ لَعَلَّ فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ

⁶³ ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤ | سَاقِطَةٌ فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ شَشْنُ مَاوَلَا

⁶⁴ وَ سَاقِطَةٌ فِي كِ

⁶⁵ الْفِعْلِ سَاقِطَةٌ فِي قِ

وَالثَّانِي خَمْسَةُ أَحْرُفٍ يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ: [3a/15]

إِنْ وُ لَمْ لَمَّا وُ لَاءَ نَهْيِ لَامٍ أَمْرِهِمْ. / بَنَجَ حَرْفٍ جَارِمٍ فَعَلَنْدَ هَرَ يَكُ بِي دَعَا.⁶⁷

[الاسمُ العاملُ: العاملُ الفِعْلُ المُضَارِعِ وِ الْعَامِلُ فِي الْأَسْمَاءِ]

[3b/1] وَ إِنْ⁶⁸ كَانَ الْعَامِلُ إِسْمًا فَإِنَّمَا أَنْ يَعْمَلَ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ أَوْ فِي الْأَسْمَاءِ

[الْعَامِلُ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ]

وَالأَوَّلُ تِسْعَةُ أَسْمَاءٍ يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ:

مَنْ مَتَى مَهْمَا وُ أَيُّ أَيْنَ إِذْمَا حَيْثُمَا. / جَارِمٍ فَعَلَنْدَ اَيْنَ نُهُ إِسْمٍ بَا مَا أَيْنَمَا.⁶⁹

[الْعَامِلُ فِي الْأَسْمَاءِ]

وَالثَّانِي إِذَا أَنْ يَنْصِبَ أَسْمَاءَ نَكَرَاتٍ عَلَى التَّمْيِيزِ أَوْ أَنْ يَرْفَعَ الْأَسْمَاءَ أَوْ يَنْصِبَهَا

[3b/5] عَلَى أَنْ يَكُونَ بِمَعْنَى الْفِعْلِ

فَالأَوَّلُ أَرْبَعَةُ أَسْمَاءٍ يَجْمَعُهَا هَذِهِ الْآيَاتُ:

نَا صِبِ إِسْمٍ مُنْكَرٍ نَوْعٍ هَشْتُمُ جَارِ إِسْمٍ ١. هَسْتُ جُونُ تَمْيِيزُ أَرْبَعَهُ مُنْكَرٍ هَرَ كُجَا.⁷¹

أَوَّلِينَ لَفْظٍ عَشْرٍ بَاشِدٍ مُرَكَّبٍ بَا أَحَدٍ. اِهْمُجْنِينَ تَا تَسْعَةُ وَ تِسْعِينَ شُمُرُ اَيْنَ حُكْمُ رَا.⁷²

بَا زَ ثَانِي كَمُ جُو اِسْتِفْهَامٍ بَاشِدٍ فِي خَبَرٍ ١. ثَالِثٍ اِيشَانُ كَأَيِّ رَابِعٍ اِيشَانُ كَذَا.⁷³

⁶⁶ ابن حسام، المصدر المذكور، ه

⁶⁷ ابن حسام، المصدر المذكور، ه

⁶⁸ وَإِنْ سَاقِطَةٌ فِي ك

⁶⁹ ابن حسام، المصدر المذكور، ه | فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ مَنْ وَمَا مَهْمَا وَ أَيِّ وَ حَيْثُمَا إِذْمَا مَتَى \ أَيْنَمَا أَنَّى نَه

اسمند جازمانند فعل را

⁷⁰ وَ سَاقِطَةٌ فِي ك وَ يُكْتَبُ مَرَّتَيْنِ فِي ق

⁷¹ فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ هَسْتُ جُونُ تَمْيِيزِ بَاشِدِ اِنِ مُنْكَرٍ هَرَ كُجَا

⁷² ابن حسام، المصدر المذكور، ه | فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ اَوَّلِينَ لَفْظِ عَشْرٍ بَاشِدِ مُرَكَّبٍ اِزْ اِحْدِ \ هَمْجِنِينَ تَا تَسْعَةُ

وَ تِسْعِينَ بَرِ شَمَارِ اَيْنِ | حُكْمُ رَا سَاقِطَةٌ فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ

⁷³ ابن حسام، المصدر المذكور، ه | فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ بَا زَ ثَانِي كَمُ جُو اِسْتِفْهَامٍ بَاشِدِ فِي بَخْبَرِ \ ثَالِثِ اِيشَانِ

كَايِّ رَابِعِ اَيْنَهَا كَذَا

وَلثَّانِي تِسْعَ كَلِمَاتٍ يَجْمَعُهَا هَذَانِ / [3b/10] الْبَيْتَانِ:

نُهُ بُودُ أَسْمَاءِ أَفْعَالٍ وَ أَزْ يَشَانُ نَاصِبِهِ. /⁷⁴ ذُنْكَ بَلُهُ عَلَيْكَ حَيْهَلُ بَاشْدُ وَهَا.

بِس رُوَيْدَ بَازُ رَافِعٍ إِسْمِرَا هَيْهَاتَ وَ أَنْ. / بَازُ سَرْعًا نَسْتُ شَتَّانَ بَادُ دَارَ إِيْنِ بَيْتَهَا.⁷⁵

[الْفِعْلُ الْعَامِلُ: الْعَامِلُ فِي الْإِسْمِ الْوَاحِدِ وَ فِي الْإِسْمَيْنِ]

وَ إِنْ كَانَ الْعَامِلُ فِعْلًا فَإِنَّمَا أَنْ يَعْمَلَ فِي الْإِسْمِ الْوَاحِدِ أَوْ فِي الْإِسْمَيْنِ.

[الْعَامِلُ فِي الْإِسْمِ الْوَاحِدِ]

فَالأَوَّلُ أَرْبَعَةُ أَفْعَالٍ يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ:

رَافِعِ أَسْمَاءِ جِنْسٍ أَفْعَالٍ مَدْحٍ وَ ذَمٍّ بُودُ. / [3b/15] چَارُ بَاشْدُ نِعَمَ بَيْسَ سَاءَ وَ أَنْكَه
حَبَّنَا.⁷⁶

[الْعَامِلُ فِي الْإِسْمَيْنِ]

وَ الثَّانِي إِذَا أَنْ يَنْصِبَ / [4a/1] الْإِسْمَيْنِ مَعًا أَوْ⁷⁷ أَنْ يَرْفَعَ الْإِسْمَ الْأَوَّلَ وَ يَنْصِبَ الثَّانِي
بِأَنْ يَكُونَ خَبْرَهُ فَالأَوَّلُ سَبْعَةُ أَفْعَالٍ يَجْمَعُهَا هَذَانِ الْبَيْتَانِ:

دِيكَرُ أَفْعَالٍ يَقِينٍ وَ شَكٍّ بُودُ كَانُ بَرْدُ وَ إِسْمُ. / چُونُ دَرَايْدُ بِي شَكِي مَنصُوبٌ سَا زْدُ هَرُ
دُوارُ.⁷⁸

خِلْتُ بَاشْدُ بَا⁷⁹ حَسِبْتُ بَسَ ظَنَنْتُ بَا زَعَمْتُ. / [4a/5] بَسَ عَلِمْتُ بَا وَجَدْتُ بَسَ رَأَيْتُ
بِي خَفَا.⁸⁰

⁷⁴ في عوامل منظوم نه بود اسماء افعال و از ان شش ناصبه

⁷⁵ ابن حسام، المصدر المذكور، ٦ | في عوامل منظوم باز شتان نست و سرعا يا دكير اين حكمها

⁷⁶ ابن حسام، المصدر المذكور، ٧ | في عوامل منظوم چار ديكِر نِعَمَ و بَيْسَ و سَاءَ انكه حَيَّنَا

⁷⁷ في ك لَوْ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخُ قَدْ أَخْطَأُوا | فِي ق وَ

⁷⁸ في عوامل منظوم چون درآيد هر يكي منصوب سا زد هر دوار

⁷⁹ با ساقطة في ق

⁸⁰ ابن حسام، المصدر المذكور، ٧ | في عوامل منظوم خِلْتُ بَاشْدُ بَا عَلِمْتُ بَسَ حَسِبْتُ بَا زَعَمْتُ | بَسَ رَأَيْتُ

بَا وَجَدْتُ بَسَ ظَنَنْتُ بِي خَفَا

و⁸¹ الثاني إما أن يكون خبره فعلاً مضارعاً مع أن أولاً. فالأول أربعة أفعال يجمعها هذا البيت:

ديكر أفعال مقارب در عمل چون ناقصند. / هست⁸² أن كاد كرب أوشك ديكر عسى.⁸³

والثاني ثلاثة عشر فعلاً يجمعها هذه الأبيات:⁸⁴

نوع عاشر سيزده فعلند كإشان ناقصند⁸⁵. / [4a/10] رَفِعَ إِسْمَنْدُو نَاصِبٌ دَرِ خَبَرٍ جُنْ مَا
وَأَوَّلًا.

كَانَ صَارَ أَصْبَحَ أَمْسَى وَ أَضْحَى ظَلَّ بَاتَ. / مَا فَتَى مَا دَامَ مَا أَنْفَكَ لَيْسَ أَذْقَفَا.⁸⁶

مَا بَرِحَ مَا زَالَ⁸⁷ وَ أَفْعَالٍ كَرِينَهَا مُشْتَقَنْدُ. / هَرِ كُجَا بَيْنِي هَمِينِ حُكْمَسْتُ⁸⁸ دَرِ جُمْلِ رَوَا.⁸⁹

[العوامل القياسية]

والعوامل القياسية⁹⁰ من العوامل اللفظية سبعة عوامل لأن العامل القياسي لا يخلو من أن يكون عاملاً بالأصلة⁹¹ أو لا فالأول الفعل والثاني إما أن يكون عاملاً بالمشابهة⁹² أو لا⁹³ فالأول إما⁹⁴ أن يشابه بالأصل وهو إسم الفاعل / [4a/15] وَ إِسْمُ الْمَفْعُولِ وَالْمَصْدَرُ أَوْ يُشَابِهَ

⁸¹ وَ سَاقِطَةٌ فِي ك

⁸² فِي ك هِشْت

⁸³ ابن حسام، المصدر المذكور، ٧ | في عوامل منظوم هست ان كاد و كرب با اوشك ديكر عسى

⁸⁴ في ك الأبياتأظن أن الناسخ قد أخطأ

⁸⁵ في عوامل منظوم نوع عاشر سيزده فعلند كإشان ناقص اند

⁸⁶ في عوامل منظوم كَانَ صَارَ وَ أَصْبَحَ وَ أَمْسَى وَ أَضْحَى ظَلَّ وَ بَاتَ / مَا فَتَى مَا دَامَ مَا أَنْفَكَ وَ لَيْسَ اسْتِ أَذْقَفَا

⁸⁷ زَالَ سَاقِطَةٌ فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ

⁸⁸ فِي ك جُكْمَسْتُ

⁸⁹ مَا بَرِحَ مَا زَالَ وَ أَفْعَالٍ كَرِينَهَا مُشْتَقَنْدُ. ٨ هَرِ كُجَا بَيْنِي هَمِينِ حُكْمَسْتُ دَارِ جُمْلِ رَوَا فِي الْهَامِشِ فِي ب |

ابن حسام، المصدر المذكور، ٦ | رَوَا سَاقِطَةٌ فِي عَوَامِلِ مَنْظُومِ

⁹⁰ وَالْعَوَامِلُ الْقِيَاسِيَّةُ سَاقِطَةٌ فِي ك

⁹¹ أَصَالَةٌ أَسْفَلَ كُلِّ شَيْءٍ وَ جَمْعُهُ أُصُولٌ لَا يُكْسَرُ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ.، ابن منظور، المصدر المذكور، ١٦١١

⁹² مَصْدَرٌ مِنْ وَزْنِ مِفَاعِلَةٍ يَدُلُّ عَلَى تَشَابُهِهِ الشَّيْءِ وَ تَشَابُهِهِ لَوْنًا وَ وَصْفًا. أَبِي الْحَسَنِ أَحْمَدِ بْنِ فَارِسِ بْنِ زَكْرِيَّاءَ،

معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، ١٩٧٩، ٦-٣١٧١٣

⁹³ فِي قِ فَاوَلًا

⁹⁴ أَوْ لَا فَاوَلًا إِمَّا سَاقِطَةٌ فِي قِ

بِمُشَابِهِ الْأَصْلِ وَهُوَ الصِّفْتُ الْمُشَبَّهَةُ / [4b/1] والثَّانِي إِمَّا أَنْ يَكُونَ عَامِلًا بِالتَّأْنِيثِ وَهُوَ
الاسْمُ الْمُضَافُ أَوْ يَكُونَ عَامِلًا بِاقْتِضَاءِ التَّمْيِيزِ وَهُوَ الْاسْمُ⁹⁵ التَّامُّ يَجْمَعُهَا هَذَانِ الْبَيْتَانِ:

بعد ازین هفت قیاسی اسم فاعل مصدرست. /⁹⁶ اسم مفعول و مضاف فعل باشد مطلقاً.⁹⁷

بس صفت باشد که آن مانند اسم / [4b/5] فاعلست. /⁹⁸ هفت اسمی که بود تمیزاً ناصب
جحا.⁹⁹

[الْعَوَامِلُ الْمَعْنَوِيَّةُ]

الْعَوَامِلُ الْمَعْنَوِيَّةُ¹⁰⁰ عَدَدَانِ فَسَنَذَكُرُ تَفْصِيلَهَا فِي بَابِهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى¹⁰¹ يَجْمَعُهَا هَذَا
الْبَيْتُ:

عَامِلٍ فِعْلٍ مُضَارِعٍ مَعْنَوِيٍّ بِأَشَدِّ بَدَلٍ. / هَمْجِيْنٍ مَعْنِيٍّ بُودَعَامِلٍ يَقِيْنِ دَرِّ مُبْتَدَا.¹⁰²

[الْعَوَامِلُ الَّلَفْظِيَّةُ السَّمَاعِيَّةُ]

[البَابُ الْأَوَّلُ فِي الْعَوَامِلِ الَّلَفْظِيَّةِ السَّمَاعِيَّةِ]

البَابُ الْأَوَّلُ فِي الْعَوَامِلِ الَّلَفْظِيَّةِ السَّمَاعِيَّةِ¹⁰³ وَهِيَ عَلَى ثَلَاثَةِ¹⁰⁴ عَشَرَ نَوْعًا.

⁹⁵ التَّمْيِيزُ يُكْتَبُ فِي قِ مَرَّتَيْنِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِحُ قَدْ أَخْطَأَ

⁹⁶ فِي عَوَامِلٍ مَنْظُومٍ بَعْدَ اَزِينِ اسْتِ هَفْتِ قِيَاسِي اسْمِ فَاعِلٍ مَصْدَرِسْتِ

⁹⁷ ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٧

⁹⁸ ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٧

⁹⁹ ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٨

¹⁰⁰ الْعَوَامِلُ الْمَعْنَوِيَّةُ سَاقِطَةٌ فِي كِ

¹⁰¹ فِي قِ تَعِ

¹⁰² ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٨

¹⁰³ الْبَابُ الْأَوَّلُ فِي الْعَوَامِلِ الَّلَفْظِيَّةِ السَّمَاعِيَّةِ سَاقِطَةٌ فِي كِ

¹⁰⁴ خَذِفَ الْأَلْفُ فِي بِ قِ وَكِ

[حُرُوفُ الْجَرِّ]

النُّوعُ الْأَوَّلُ¹⁰⁵ حُرُوفُ تَجْرُ الْأِسْمَ فَقَطْ وَ هِيَ سَبْعَةٌ عَشَرَ / [4b/10] حَرْفًا أَحَدُهَا¹⁰⁶ الْبَاءُ¹⁰⁷ وَلَهَا مَعَانٍ

[معاني "الباء"]

الْأَوَّلُ الْإِلْصَاقُ¹⁰⁸ أَي إِفَادَةُ لُصُوقِ أَمْرٍ إِلَى مَدْخُولِ الْبَاءِ حَقِيقَةً أَوْ مَجَازًا فَالْحَقِيقَةُ نَحْوُ بِهِ دَاءً أَي إلتصقَ بِهِ¹⁰⁹ دَاءً وَالْمَجَازُ نَحْوُ مَرَرْتُ بِرَيْدٍ أَي إلتصقَ مُرُورِي بِمَوْضِعٍ يَقْرُبُ مِنْهُ زَيْدٌ. وَالثَّانِي الْإِسْتِعَانَةُ أَي إِسْتِعَانَةُ¹¹⁰ الْفَاعِلِ فِي صُدُورِ الْفِعْلِ عَنْهُ بِمَدْخُولِ الْبَاءِ نَحْوَ كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ أَي إِسْتَعَنْتُ فِي الْكِتَابَةِ / [4b/15] بِالْقَلَمِ¹¹¹.

وَالثَّلَاثُ الْمُصَاحَبَةُ نَحْوَ خَرَجَ زَيْدٌ بِعَشِيرَتِهِ أَي بِصُحْبَةِ عَشِيرَتِهِ / [5a/1] يَعْنِي خَرَجَ زَيْدٌ بِقَبِيلَتِهِ.

وَالرَّابِعُ الْمُقَابَلَةُ أَي إِفَادَةُ وَقُوعِ مَدْخُولِ الْبَاءِ فِي مُقَابَلَةِ شَيْءٍ نَحْوُ بَعْتُ هَذَا الشَّيْءَ بِهَذَا الشَّيْءِ أَي قَابَلْتُهُ¹¹² بِهِ

وَالْخَامِسُ التَّعَدِيَةُ أَي جَعَلَ الْفِعْلَ الْإِزْمَ¹¹³ مُتَعَدِيًا¹¹⁴ بِتَضْمِينِهِ¹¹⁵ مَعْنَى¹¹⁶ التَّصْيِيرِ بِإِدْخَالِ الْبَاءِ عَلَى فَاعِلِهِ¹¹⁷ نَحْوَ ذَهَبْتُ بِرَيْدٍ أَي صَيَّرْتُهُ / [5a/5] ذَاهِبًا.

¹⁰⁵ النُّوعُ الْأَوَّلُ سَاقِطَةٌ فِي ك

¹⁰⁶ أَحَدُهَا سَاقِطَةٌ فِي ك

¹⁰⁷ فِي قِ الْبَابِ أَظَنَّ أَنَّ النَّاصِحَ قَدْ أَخْطَأَ

¹⁰⁸ الْإِلْصَاقُ مُصَدَّرٌ مِنَ الْوَقْفِ وَ يَدُلُّ عَلَى مَلَازِمَةِ الشَّيْءِ لِلشَّيْءِ، إِبْنُ فَارِسٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٤٩/٥

¹⁰⁹ بِهِ سَاقِطَةٌ فِي قِ

¹¹⁰ إِسْتِعَانَةُ سَاقِطَةٌ فِي قِ

¹¹¹ بِالْقَلَمِ سَاقِطَةٌ فِي قِ

¹¹² فِي قِ مُقَابَلَتُهُ

¹¹³ الْفِعْلُ الْإِزْمُ هُوَ مَا يَتَعَدَّى بِغَيْرِهِ. أَبِي الْبَرَكَاتِ كَمَالُ الدِّينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْبَارِيِّ،

أَسْرَارُ الْعَرَبِيَّةِ، التَّحْقِيقُ: مُحَمَّدٌ حَسِينُ شَمْسِ الدِّينِ، بَيْرُوتُ، ١٩٩٧، ٦٥

¹¹⁴ يَعْنِي فِعْلٌ مُتَعَدٍ بِنَفْسِهِ. الْأَنْبَارِيُّ، أَسْرَارُ الْعَرَبِيَّةِ، ٦٥

¹¹⁵ فِي كِ وَ قِ بِتَضْمِينِهِ

¹¹⁶ مَعْنَى سَاقِطَةٌ فِي قِ

¹¹⁷ فِي قِ فِعْلِهِ

وَالسَّادِسُ الظَّرْفِيَّةُ أَي ظَرْفِيَّةٌ¹¹⁸ مَدْخُولِ الْبَاءِ لِشَيْءٍ نَحْوَ جَلَسْتُ بِالْمَسْجِدِ أَي جَلَسْتُ فِي الْمَسْجِدِ.

وَالسَّابِعُ زَائِدَةٌ لِلتَّأْكِيدِ أَوْ لِلْفَصَاحَةِ أَوْ لِتَحْسِينِ اللَّفْظِ بِحَسَبِ إِقْتِضَاءِ الْمَقَامِ نَحْوَ هَلْ زَيْدٌ بِقَائِمٍ¹¹⁹ أَي هَلْ زَيْدٌ قَائِمٌ كَقَوْلِهِ تَعَلَى: ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾¹²¹ أَي كَفَى اللَّهُ شَهِيدًا¹²² وَهَذَا الْمَعْنَى يَكُونُ غَالِبًا فِي دُخُولِهَا عَلَى الْخَبَرِ / [5a/10] الْوَاقِعِ فِي الْإِسْتِفْهَامِ¹²³ بِهَلْ لَا مُطْلَقًا وَفِي النَّفْيِ بَلَيْسَ نَحْوَ لَيْسَ زَيْدٌ بِرَاكِبٍ. وَبِمَا نَحْوَ مَا زَيْدٌ بِضَارِبٍ فَالْبَاءُ تُزَادُ فِي هَذِهِ الصُّورِ قِيَاسًا وَفِي غَيْرِهَا سَمَاعًا¹²⁴ سِوَاءَ لَمْ يَكُنْ خَبْرًا نَحْوَ بِحَسْبِكَ¹²⁵ زَيْدٌ أَوْ كَانَ خَبْرًا وَلَكِنَّ لَافِي الْإِسْتِفْهَامِ وَالنَّفْيِ نَحْوَحَسْبِكَ¹²⁶ بِزَيْدٍ.

وَالثَّامِنُ التَّفْدِيَّةُ¹²⁷ نَحْوَ بَأْبِي وَ أُمِّي أَي فَدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي أَي فَدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي بِالتَّخْفِيفِ¹²⁸ فِي الصُّورَةِ الْأُولَى / [5a/15] وَ بِالتَّشْدِيدِ¹³⁰ فِي الثَّانِيَةِ. وَإِنَّمَا فَسَّرْنَا بِصِغَةِ الْمَاضِي فِي الصُّورَتَيْنِ لِكَوْنِهِ / [5b/1] دُعَاءً. فَإِنْ قِيلَ: إِنَّ الْبَاءَ هُنَا زَائِدَةٌ كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَلَى: ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾¹³¹. قُلْنَا: إِنَّ حَرْفَ الْجَرِّ الَّذِي يَدُلُّ عَلَى خُصُوصِيَّةِ

¹¹⁸ الوعاءُ ومنه ظرفا الزمان والمكان عند النحويين. محمد بن محمد بن عبد الرزاق المرتضى الزبيدي تاج العروس من جواهر القاموس، ، الكويت، ١٩٦٥، ٤-١١١٢٤

¹¹⁹ فِي كِ بِقَامٍ

¹²⁰ فِي قِ تَع

¹²¹ سُورَةُ النِّسَاءِ ٤/٧٩

¹²² شَهِيدًا سَاقِطَةً فِي قِ

¹²³ اسْتِعْلَامٌ مَا فِي ضَمِيرِ الْمُخَاطَبِ، عَلِيٌّ بْنُ مُحَمَّدِ السَّيِّدِ الشَّرِيفِ الْجِرْحَانِيِّ، مَعْجَمُ التَّعْرِيفَاتِ، تَحْقِيقٌ: مُحَمَّدٌ صَدِيقُ الْمَنْشَاوِيِّ، الْقَاهِرَةُ، ٢٠٠٤، ١٨١

¹²⁴ فِي قِ سَمَا أَظَنَّ أَنَّ النَّاصِحَ قَدْ أَخْطَأَ

¹²⁵ فِي كِ بِحَسْكَ

¹²⁶ فِي كِ بِحَسْكَ

¹²⁷ التَّفْدِيَّةُ يَدُلُّ عَلَى اسْتِنْقَاضِهِ بِمَالٍ أَوْ غَيْرِهِ فَخَلَصَهُ مِمَّا كَانَ فِيهِ. إِبْرَاهِيمُ مُصْطَفَى، أَحْمَدُ الزِّيَّاتِ، حَامِدُ عَبْدِ الْقَادِرِ، مُحَمَّدُ النَّجَّارِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٦٧٧١٢

¹²⁸ التَّخْفِيفُ مُصْدَرُ خَفَّفَ وَ يَدُلُّ عَلَى الشَّيْءِ صَارْخَفِيفًا وَمِنْ الشَّيْءِ أزال بعضه ليقل ثقله وخفا ليهسه. إِبْرَاهِيمُ مُصْطَفَى، أَحْمَدُ الزِّيَّاتِ، حَامِدُ عَبْدِ الْقَادِرِ، مُحَمَّدُ النَّجَّارِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٤٧١١

¹²⁹ وَ سَاقِطَةً فِي قِ

¹³⁰ فِي بِ بِالتَّشْدِيدِ أَظَنَّ أَنَّ الْمُؤَلِّفَ قَدْ أَخْطَأَ وَ صَحَّحْنَا كَمَا فِي قِ وَ كِ

¹³¹ التَّمْيِيزُ يُكْتَبُ فِي قِ مَرَّتَيْنِ

¹³² سُورَةُ الْفَتْحِ ٩٦١١٧

مُتَعَلِّقِهِ¹³³ لَا يَكُونُ زَائِدَةً فَالْبَاءُ تَدُلُّ¹³⁴ هُنَا عَلَى فَدَاكَ دُونَ سَائِرِ الْأَفْعَالِ وَ لَوْ حَذَفَتْهَا لَمْ يَسْتَقِمَّ¹³⁵ الْمَعْنَى فَثَبَّتَ أَنَّهَا إِنَّمَا¹³⁶ جِيئَتْ هُنَا لِمَعْنَى [5b/5] وَهُوَ التَّفْدِيَةُ

وَاعْلَمْ أَنَّ الْبَاءَ قَدْ تَجِيءُ¹³⁷ لِلْبَدَلِ نَحْوَ إِعْتَضَيْتُ بِهِذَا الثَّوْبِ خَيْرًا مِنْهُ وَ لِلتَّعْلِيلِ¹³⁸ كَقَوْلِهِ تَعَلَى¹³⁹ ﴿إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعَجَلِ﴾¹⁴⁰ وَ بِمَعْنَى¹⁴¹ مِنْ التَّبَعِيضِيَّةِ¹⁴² نَحْوَ شَرِبْتُ بِمَاءِ الْبَحْرِ أَي مِنْ¹⁴³ مَاءِ الْبَحْرِ

[معاني "من"]

وَتَأْنِيهَا¹⁴⁴ كَلِمَةٌ مِنْ وَلَهَا مَعَانٍ أَيْضًا.

الْأَوَّلُ¹⁴⁵ إِبْتِدَاءُ الْغَايَةِ أَي الْمَسَافَةُ لِأَنَّ لَهَا إِبْتِدَاءً وَنَهَايَةً¹⁴⁶ وَ الْغَايَةُ¹⁴⁷ [5b/10] هِيَ النِّهَايَةُ فَذَكَرَ الْجُزْئِي الْأَخِيرُ هُنَا وَارِيدَ بِهِ الْكُلُّ. وَهَذَا الْإِبْتِدَاءُ إِمَّا مِنْ مَكَانٍ نَحْوَ سِرْتُ مِنْ الْبَصْرَةِ¹⁴⁸ أَوْ مِنْ زَمَانٍ نَحْوَ صُمْتُ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ هَذَا عِنْدَ الْكُفَيِّينَ¹⁴⁹ وَأَمَّا عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ¹⁵⁰

¹³³ في ق و ك "خُصُوصِيَّةٌ مُتَعَلِّقَةٌ" رَجَّحْنَا "ب". | الْمُتَعَلِّقُ وَهُوَ أَنْ يَنَاطَ الشَّيْءُ بِالشَّيْءِ الْعَالِي. ابن فارس،

المصدر المذكور، ١٢٥١٤

¹³⁴ في ك يَدُلُّ

¹³⁵ في ك يَسْتَقِيم

¹³⁶ إِنَّمَا سَاقِطَةٌ فِي ق

¹³⁷ فِي ق وَ ك يَجِيءُ

¹³⁸ التَّعْلِيلُ هُوَ تَقْرِيرُ ثَبُوتِ الْمُؤَثِّرِ لِإثْبَاتِ الْأَثْرِ. سيد الشريف الجرحاني، المصدر المذكور، ٥٥١١

¹³⁹ فِي ق تَع

¹⁴⁰ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ٥٤١١

¹⁴¹ فِي ق مَعْنَى

¹⁴² التَّبَعِيضِيَّةُ يَدُلُّ عَلَى أَنْ يَكُنْ بَعْضُ الشَّيْءِ وَاحِدًا أُبْعَاضِهِ وَقَدْ بَعَّضَهُ تَبَعِيضًا أَي جَزَأَهُ فَتَبَعَّضَ. محمد بن أبي

بكر بن عبد القادر الرازي، مختار الصحاح، ٢٤١١ لبنان ١٩٨٦

¹⁴³ مِنْ سَاقِطَةٌ فِي ق

¹⁴⁴ وَتَأْنِيهَا سَاقِطَةٌ فِي ك

¹⁴⁵ فِي ك قِطَّةٌ

¹⁴⁶ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

¹⁴⁷ وَ زَائِدَةٌ فِي ق

¹⁴⁸ والبصرة كانت مدينة الدنيا ومعدن تجارتها وأموالها، وهي مدينة مستطيلة، تكون مساحتها على أصل الخطة التي اختطت عليها في وقت افتتاحها في ولاية عمر بن الخطاب في سنة سبع عشرة، فرسخين في

فَلَا تَجِيءُ¹⁵¹ فِي الزَّمَانِ¹⁵² وَ يُعْرَفُ ذَلِكَ الْمَعْنَى بِصِحَّةِ وَضْعِ الْإِبْتِدَاءِ أَوْ وَضْعِ مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ فِي الْكَلَامِ الَّذِي ذُكِرَ فِيهِ "مِنْ" سِوَاءِ خُذِفَتْ بَعْدَ ذِكْرِ مَدْلُولِهِ / [5b/15] كَقَوْلِكَ: مَبْتَدَأُ سَيْرِي الْبَصْرَةَ فِي تَأْوِيلِ قَوْلِكَ: سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ أَوْ لَمْ تُخَذَفْ¹⁵³ كَمَا سَبَقَ مِنْ قَوْلِنَا إِبْتِدَاءُ سَيْرِي مِنَ الْبَصْرَةِ¹⁵⁴

وَالثَّانِي¹⁵⁵ تَبْيِينُ الْجِنْسِ أَيِ إِظْهَارِ الْمَقْصُودِ مِنْ أَمْرِ مُبْتَدَأِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ فَاجْتَنِبُوا [6a/1] الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ ﴾¹⁵⁷ أَيِ الرَّجْسِ¹⁵⁸ الَّذِي هُوَ الْأَوْثَانُ فَإِنَّ الرَّجْسَ قَدْ يَكُونُ مِنَ الْأَوْثَانِ وَ غَيْرِهَا كَمَا لَأَنْجَاسٍ فَلَمَّا قِيلَ: "مِنَ الْأَوْثَانِ" تَبَيَّنَ مَا هُوَ الْمُرَادُ مِنَ الرَّجْسِ وَ كَقَوْلِهِمْ: هَذَا خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ فَإِنَّ الْخَاتَمَ قَدْ يَكُونُ مِنَ الْفِضَّةِ وَ غَيْرِهَا فَلَمَّا قِيلَ: "مِنْ فِضَّةٍ"¹⁵⁹ / [6a/5] تَبَيَّنَ الْمُرَادُ. وَ يُعْرَفُ ذَلِكَ الْمَعْنَى بِصِحَّةِ وَضْعِ "الَّذِي" مَكَانَ مِنْ بَعْدَ خُذْفِهَا كَمَا رَأَيْتَ فِي تَأْوِيلِ الْمَثَالِ الْمَذْكُورِ سَابِقًا مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ فَاجْتَنِبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ ﴾¹⁶¹

وَالثَّلَاثُ التَّبَعِيضُ نَحْوَ شَرِبْتُ مِنَ الْمَاءِ أَيِ بَعْضَ الْمَاءِ وَ أَخَذْتُ مِنَ الدَّرَاهِمِ أَيِ بَعْضَ الدَّرَاهِمِ.

فرسخ، فالباطنة منها وهي الجانب الذي يلقي الشمال، تشرع على نهرين لها أحدهما نهر يعرف بنهر ابن عمر. أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر بن وهب ابن واضح اليعقوبي، كتاب البلدان، ١٠٩١، لَيْدَنَ ، ١٨٦٠.
¹⁴⁹ للمزيد عن الكوفيَّين: أبي البركات عبد الرحمن بن محمد بن أبي سعيد الأنباري، الإنصاف في مسائل الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيَّين، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد، دمشق؛ شوقي ضيف، المدارس النحويَّة، القاهرة، ١٩٦٨، ١٥٣

¹⁵⁰ للمزيد عن البصريَّين: الأنباري، الإنصاف؛ شوقي ضيف، المصدر المذكور، ١٧

¹⁵¹ في ك و ق لا يَجِيئُ

¹⁵² للمزيد عن هذه المسألة: الأنباري، الإنصاف، ١-١٢، ٣٧٠، ٣٧٥

¹⁵³ بَعْدَ ذِكْرِ مَدْلُولِهِ كَقَوْلِكَ سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ زائدة في ق

¹⁵⁴ كَمَا سَبَقَ مِنْ قَوْلِنَا إِبْتِدَاءُ سَيْرِي مِنَ الْبَصْرَةِ سَاقِطَةٌ مِنْ ق

¹⁵⁵ وَالثَّانِي سَاقِطَةٌ فِي ك

¹⁵⁶ فِي ق تَع

¹⁵⁷ سُورَةُ الْحَجِّ ٣٠، ١٢٢

¹⁵⁸ الرَّجْسُ سَاقِطَةٌ فِي ق

¹⁵⁹ فَإِنَّ الْخَاتَمَ قَدْ يَكُونُ مِنَ الْفِضَّةِ وَ غَيْرِهَا فَلَمَّا قِيلَ: "مِنْ فِضَّةٍ" سَاقِطَةٌ مِنْ ق

¹⁶⁰ فِي ق تَع

¹⁶¹ سُورَةُ الْحَجِّ ٣٠، ١٢٢

وَالرَّابِعُ بِمَعْنَى "فِي" كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ﴾ [6a/10] مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ¹⁶³ أَي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ¹⁶⁴ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ جُمُعَةً لِاجْتِمَاعِ النَّاسِ فِيهِ لِلصَّلَاةِ وَالنِّدَاءِ ههنا¹⁶⁵ لِبَعْضِ الْمُؤْمِنِينَ لِأَنَّ الْجُمُعَةَ لَا تَجِبُ عَلَى الْمُسَافِرِ وَ الْمَرْأَةِ وَ الصَّبِيِّ وَ الْعَبْدِ وَ الْمَجْنُونِ وَ عَلَى الْأَعْمَى مُطْلَقًا عِنْدَ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ¹⁶⁶ وَ أَمَّا عِنْدَ الْإِمَامَيْنِ¹⁶⁷ فَلَا يَجِبُ¹⁶⁸ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يُوجَدْ الْقَائِدُ لَهُ¹⁶⁹ وَ أَمَّا الْمَكَاتِبُ¹⁷⁰ وَ الْعَبْدُ الْمَأْذُونُ¹⁷¹ [6a/15] فَالْمَشَايخُ اِخْتَلَفُوا فِيهَا.¹⁷²

وَالخَامِسُ زَائِدَةٌ فِي الْكَلَامِ الْغَيْرِ الْمَوْجِبِ نَحْوَ قَوْلِكَ مَا جَاءَنِي مِنْ رَجُلٍ أَي مَا جَاءَنِي رَجُلٌ وَ كَقَوْلِكَ: مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ أَي مَا جَاءَنِي أَحَدٌ وَأَمَّا قَوْلُهُمْ: قَدْ كَانَ [6b/1] مِنْ مَطَرٍ فَقِيلَ: إِنَّ مِنْ هُنَا¹⁷³ لِلتَّبَعِيضِ أَوْ الْبَيَانِ أَي قَدْ كَانَ بَعْضُ مَطَرٍ أَوْ شَيْءٍ مِنْ مَطَرٍ. وَيُعْرَفُ كَوْنُ مِنْ زَائِدَةٌ بِأَنَّهَا لَوْ أُسْقِطَتْ لَمْ يُفْسِدِ الْمَعْنَى الْأَصْلِيَّ وَإِنَّمَا¹⁷⁴ قَيَّدْنَاهُ بِالْأَصْلِيِّ إِشَارَةً إِلَى أَنَّ فَوَاتَ مَا يُفِيدُ الزَّايِدَةَ مِنَ التَّأَكِيدِ¹⁷⁵ غَيْرِ¹⁷⁶ قَادِحٍ [6b/5] فِي كَوْنِ مِنْ زَائِدَةٌ عِنْدَ إِسْقَاطِهَا .

¹⁶² فِي ق تَع

¹⁶³ سورة الجمعة ٩/٦٢

¹⁶⁴ ساقطة من ك و إنما سُمِّيَ ..... الى اِخْتَلَفُوا فِيهَا

¹⁶⁵ فِي ق هنا

¹⁶⁶ إمام أبو حنيفة (٨٠ - ١٥٠ هـ / ٦٩٩-٧٦٧ م) النعمان بن ثابت، التيمي بالولاء، الكوفي. ابو غيث محمد بن خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس الزركلي الدمشقي، الأعلام، بيروت، ٢٠٠٢، ٣٦٨ | أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسي، المبسوط، بيروت، ١٩٨٩، ٣١-٢٢١٢

¹⁶⁷ أبو يوسف (١١٣ - ١٨٢ هـ / ٧٣١ - ٧٩٨ م) يعقوب بن إبراهيم بن حبيب الانصاري الكوفي البغدادي. الزركلي، المصدر المذكور، ١٩٣٨،

الشيخاني (١٣١ - ١٨٩ هـ / ٧٤٨ - ٨٠٤ م) محمد بن الحسن بن فرقد. الزركلي، المصدر المذكور، ٨٠٦

¹⁶⁸ فِي ق تَجِبُ

¹⁶⁹ السرخسي، المصدر المذكور، ٢٣١٢،

¹⁷⁰ الْمَكَاتِبُ: من كاتب عبده على مال فقبل صار مكاتباً. عبد الله بن محمود بن مودود الموصلية، الإختيار لتعليق المختار ٥-٣٥١٤، اسطنبول، ٢٠١٢

¹⁷¹ الْعَبْدُ الْمَأْذُونُ: للمأذون أن يبيع ويشترى ويوكل ويضع ويضارب ويعير ويرهن ويستترهن ويؤجر ويستأجر ويسلم ويقبل السلم ويزارع ويشترى طعاماً ويزرعه. ابن مودود الموصلي، المصدر المذكور، ١٠٠٢

¹⁷² فِي ق فِيهِمَا | السرخسي، المصدر المذكور، ٢٣١٢،

¹⁷³ فِي ق ههنا

¹⁷⁴ فِي ق وَلَمَّا، أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِيخَ قَدْ أَخْطَأَ

¹⁷⁵ التأكيد هو تابع يقرر أمر المتبوع في النسبة أو الشمول، السيد الشريف الجرحاني، المصدر المذكور، ٤٥

وَأَعْلَمَ أَنَّ مِنْ قَدْ تَجِيئُ¹⁷⁷ لِلْبَدَلِ¹⁷⁸ نَحْوَ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ
﴿ أَيُّ بَدَلِ الْآخِرَةِ وَلِلتَّعْلِيلِ نَحْوَ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا ﴾¹⁸² أَيُّ لِأَجْلِ
خَطِيئَاتِهِمْ وَلِلتَّقْسِمِ نَحْوَ مِنْ رَبِّي مَا فَعَلْتُ وَتَجِيئُ¹⁸³ بِمَعْنَى كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَنَصَرْنَا مِنْ
الْقَوْمِ ﴾¹⁸⁵ أَيُّ عَلَى الْقَوْمِ

[معاني "إلى"]

وَالثَّالِثُهَا¹⁸⁶ / [6b/10] كَلِمَةٌ إِلَى وَ لَهَا مَعْنَايَانِ.

الْأَوَّلُ إِنَّتَهَا الْعَايَةِ وَهُوَ إِمَّا فِي الْمَكَانِ نَحْوَ قَوْلِكَ سِرْتُ إِلَى الْكُوفَةِ¹⁸⁷ أَيُّ إِنَّتَهَا سِيرِي إِلَى
الْكُوفَةِ أَوْ مُنْتَهَى سِيرِي الْكُوفَةَ وَ إِمَّا فِي الزَّمَانِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى
اللَّيْلِ ﴾¹⁸⁹ وَيُعْرَفُ ذَلِكَ الْمَعْنَى بِصِحَّةِ وَضْعِ الْإِنْتَهَا أَوْ الْمُنْتَهَى مَكَانِ "إِلَى" كَمَا رَأَيْتُ آتِيفًا.
وَالثَّانِي بِمَعْنَى "مَعَ" وَ هُوَ قَلِيلٌ كَقَوْلِهِ / [6b/15] تَعَالَى: ﴿ وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ ﴾¹⁹¹ أَيُّ
مَعَ قُوَّتِكُمْ¹⁹² وَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ ﴾¹⁹⁴ أَيُّ مَعَ أَمْوَالِكُمْ وَ مَا
أَشْبَهَ ذَلِكَ.

¹⁷⁶ غَيْرِ سَاقِطَةٍ فِي ق

¹⁷⁷ فِي ك وَ ق يَجِيئُ

¹⁷⁸ فِي ق الْمَبْدَلِ | الْبَدَلُ هُوَ تَابِعٌ مَقْصُودٌ بِمَانَسَبٍ إِلَى الْمَتَّبِعِ دُونَهُ، السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجِرْحَانِيُّ، الْمَصْدَرُ

الْمَذْكُورُ ، ٣٩

¹⁷⁹ فِي ق تَع

¹⁸⁰ سُورَةُ التَّوْبَةِ ٣٨١٩

¹⁸¹ فِي ق تَع

¹⁸² سُورَةُ النُّوحِ ٢٥١٧١

¹⁸³ فِي ك وَ ق يَجِيئُ

¹⁸⁴ فِي ق تَع

¹⁸⁵ سُورَةُ الْاَنْبِيَاءِ ٧٧٢١

¹⁸⁶ وَالثَّالِثُهَا سَاقِطَةٌ فِي ك

¹⁸⁷ الْكُوفَةُ الْمَدِينَةُ الْكُبْرَى بِالْعِرَاقِ وَالْمَصْرُ الْأَعْظَمُ وَقِبَةُ الْإِسْلَامِ، وَهِيَ أَوَّلُ مَدِينَةٍ اخْتَطَّهَا الْمُسْلِمُونَ بِالْعِرَاقِ فِي

سَنَةِ أَرْبَعِ عَشْرَةٍ، وَهِيَ عَلَى مَعْظَمِ الْفِرَاتِ وَمِنْهُ شَرِبَ أَهْلُهَا، وَمِنْ بَغْدَادِ إِلَى الْكُوفَةِ ثَلَاثُونَ فَرَسَخًا. مُحَمَّدُ بْنُ

عَبْدِ الْمَنْعَمِ الْجَمِيرِيِّ، الرُّوضُ الْمَعْطَارُ فِي خَيْرِ الْأَقْطَارِ، تَحْقِيقٌ: إِحْسَانُ عَبَّاسٍ، ٥٠١١١، بَيْرُوتَ، ١٩٨٠

¹⁸⁸ فِي ق تَع

¹⁸⁹ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ١٨٧٢

[إِسْتِعْمَالُ إِلَى عِنْدِ النَّحْوِيِّينَ]

فَاعْلَمْ أَنَّ لِلنَّحْوِيِّينَ فِي اسْتِعْمَالِ إِلَى أَرْبَعَةَ مَذَاهِبَ [7a/1]

الْأَوَّلُ دُخُولُ مَا بَعْدَهَا فِي مَا قَبْلَهَا بِحَسَبِ الْحَقِيقَةِ فَعَدَمَ¹⁹⁵ الدُّخُولِ مَجَازٌ

وَالثَّانِي عَدَمُ دُخُولِ مَا بَعْدَهَا فِي مَا قَبْلَهَا بِحَسَبِ الْحَقِيقَةِ فَالدُّخُولُ مَجَازٌ

وَالثَّلَاثُ الْإِشْتِرَاكُ فِي الدُّخُولِ وَعَدَمُ الدُّخُولِ

وَالرَّابِعُ دُخُولُ مَا بَعْدَهَا فِي مَا قَبْلَهَا إِنْ كَانَ مَا بَعْدَهَا مِنْ جِنْسٍ مَا قَبْلَهَا وَعَدَمُ الدُّخُولِ

إِنْ لَمْ يَكُنْ [7a/5] مَا بَعْدَهَا مِنْ جِنْسٍ مَا قَبْلَهَا وَقَدْ يَجِيئُ إِلَى بِمَعْنَى فِي كَقَوْلِهِ

تَعَالَى: ﴿لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾¹⁹⁷ أَي فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَبِمَعْنَى اللَّامِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى:

﴿وَالأَمْرُ إِلَيْكَ﴾¹⁹⁸ أَي الأَمْرُ لَكَ وَبِمَعْنَى "مِنْ" نَحْوُ فَلَا يُرَوَى¹⁹⁹ إِلَيَّ أَي مِنِّي وَبِمَعْنَى²⁰⁰

عِنْدَ كَقَوْلِ الرَّاعِي فَقَدْ سَارَتْ إِلَيَّ أَي²⁰¹ [7a/10] عِنْدِي

[معاني "في"]

وَرَابِعَهَا²⁰² كَلِمَةٌ فِي وَلَهَا مَعْنِيَانِ أَحَدُهُمَا الظَّرْفِيَّةُ وَهِيَ كَوْنُ الشَّيْءِ مَحَلًّا لَوْقُوعِ الشَّيْءِ

حَقِيقَةً أَوْ مَجَازًا مِثَالُ الْحَقِيقِيِّ²⁰³ نَحْوَ المَاءِ فِي الكُوزِ وَالمَالُ فِي الكَيْسِ وَ مِثَالُ المَجَازِيِّ

¹⁹⁰ تَعَالَى سَاقِطَةٌ فِي ق

¹⁹¹ سورة الهود ٥٢١١١

¹⁹² قُوَّتِكُمْ سَاقِطَةٌ فِي ك

¹⁹³ فِي ق تَع

¹⁹⁴ سورة النساء ٢١٤

¹⁹⁵ فَعَدَمَ سَاقِطَةٌ فِي ق

¹⁹⁶ فِي ق تَع

¹⁹⁷ سورة النساء ٨٧٨ ، سورة الأنعام ١٢١٦

¹⁹⁸ سورة النمل ٣٣١٢٧

¹⁹⁹ الياء هنا الألفُ المَقْصُورَةُ

²⁰⁰ بِمَعْنَى سَاقِطَةٌ فِي ك

²⁰¹ أَي سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁰² وَرَابِعَهَا سَاقِطَةٌ فِي ك

²⁰³ فِي ق الْحَقِّ

نَحْوَ النَّجَاةِ فِي الصِّدْقِ كَمَا أَنَّ الْهَلَاكَ فِي الْكِذْبِ؛ لِأَنَّ النَّجَاةَ وَ الْهَلَاكَ فِي الْحَقِيقَةِ²⁰⁴
يَكُونَانِ مِنْ²⁰⁵ عِنْدِ اللَّهِ تَعَالَى.²⁰⁶

وَالثَّانِي بِمَعْنَى [7a/15] عَلَى وَهُوَ قَلِيلٌ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَأَصْلِبْتَكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ
﴿²⁰⁸ أَي عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ قَالَ الشَّيْخُ ابْنُ الْحَاجِبِ²⁰⁹ كُلُّ مَا فِيهِ إِحَاطَةٌ فَهُوَ مَوْضُوعٌ
"فِي"²¹⁰ وَ كُلُّ مَا فِيهِ مَعْنَى الْاسْتِعْلَاءِ²¹¹ دُونَ الْاسْتِقْرَاءِ²¹² [7b/1] فَهُوَ مَوْضُوعٌ "عَلَى" وَ
كُلُّ مَا فِيهِ مَعْنَاهُمَا²¹³ فَهُوَ مَوْضُوعٌ الْحَرْفَيْنِ نَظْرًا إِلَى الْمَعْنِيَيْنِ نَحْوَ جَلَسْتُ عَلَيِ الْأَرْضِ وَفِي
الْأَرْضِ.

وَاعْلَمْ أَنَّ فِي قَدِ تَجِيئُ²¹⁴ لِلْمُصَاحَبَةِ²¹⁵ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ²¹⁷ أَي مَعَ أُمَّمٍ
وَلِلتَّعْلِيلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَفْضَيْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ²¹⁹ [7b/5] أَي لِأَجْلِ مَا
أَفْضَيْتُمْ.²²⁰ وَ يَجِيئُ بِمَعْنَى الْبَاءِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرُؤُكُمْ فِيهِ﴾²²² أَي
يَذْرُؤُكُمْ بِهِ

²⁰⁴ حَقِيقَةٌ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁰⁵ فِي كِ حَذُوعٍ

²⁰⁶ فِي قِ تَع

²⁰⁷ فِي قِ تَع

²⁰⁸ سُورَةُ طه ٧١١٢٠

²⁰⁹ ابْنُ الْحَاجِبِ (٥٧٠ - ٦٤٦ ١٥ ١١٧٤ - ١٢٤٩ م) عَثْمَانُ بْنُ عَمْرِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ يُونُسَ، أَبُو عَمْرٍو جَمَالُ

الدين ابن الحاجب، فقيه مالكي، من كبار المعلماء بالعربية. الزركلي، المصدر المذكور، ٢١١١٤

²¹⁰ فِي سَاقِطَةٌ فِي ق

²¹¹ الْاسْتِعْلَاءُ هُوَ طَلَبُ الْعُلُوِّ الْمَذْمُومِ وَقَدْ يَكُونُ طَلَبُ الْعُلَا أَيِ الرَّفْعَةِ، الْمَنَاوِي، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤٩

²¹² الْاسْتِقْرَاءُ هُوَ الْحُكْمُ عَلَى كَلْبِي بِوَجُودِهِ فِي أَكْثَرِ جَزْئِيَّاتِهِ، السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجَرْحَانِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١٨

²¹³ فِي كِ مَعَاهُمَا أَظَنَّ أَنَّ النَّاسِخُ قَدْ أَخْطَأَ

²¹⁴ فِي كِ وَ قِ يَجِيئُ

²¹⁵ فِي كِ لِلْمُصَاحَبَةِ أَظَنَّ أَنَّ النَّاسِخُ قَدْ أَخْطَأَ

²¹⁶ فِي قِ تَع

²¹⁷ سُورَةُ الْأَعْرَافِ ٣٨١٧

²¹⁸ ﴿ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ﴾ أَي مَعَ أُمَّمٍ وَلِلتَّعْلِيلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى سَاقِطَةٌ مِنْ ق

²¹⁹ سُورَةُ النُّورِ ١٤١٢٤

²²⁰ عَذَابٌ أَي لِأَجْلِ مَا أَفْضَيْتُمْ سَاقِطَةٌ فِي ق

²²¹ فِي قِ تَع

[معاني "اللام"]

وَخَامِسَهَا²²³ اللَّامُ وَ لَهَا مَعَانٍ

أَحَدُهَا التَّمْلِيكُ²²⁴ مَعَ التَّخْصِيصِ²²⁵ نَحْوَ الْمَالِ لِزَيْدٍ

وَالثَّانِي التَّخْصِيصُ إِمَّا مُبَالَغَةً نَحْوَ الْجُلِّ²²⁶ لِلْفَرَسِ أَوْ تَحْقِيقًا نَحْوَ أَخٍ لَهُ

وَالثَّلَاثُ التَّعْلِيلُ أَي بَيَانُ عِلَّةِ الشَّيْءِ ذَهْنًا نَحْوَ ضَرْبَتْ / [7b/10] زَيْدًا لِلتَّأْدِيبِ أَوْ خَارِجًا
نَحْوَ ضَرْبَتْ لِمَخَافَتِكَ.

وَالرَّابِعُ بِمَعْنَى "عَنْ" إِذَا اسْتُعْمِلَ اللَّامُ مَعَ "الْقَوْلِ"²²⁷ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾²²⁹ أَي عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَمَا يُقَالُ قُلْتُ لِزَيْدٍ إِنَّهُ كَرِيمٌ أَي عَنِ زَيْدٍ وَلَوْ
كَانَ الْقَوْلُ لَهُ لِأَعْنَهُ لَيُقَالُ إِنَّكَ كَرِيمٌ .

وَالخَامِسُ زَائِدَةٌ لِلتَّأْكِيدِ أَوْ التَّحْسِينِ²³⁰ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿رَدِفَ لَكُمْ﴾²³² / [7b/15] أَي
رَدِفُكُمْ لِأَنَّ رَدِفَ بِمَعْنَى تَبِعَ يُسْتَعْمَلُ بِدُونِ اللَّامِ

²²² سورة الشورى ٤٢ / ١١

²²³ وَخَامِسَهَا سَاقِطَةٌ فِي ك

²²⁴ التَّمْلِيكُ مصدر المَلَك و يدلّ على احتوائه قادراً على الاستبداد به، الزبيدي، المصدر المذكور، ٤٠-٤٧١٢٧
²²⁵ التَّخْصِيصُ هو قصر العلم على بعض منه بدليل مستقل مقترن به، السيد الشريف الجرجاني، المصدر
المذكور، ٤٨

²²⁶ جُلِّ الشَّيْءُ: معظمه. محمد بن الحسن بن دريد أبو بكر، جمهرة اللغة، تحقيق: رمزي منير بعلبكي،
بيروت، ١٩٨٧، ٣-١١١١، ١٩٨٧

²²⁷ فِي قِ الْقَوْمِ

²²⁸ فِي قِ تَع

²²⁹ سورة مريم ٧٣١٩، سورة العنكبوت ١٢١٢٩، سورة يس ٤٧١٣٦، سورة الأحقاف ١١١٤٦

²³⁰ التَّحْسِينُ مصدر الحَسَن و يدلّ على يَسْتَحْسِنُ الشَّيْءَ أَي يُعَدُّهُ حَسَنًا، ابن منظور، المصدر المذكور، ١١٤١٣

²³¹ فِي قِ تَع

²³² سورة النمل ٧٢١٢٧

وَعَلَّمَ أَنَّ اللَّامَ قَدْ تَجِيئُ بِمَعْنَى "فِي" كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾²³⁵ أَي فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ اللَّامُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ بِمَعْنَى [8a/1] "عِنْدَ" لِأَنَّهُ قِيلَ: الْمَعْنَى عِنْدَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

وَيَجِيءُ بِمَعْنَى "إِلَى" كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى﴾²³⁶ أَي إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى وَبِمَعْنَى "بَعْدَ" كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ﴾²³⁷ أَي بَعْدَ زَوَالِهَا

وَبِمَعْنَى "عَلَى" كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾²³⁸ أَي فَعَلَيْهَا

وَبِمَعْنَى "مَعَ" كَقَوْلِهِمْ: كُنْ لِي وَلَا تَكُنْ عَلَيَّ أَي كُنْ [8a/5] مَعِي

وَبِمَعْنَى²³⁹ وَأَوِ الْقَسَمِ نَحْوَ لَلَّ لَا يُؤَخَّرَ الْأَجَلَ

[معاني "رُبَّ"]

وَسَادِسُهَا كَلِمَةُ رُبَّ بِضَمِّ الرَّاءِ وَ²⁴⁰ فَتْحِ الْبَاءِ الْمُشَدَّدَةِ فِي الْمَشْهُورِ وَ يَجُوزُ²⁴¹ فِيهَا ضَمُّ الرَّاءِ مَعَ فَتْحِ الْبَاءِ الْمُخَفَّفَةِ وَسُكُونِهَا وَ يَجُوزُ فَتْحُ الرَّاءِ مَعَ فَتْحِ الْبَاءِ الْمُشَدَّدَةِ أَوْ الْمُخَفَّفَةِ وَهِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلتَّقْلِيلِ أَي²⁴² لِإِنْشَاءِ تَقْلِيلِ نَوْعٍ مِنَ الْجِنْسِ وَلَهَا صَدْرُ الْكَلَامِ لِأَنَّ مَا يَدُلُّ عَلَى الْإِنْشَاءِ يُعَيِّرُ [8a/10] مَعْنَى الْجَمَلِ الدَّاخِلِ هُوَ عَلَيْهَا فَوَجَبَ ذِكْرُهُ أَوْلًا لِكَوْنِهِ مَقْصُودًا فِي الْكَلَامِ وَهِيَ تَخْتَصُّ بِاسْمِ نَكْرَةٍ مَوْصُوفَةٍ بِمُفْرَدٍ أَوْ جُمْلَةٍ لِيَتَحَقَّقَ التَّقْلِيلُ الَّذِي هُوَ²⁴³

²³³ فِي ك وَ ق يَجِيئُ

²³⁴ فِي ق تَع

²³⁵ سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ ٤٧٢١

²³⁶ سُورَةُ الْفَاطِرِ ١٣١٣٥

²³⁷ سُورَةُ الْأَسْرَاءِ ٧٨١١٧

²³⁸ سُورَةُ الْأَسْرَاءِ ٧١١٧

²³⁹ وَبِمَعْنَى سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁴⁰ فِي ق مَعَ

²⁴¹ إِنْتَهَى النِّسْخَةُ الْكَافِ هُنَا

²⁴² مُصَدَّرٌ قَلَّلَ وَ هُوَ يَدُلُّ عَلَى الشَّيْءِ جَعَلَهُ قَلِيلًا. إِبْرَاهِيمُ مُصْطَفَى، أَحْمَدُ الزِّيَاتِ، حَامِدُ عَبْدِ الْقَادِرِ، مُحَمَّدُ

النَّجَارِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٧٥٦١٢

²⁴³ هُوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

مَدْلُولُ رَبِّ لِأَنَّهُ إِذَا وُصِفَ الشَّيْءُ صَارَ أَحْصَى وَ أَقَلَّ مِمَّا لَمْ يُوصَفْ نَحْوَ رَبِّ رَجُلٍ كَرِيمٍ لَقَيْتُهُ²⁴⁴ وَ نَحْوَ رَبِّ رَجُلٍ أَبُوهُ قَائِمٌ أَوْ قَامَ أَبُوهُ لَقَيْتُهُ

وَاعْلَمْ أَنَّ كَوْنَ رَبِّ بِمَعْنَى التَّقْلِيلِ / [8a/15] أَصْلٌ ثُمَّ تُسْتَعْمَلُ فِي مَعْنَى التَّكْثِيرِ كَالْحَقِيقَةِ وَ فِي التَّقْلِيلِ كَالْمَجَازِ²⁴⁵ الْمَحْتَاجِ إِلَى الْقَرِينَةِ وَ

[معاني "على"]

سَابِعُهَا كَلِمَةُ "عَلَى" وَهِيَ لِلْإِسْتِعْلَاءِ أَيْ لِإِسْتِعْلَاءِ شَيْءٍ عَلَى شَيْءٍ²⁴⁶ وَذَلِكَ إِمَّا جَسِيًّا نَحْوَ زَيْدٌ عَلَى السَّطْحِ²⁴⁷ وَإِمَّا مَعْنَوِيًّا نَحْوَ عَلَيْهِ / [8b/1] دَيْنٌ

وَ اعْلَمْ أَنَّ عَلَى قَدْ تَجِيءُ لِلْمُصَاحَبَةِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ﴾²⁴⁹ أَيْ مَعَ الْكِبَرِ

وَ لِلتَّعْلِيلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَ لِيُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ﴾²⁵¹ وَ لِلظَّرْفِيَّةِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾²⁵³ أَيْ فِي مُلْكِ سُلَيْمَانَ²⁵⁴ وَ تَجِيءُ / [8b/5] بِمَعْنَى "مِنْ" كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ﴾²⁵⁷ أَيْ مِنْ أَزْوَاجِهِمْ. وَ قَدْ تَكُونُ ظَرْفَ مَكَانٍ بِمَعْنَى الْفَوْقِ نَحْوَ مَنْ عَلَيْهِ أَيْ مِنْ فَوْقِهِ

²⁴⁴ نَحْوَ رَبِّ رَجُلٍ كَرِيمٍ لَقَيْتُهُ يَكْتَبُ مَرَّتَيْنِ فِي ق

²⁴⁵ فِي ق كَالْمَجَازَةِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

²⁴⁶ شَيْءٍ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁴⁷ فِي ق الصَّطْحِ

²⁴⁸ فِي ق تَع

²⁴⁹ سُورَةُ إِبْرَاهِيمَ ٣٩/١٤

²⁵⁰ فِي ق تَع

²⁵¹ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ١٨٥/٢

²⁵² فِي ق تَع

²⁵³ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ١٠٢/٢

²⁵⁴ أَيْ فِي مُلْكِ سُلَيْمَانَ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁵⁵ فِي ق تَع

²⁵⁶ هُمْ سَاقِطَةٌ مِنْ ب وَ ق

²⁵⁷ سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ ٥٢/٣

[معاني "عَنْ"]

وَ ثَامِنُهَا كَلِمَةُ "عَنْ" وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِبُعْدِ الشَّيْءِ وَ مُجَاوَزَتِهِ وَ ذَلِكَ إِمَّا بِزَوَالِهِ عَنِ الشَّيْءِ
الثَّانِي وَ وُضُوعِهِ إِلَى الثَّلَاثِ تَحْقِيقًا نَحْوَ رَمَيْتِ السَّهْمِ عَنِ الْقَوْسِ إِلَى / [8b/10] الصَّيْدِ أَيْ
تَجَاوَزَ وَ بَعْدَ عَنِ الْقَوْسِ أَوْ تَقْدِيرًا كَقَوْلِكَ: بَلَّغَنِي عَنِ زَيْدٍ حَدِيثٌ أَيْ خَبْرٌ فَمَعْنَاهُ تَجَاوَزَ
عَنْهُ حَدِيثٌ إِلَيَّ وَإِمَّا بِالزَّوَالِ وَحْدَهُ نَحْوَ أَدَيْتُ عَنْهُ الدِّينَ وَ إِمَّا بِالْوُضُوعِ وَحْدَهُ نَحْوَ أَخَذْتُ
عَنْهُ الْعِلْمَ.

وَ اعْلَمَ أَنَّ عَنْ قَدْ تَجِيءُ²⁵⁸ لِبَدَلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ²⁵⁹ لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ²⁶⁰ شَيْئًا²⁶¹ أَيْ
بَدَلَ نَفْسٍ

وَ لِلإِسْتِعْلَاءِ / [8b/15] كَقَوْلِهِمْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ لِلتَّعْلِيلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ²⁶² وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ
إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ²⁶³ أَيْ لِمَوْعِدَةٍ وَ تَجِيءُ²⁶⁵ لِمَعْنَى بَعْدَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى:
﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ﴾²⁶⁶ أَيْ بَعْدَ طَبَقٍ وَ قَدْ يَكُونُ²⁶⁷ / [9a/1] اسْمًا بِدُخُولِ مَنْ عَلَيْهَا
نَحْوَ مَنْ عَنْ²⁶⁸ يَمِينِهِ أَيْ مِنْ جَانِبِهِ

[معاني "الْكَافُ"]

وَ تَأْسِعُهَا الْكَافُ وَ لَهَا مَعْنَيَانِ. الْأَوَّلُ التَّشْبِيهُ وَ هُوَ الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ لِآخَرَ²⁶⁹ فِي
مَعْنَى فَلَأَمْرُ الْأَوَّلُ هُوَ الْمُشَبَّهُ وَ الثَّانِي هُوَ الْمُشَبَّهُ بِهِ وَ الْمَعْنَى هُوَ وَجْهُ التَّشْبِيهِ

²⁵⁸ فِي ق يَجِيءُ

²⁵⁹ فِي ق تَع

²⁶⁰ نَفْسٍ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁶¹ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ٤٨١٢

²⁶² فِي ق تَع

²⁶³ مَوْعِدَةٌ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁶⁴ سُورَةُ التَّوْبَةِ ١١٤١٩

²⁶⁵ فِي ق يَجِيءُ

²⁶⁶ سُورَةُ الْإِنْشِقَاقِ ١٩٨٤

²⁶⁷ فِي ق يَكُونُ

²⁶⁸ نَحْوَ مَنْ عَنْ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁶⁹ فِي ق لِأَمْرٍ آخَرَ

وَ التَّشْبِيهِ إِمَّا / [9a/5] حَقِيقِي نَحْوَ هَذَا الثَّوْبِ كَذَلِكَ الثَّوْبِ ²⁷⁰ أَيُّ أَشْبَهُ الثَّوْبِ بِالثَّوْبِ ²⁷¹ فِي الْكِرْبَاسِيَّةِ ²⁷² تَشْبِيهَا حَقِيقِيًّا أَيُّ مَنْسُوبًا إِلَى الْوَجْهِ الَّذِي هُوَ حَقِيقَةُ الطَّرْفَيْنِ وَ إِمَّا مَجَازِيًّا نَحْوَ زَيْدٍ كَالْأَسَدِ أَيُّ أَشْبَهُ زَيْدًا بِالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ تَشْبِيهَا مَجَازِيًّا أَيُّ مَنْسُوبًا إِلَى الْخَارِجِ عَنِ حَقِيقَتِهِمَا.

وَ الثَّانِي زَائِدَةٌ لِلتَّأْكِيدِ أَوْ التَّحْسِينِ / [9a/10] كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ ²⁷³ أَيُّ لَيْسَ مِثْلُهُ شَيْءٌ وَ قَدْ قِيلَ الْكَافُ خَبْرٌ لَيْسَ وَ هِيَ اسْمٌ غَيْرُ زَائِدَةٍ عَلَى سَبِيلِ الْغَرَضِ فَتَقْدِيرُهُ لَيْسَ مِثْلُ مِثْلِهِ شَيْءٌ ²⁷⁴ وَ الْمَعْنَى: لَوْ فَارَضْنَا ²⁷⁵ لَهُ مِثْلًا لَأَمْتَنَعَ أَنْ يَكُونَ لِمِثْلِهِ الْمَفْرُوضِ مِثْلٌ فَيَكُونُ أَبْلَغَ فِي نَفْيِ الْمِثْلِيَّةِ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى

[معاني "مذ" و "مئذ"]

وَ الْعَاشِرُ مِنْهَا "مُذ" بِضَمِّ الْمِيمِ وَ سُكُونِ الدَّالِّ

/ [9a/15] وَ الْحَادِي عَشَرَ مِنْهَا "مُئذ" بِضَمِّ الْمِيمِ وَ الدَّالِّ وَ سُكُونِ الثَّوْنِ وَ الْكُوفِيَّوْنَ يَقُولُونَ بِكَسْرِ الْمِيمِ فِيهِمَا. ²⁷⁶ وَ هُمَا وَضِعَتَا لِابْتِدَاءِ الْعَايَةِ فِي الزَّمَانِ الْمَاضِي إِذَا أُرِيدَ بِهِمَا الزَّمَانُ الْمَاضِي نَحْوَ مَا / [9b/1] رَأَيْتُهُ مُذً وَ مُئذُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ أَيُّ ابْتِدَاءِ عَدَمِ رُؤْيِي مُذً وَ مُئذُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَالْمُرَادُ أَنَّ مُبْتَدَأَ زَمَانِ عَدَمِ الرُّؤْيِيَّةِ هُوَ ذَلِكَ الزَّمَانُ الْمَاضِي لَا جَمِيعُهُ ²⁷⁷

وَ لِلظَّرْفِيَّةِ فِي الزَّمَانِ الْحَاضِرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِبَارِ مَعْنَى الْابْتِدَاءِ وَ الْانْتِهَاءِ إِذَا أُرِيدَ بِهِمَا الزَّمَانُ الَّذِي / [9b/5] اعْتَبَرْتُهُ حَاضِرًا نَحْوَ مَا رَأَيْتُهُ مُذً وَ مُئذُ شَهْرِنَا وَ يَوْمِنَا أَيُّ جَمِيعِ زَمَانِ انْتِفَاءِ رُؤْيِينَا هُوَ هَذَا الشَّهْرُ أَوْ الْيَوْمُ الْحَاضِرُ عِنْدَنَا فَالْمُرَادُ أَنَّ جَمِيعَ زَمَانِ عَدَمِ الرُّؤْيِيَّةِ هُوَ ذَلِكَ الزَّمَانُ الْحَاضِرُ وَ هُمَا تَخْتَصَّانِ بِالاسْمِ الْمُظْهَرِ وَ يَصْلُحُ أَنْ يَكُونَا اسْمَيْنِ فَيَكُونُ مَا بَعْدَهُمَا

²⁷⁰ فِي ق هَذَا الثَّوْبِ وَ كَذَلِكَ

²⁷¹ بِالثَّوْبِ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁷² الْكِرْبَاسِيَّةِ ثَوْبٌ مِنَ الْقُطْنِ الْأَبْيَضِ. الزبيدي، المصدر المذكور، ١٦ ٤٣١

²⁷³ سُورَةُ الشُّورَى ٤٢ ١١١

²⁷⁴ لَيْسَ مِثْلُ مِثْلِهِ شَيْءٌ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁷⁵ فِي ق لَفَرَضْنَا

²⁷⁶ الْأَنْبَارِي، الْإِنْصَافُ، ٣٨٢١

²⁷⁷ لِجَمِيعِهِ سَاقِطَةٌ فِي ق

مَرْفُوعًا عَلَى التَّارِيخِ أَوْ عَلَى التَّوْقِيْتِ²⁷⁸ فَتَقُولُ فِي [9b/10] التَّارِيخِ مَا رَأَيْتَهُ مُدًّا وَ مُنْذُ يَوْمِ
الْجُمُعَةِ بِالرَّفْعِ أَيُّ تَارِيخِ عَدَمِ رُؤْيَيْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَ تَقُولُ فِي التَّوْقِيْتِ مَا رَأَيْتَهُ مُدًّا وَ مُنْذُ
سَنَةِ بِالرَّفْعِ أَيُّ عَدَمِ رُؤْيَيْ مَوْقَتِ بَسَنَةِ²⁷⁹ وَاحِدَةٍ

[معاني "حتى"]

وَ الثَّانِي عَشَرَ "حَتَّى" وَ لَهَا مَعْنَيَانِ أَحَدُهُمَا انْتِهَاءُ الْغَايَةِ "كَإِلَى" إِلَّا أَنْ مَجْرُورَ حَتَّى إِمَّا شَيْءٌ
يَنْتَهِي بِهِ الْمَذْكُورُ قَبْلَهَا نَحْوَ [9b/15] أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسِهَا أَيُّ انْتِهَاءُ أَكْلِي رَأْسِهَا
أَوْ شَيْءٌ يَنْتَهِي عِنْدَهُ²⁸⁰ الْمَذْكُورُ قَبْلَهَا نَحْوَ نِمْتُ الْبَارِحَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ فَلَوْ قُلْتَ نِمْتُ
الْبَارِحَةَ حَتَّى نِصْفِهَا أَوْ ثُلُثِهَا لَمْ يَجُزْ وَ لَوْ قُلْتَ نِمْتُ [10a/1] الْبَارِحَةَ إِلَى نِصْفِهَا أَوْ
ثُلُثِهَا يَجُزْ لِأَنَّ ذَلِكَ لَيْسَ بِشَرْطٍ²⁸¹ فِي "إِلَى"

وَ اعْلَمْ أَنَّ النُّحَاةَ اخْتَلَفُوا فِي مَا بَعْدَ حَتَّى، هَلْ يَدْخُلُ فِيهَا قَبْلَهَا أَمْ لَا؟ فَقَالَ عَبْدُ الْقَاهِرِ
إِنَّ مَا بَعْدَهَا يَدْخُلُ فِيهَا قَبْلَهَا فَالرَّأْسُ دَاخِلٌ فِي الْأَكْلِ²⁸² وَ كَذَا الصَّبَاحُ دَاخِلٌ فِي النَّوْمِ فِي
الْمِثَالَيْنِ الْمَذْكُورَيْنِ [10a/5] وَ كَذَا عِنْدَ ابْنِ الْحَاجِبِ. وَ أَمَّا عِنْدَ أَكْثَرِ النُّحَاةِ فَلَا يَدْخُلُ
مَا بَعْدَهَا فِيهَا قَبْلَهَا²⁸³ وَ قَدْ قِيلَ إِنَّ هَذَا الْاِخْتِلَافَ لَا يَسْتَقِيمُ مُطْلَقًا بَلْ الْوَجْهُ أَنْ يُقَالَ إِنْ
كَانَ الْمَذْكُورُ بَعْدَهَا بَعْضًا مِمَّا قَبْلَهَا يَدْخُلُ فِيهَا قَبْلَهَا كَالرَّأْسِ مَثَلًا فِي قَوْلِكَ أَكَلْتُ السَّمَكَةَ
حَتَّى رَأْسِهَا وَ إِلَّا فَلَا كَالصَّبَاحِ مَثَلًا فِي قَوْلِكَ نِمْتُ الْبَارِحَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ. وَ ثَانِيهِمَا فِي
بِمَعْنَى مَعَ كَأَيْ وَ [10a/10] هُوَ أَكْثَرُ نَحْوَ جَاءَنِي الْحُجَّاجُ حَتَّى الْمَشَاةِ. أَيُّ مَعَ الْمَشَاةِ وَ
يُفْرَقُ²⁸⁴ كَوْنَهُمَا بِمَعْنَى مَعَ بِكَثْرَةِ التَّفَاوُتِ بَيْنَهُمَا بِالْقِلَّةِ وَ الْكَثْرَةِ

²⁷⁸ التوقيت تحديد إلى وقت الشيء. المناوي، المصدر المذكور، ١١٣

²⁷⁹ بَسَنَةُ سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁸⁰ فِي ق عِنْد

²⁸¹ فِي ق شَرْط

²⁸² الاسترابادي محمد بن الحسن السمنائي النجفي الرضي، شرح الرضي على الكافية، تصحيح: يوسف حسن

عمر، بنگازي، ١٩٩٦، ٤-٢٧٤١٤

²⁸³ للمزيد عن حتى: الرضي الاسترابادي، المصدر المذكور، ٢٧٤١٤

²⁸⁴ فِي ق يُفْرَقُ

وَاعْلَمْ أَنَّ حَتَّى تَجِيءُ²⁸⁵ لِلسَّبَبِيَّةِ بِأَنَّ تَكُونَ بِمَعْنَى "كَيْ" نَحْوَ أَسْلَمْتُ حَتَّى أَدْخَلَ الْجَنَّةَ. وَ
لِلْعَطْفِ نَحْوَ أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأَسَهَا بِالنَّصْبِ وَ لِلابْتِدَاءِ نَحْوَ ذَهَبَ الْقَوْمُ حَتَّى عَمَرُوا
ذَاهِبٌ

[معاني "واو القسم"]

وَ الثَّلَاثَ عَشَرَ وَاُو الْقَسَمِ بَدَلًا مِنَ الْبَاءِ / [10a/15] لِيَتَقَارَبَهُمَا فِي الْمَخْرَجِ لِأَنَّهُمَا شَفَوِيَّتَانِ وَ
فِي الْمَعْنَى لِأَنَّ²⁸⁶ مَعْنَى الْجَمْعِ وَ الْإِلْصَاقِ مُتَقَارِبَانِ نَحْوَ وَ اللَّهُ لَأَفْعَلَنَّ وَ هِيَ تَكُونُ عِنْدَ
حَذْفِ الْفِعْلِ وَ تَخْتَصُّ بِالاسْمِ الظَّاهِرِ فَلَا يُقَالُ أَقْسَمْتُ وَ اللَّهُ لِكَثْرَةِ اسْتِعْمَالِهَا / [10b/1] فِي
الْقَسَمِ وَ لَا يُقَالُ وَ كَ لَأَفْعَلَنَّ لِنُقْصَانِ رُتَبَةِ الْفَرْعِ عَنِ رُتَبَةِ الْأَصْلِ وَ بَاءُ الْقَسَمِ تَكُونُ عِنْدَ
الْفِعْلِ وَ حَذْفِهِ وَ تَدْخُلُ عَلَى الْمُظْهِرِ وَ الْمُضْمَرِ نَحْوَ أَقْسَمْتُ بِاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ وَ بِاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ وَ
بِكَ لَأَفْعَلَنَّ

[معاني "تاء القسم"]

وَ الرَّابِعَ عَشَرَ تَاءُ الْقَسَمِ بَدَلًا مِنَ الْوَاوِ لِثُبُوتِ الْمُشَابَهَةِ / [10b/5] بَيْنَهُمَا فِي الْمَخْرَجِ وَ
هِيَ مِثْلُ الْوَاوِ فِي اشْتِرَاطِهَا بِحَذْفِ وَ كَوْنِهَا مُخْتَصَّةً بِالاسْمِ الظَّاهِرِ لِكِنَّهَا مُخْتَصَّةٌ بِاسْمِ اللَّهِ
مِنَ الْأَسْمَاءِ الظَّاهِرَةِ لِنُقْصَانِ مَرْتَبَتِهَا عَنِ مَرْتَبَةِ أَصْلِهَا الَّذِي هُوَ الْوَاوُ بِتَخْصِيصِهَا بِبَعْضِ
الْمُظْهِرِ.

وَ اعْلَمْ أَنَّ الْقَسَمَ إِذَا لِلسُّؤَالِ أَوْ لِغَيْرِهِ فَإِنَّ كَانَ لِلسُّؤَالِ يُجَابُ بِمَا فِيهِ مَعْنَى الطَّلَبِ لَفْظًا أَوْ
تَقْدِيرًا / [10b/10] نَحْوَ بِاللَّهِ أَخْبِرْنِي وَ بِاللَّهِ هَلْ قَامَ زَيْدٌ؟ وَ إِنْ كَانَ لِغَيْرِهِ فَلَا يَخْلُو إِذَا
أَنْ يُسْتَعْمَلَ فِي الْإِيجَابِ أَوْ فِي النَّفْيِ وَ الْقَسَمُ الْأَوَّلُ لَا يَخْلُو²⁸⁷ مِنْ أَنْ يَكُونَ جُمْلَةً اسْمِيَّةً
أَوْ فِعْلِيَّةً فَإِنَّ كَانَ²⁸⁸ جُمْلَةً اسْمِيَّةً يُجَابُ بِ "إِنْ" خَفِيفَةً أَوْ ثَقِيلَةً نَحْوَ وَ اللَّهُ إِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ
وَ وَاللَّهِ إِنْ زَيْدًا قَائِمٌ أَوْ يُجَابُ بِاللَّامِ نَحْوَ وَاللَّهِ لَزَيْدٌ قَائِمٌ أَوْ بِهِمَا نَحْوَ / [10b/15] وَاللَّهِ إِنْ
زَيْدًا لِقَائِمٍ . وَ إِنْ كَانَ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً يُجَابُ بِالْفِعْلِ مَعَ نُونِ التَّأْكِيدِ وَ اللَّامِ إِنْ كَانَ مُسْتَقْبَلًا

²⁸⁵ فِي ق يَجِيءُ

²⁸⁶ فِي ق لَا أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِيخَ قَدْ أَخْطَأَ

²⁸⁷ إِذَا أَنْ يُسْتَعْمَلَ فِي الْإِيجَابِ أَوْ فِي النَّفْيِ وَ الْقَسَمُ الْأَوَّلُ لَا يَخْلُو سَاقِطَةً فِي ق

²⁸⁸ كَانَ سَاقِطَةً فِي ق

مُثَبَّتًا نَحْوَ وَ اللَّهِ لَا فَعَلَنَّ وَ إِنْ كَانَ مَاضِيًا فَيُجَابُ بِقَدْ وَ اللَّامِ لَفْظًا نَحْوَ وَ اللَّهِ لَقَدْ قَامَ
 [11a/1] أَوْ تَقْدِيرًا نَحْوَ وَ اللَّهِ لَقَامَ وَ الْقِسْمُ الثَّانِي يُجَابُ بِ "مَا" وَ "إِنْ" النَّافِيَةِ وَ "لَا"²⁸⁹
 النَّافِيَةِ نَحْوَ وَ اللَّهِ مَا زَيْدٌ قَائِمٌ أَوْ مَا²⁹⁰ قَامَ زَيْدٌ وَ وَ اللَّهِ إِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ وَ وَ اللَّهِ لَا أَحَدٌ أَفْضَلُ
 مِنْكَ وَ يُجُوزُ حَذْفُ لَا لَفْظًا مِنْ الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ وَ يُكُونُ مُرَادًا فِي الْمَعْنَى كَقَوْلِهِ تَعَالَى:
 ﴿تَاللَّهِ²⁹¹ [11a/5] تَفْتَتُو²⁹² أَي لَا تَفْتَأُو بِمَعْنَى لَا تَزَالُ

[معاني "الحاشا"]

وَ الْخَامِسَ عَشَرَ "حَاشَا" وَ هِيَ حَرْفٌ جَرَّ عِنْدَ سِبْيَوِيهِ²⁹³ وَ هُوَ الْأَصْحَحُ وَ فِعْلٌ مَاضٍ عِنْدَ
 الْمُبَرِّدِ²⁹⁴ بِمَعْنَى جَانِبٍ وَ قَدْ نُقِلَ عَنِ الْمُبَرِّدِ أَنَّ حَاشَا لَفْظٌ يَجِيءُ بِمَعْنَى الْفِعْلِ وَ يَنْصُبُ مَا
 بَعْدَهَا وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى الْحَرْفِ وَ يَجُرُّ مَا بَعْدَهَا²⁹⁵ وَ قَالَ الْفَرَّاءُ²⁹⁶ هُوَ فِعْلٌ نَاصِبٌ بِكُلِّ حَالٍ
 فَإِذَا رَأَيْتَ مَا بَعْدَهَا مَجْرُورًا فَتَقْدِيرُهُ حَاشَا [11a/10] لَزَيْدٍ ثُمَّ حُذِفَ حَرْفُ الْجَرِّ وَ جُعِلَ
 الْأِسْمُ مَنْصُوبًا عَلَى نَزْعِ الْخَافِضِ²⁹⁷. وَ قَالَ بَعْضُ النُّحَاةِ حَاشَا اسْمٌ فِعْلٌ نَحْوَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ
 مَعْنَى حَاشَا التَّنْزِيهِ²⁹⁸

²⁸⁹ في ق لاء

²⁹⁰ مَا سَاقِطَةٌ فِي ق

²⁹¹ فِي ق وَ لِلَّهِ

²⁹² سُورَةُ يُوسُفَ ١٢/٨٥

²⁹³ عمرو سيبويه (.. ١٨٠ هـ - ٧٩٦ م) عمرو بن عثمان بن قنبر سيبويه (أبو بشر) اديب، نحوي. عمر
 رضا كحالة، معجم المؤلفين، دمشق، ١٩٦١، ١٠٨ | أبي بشر عمرو بن عثمان قنبر سيبويه، الكتاب،
 تحقيق: عبد السلام محمد هارون، القاهرة، ١٩٨٨، ٥-٣٤٩١١، ٢

²⁹⁴ ابن المبرد (٨٤٠ - ٩٠٩ هـ / ١٤٣٦ - ١٥٠٣ م) يوسف بن حسن بن أحمد بن حسن ابن عبد الهادي
 الصالحي، جمال الدين، ابن المبرد. علامة متفنن، من فقهاء الحنابلة. الزركلي، المصدر المذكور، ٢٢٥٨

²⁹⁵ للمزيد: أبو العباس محمد بن يزيد المبرد، المقتضب، تحقيق: محمد عبد الخالق عزيمة، القاهرة،
 ١٩٩٤-١٤٢٦٤، ٤

²⁹⁶ يحيى الفراء (١٤٤ - ٢٠٧ هـ / ٧٦١ - ٨٢٢ م) يحيى بن زياد بن عبد الله بن منظور الاسلمي، المعروف
 بالفراء الديلمي (ابوزكرياء) اديب، نحوي، لغوي. عمر رضا كحالة، المصدر المذكور، ١٩٨١٣

²⁹⁷ قد يُحذف الجَرَّ سَمَاعًا، فينتصبُ المجرورُ بعدَ حذفه تشبيهاً له بالمفعول به ويُسمى المنصوب على نزع
 الخافض. جامع الدروس العربية، الشيخ العلامة مصطفى الغلاييني، بيروت، ١٩٩٤، ١-٣١٩٥٣، ٣ | للمزيد عن

حاشا: الرضي الإسترابادي، المصدر المذكور، ١٢٣١٢

²⁹⁸ التنزيه عبارة عن تبعيد الرب عن أوصاف البشر. السيد الشريف الجرجاني، المصدر المذكور، ٦٠

[معاني "خَلَا و عَدَا"]

وَ السَّادِسَ عَشَرَ "خَلَا" وَ السَّابِعَ عَشَرَ "عَدَا" وَ هُمَا يُكُونَانِ حَرْفَيْنِ تَارَةً بِأَنْ يَكُونَا بِمَعْنَى إِلَّا وَ يَكُونَانِ تَارَةً فِعْلَيْنِ بِأَنْ يَكُونَ خَلَا بِمَعْنَى "عَرِي"²⁹⁹ وَ عَدَا بِمَعْنَى جَاوَزَ وَ يَكُونُ مَا بَعْدَهُمَا / [11a/15] مَجْرُورًا إِذَا كَانَا حَرْفَيْنِ وَ يَكُونُ مَنْصُوبًا عَلَى الْمَفْعُولِيَّةِ إِذَا كَانَا فِعْلَيْنِ وَ الْفَاعِلُ مُضَمَّرٌ رَاجِعٌ إِلَى مَصْدَرِ الْفِعْلِ الْمُتَقَدِّمِ أَوْ إِلَى اسْمِ الْفَاعِلِ مِنْهُ وَ هَذِهِ الثَّلَاثَةُ أَعْنِي حَاشَا وَ خَلَا وَ عَدَا لِلْإِسْتِثْنَاءِ³⁰⁰ أَيْ لِاسْتِثْنَاءِ / [11b/1] مَا بَعْدَهَا عَنْ³⁰¹ مَا قَبْلَهَا وَ قَدْ قِيلَ إِنَّ حَاشَا³⁰² لِلْإِسْتِثْنَاءِ فِيمَا يُنَزَّهُ عَنِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ كَقَوْلِكَ: ضَرَبْتُ الْقَوْمَ حَاشَا زَيْدٍ وَ لِذَلِكَ لَا يَحْسُنُ صَلَّى النَّاسُ حَاشَا زَيْدٍ لِفَوَاتِ مَعْنَى التَّنْزِيهِ فِيهِ. ، وَ مَعْنَى الْإِسْتِثْنَاءِ فِي الْإِصْطِلَاحِ³⁰³ هُوَ إِخْرَاجُ الشَّيْءِ الثَّانِي عَنِ حُكْمِ دَخَلِ فِيهِ الشَّيْءِ الْأَوَّلُ الَّذِي / [11b/5] هُوَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ نَحْوَ جَاءَنِي الْقَوْمُ حَاشَا زَيْدٍ أَوْ خَلَا زَيْدًا أَوْ عَدَا زَيْدٍ

[الْحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ]

النَّوْعُ الثَّانِي مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حُرُوفٌ تَنْصِبُ الْأِسْمَ وَ تَرْفَعُ الْخَبَرَ وَ هِيَ سِتَّةٌ أَحْرَفٍ وَ هَذِهِ السِّتَّةُ تَدْخُلُ عَلَى الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ فَيَنْصَبُ الْمُبْتَدَأُ بِهَا وَ سُمِّيَ اسْمَهَا وَ يَرْتَفِعُ الْخَبَرُ بِهَا أَيْضًا وَ سُمِّيَ³⁰⁴ خَبَرَهَا هَذَا الْقَوْلُ هُوَ الْمَعْمُولُ بِهِ وَ أَمَّا مَذْهَبٌ مِنْ ذَهَبَ إِلَى أَنَّ الْخَبَرَ مَعَهَا بَاقٍ / [11b/10] عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الرَّفْعِ بَعْدَ دُخُولِهَا فَلَيْسَ بِمَعْمُولٍ بِهِ

[إِنَّ وَ أَنَّ]

أَحَدُهَا إِنَّ بِالْكَسْرِ وَ ثَانِيهَا أَنَّ بِالْفَتْحِ وَ هُمَا مَوْضُوعَتَانِ لِلتَّحْقِيقِ أَيْ لِتَحْقِيقِ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ وَ تَأْكِيدِهَا³⁰⁵ إِلَّا "أَنَّ" إِنَّ الْمَكْسُورَةَ لَا تُغَيِّرُ مَعْنَى الْجُمْلَةِ الَّتِي تَدْخُلُ عَلَيْهَا بَلْ هِيَ تُوَكِّدُهَا فَإِنَّكَ إِذَا قُلْتَ زَيْدٌ قَائِمٌ ثُمَّ أَدَخَلْتَ عَلَيْهَا "أَنَّ" الْمَكْسُورَةَ فَقُلْتَ أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَجَدْتَ تِلْكَ الْجُمْلَةَ مُسْتَقْلِلَةً كَمَا / [11b/15] كَانَتْ وَ أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ مَعَ اسْمِهَا وَ خَبَرَهَا

²⁹⁹ عري يدلُّ على خلوِّ ومفارقة. ابن فارس، المصدر المذكور، ٢٩٥/٤

³⁰⁰ الاستثناء إيراد لفظ يقتضي دفع بعض ما يوجبه عموم لفظ متقدم. المناوي، المصدر المذكور، ٤٧

³⁰¹ عن ساقطة من ب و ق أسبتهاه للسياق

³⁰² و خَلَا وَ عَدَا لِلْإِسْتِثْنَاءِ أَيْ لِاسْتِثْنَاءِ مَا بَعْدَهَا عَنْ مَا قَبْلَهَا وَ قَدْ قِيلَ إِنَّ حَاشَا سَاقِطَةٌ فِي ق

فِي ق الْإِصْطِ

³⁰⁴ فِي ق سُمِّيَ وَ فِي ب يُسَمَّى صَحَّحْنَا كَمَا فِي ق

³⁰⁵ فِي ق تَأْكِيدِهَا

فِي حُكْمِ الْمُفْرَدِ فَإِنَّكَ إِذَا قُلْتَ زَيْدًا قَائِمٌ ثُمَّ أَدَخَلْتَ عَلَيْهَا أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ فَقُلْتَ: أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ لَمْ يَكُنْ كَلَامًا تَامًا بَلْ يَحْتَاجُ إِلَى جُزْءٍ آخَرَ فِي الْإِفَادَةِ لِيَصِيرَ كَلَامًا / [12a/1] مِثْلَ أَنْ تَقُولَ بَلَّغْنِي أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ فَيَكُونُ فِي مَحَلِّ الرَّفْعِ بِأَنَّهُ فَاعِلٌ³⁰⁶ "بَلَّغْنِي" وَ أَنَّ تَقُولَ كَرِهْتُ أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ فَيَكُونُ فِي مَحَلِّ النَّصْبِ بِأَنَّهُ مَفْعُولٌ كَرِهْتُ وَ أَنَّ تَقُولَ عَجِبْتُ مِنْ أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ فَيَكُونُ فِي مَوْضِعِ الْجَرِّ "بِمِنْ" فَحَاصِلُ الْفَرْقِ بَيْنَهُمَا أَنَّ "إِنَّ"³⁰⁷ الْمَكْسُورَةَ وُضِعَتْ / [12a/5] لِتَأْكِيدِ الْجُمْلَةِ وَ أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ لِتَأْكِيدِ الْمُفْرَدِ فَخَصَّصُوا إِنَّ الْمَكْسُورَةَ بِالْجُمْلَةِ الَّتِي لَا تَكُونُ مُؤَوَّلَةً بِمُفْرَدٍ أَيْ لَا تَكُونُ فِي مَوْضِعِ الْمُفْرَدِ بَلْ تَبْقَى عَلَى كَوْنِهَا جُمْلَةً. وَ أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ³⁰⁸ بِالْجُمْلَةِ³⁰⁹ الَّتِي تَكُونُ مُؤَوَّلَةً بِمُفْرَدٍ³¹⁰ أَيْ يَكُونُ فِي مَوْضِعِ الْمُفْرَدِ. وَ إِنَّمَا خُصِّصَ³¹¹ أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ بِهَذِهِ الْجُمْلَةِ دُونَ الْمَكْسُورَةَ لِكَوْنِ مُشَابَهَتِهَا بِالْفِعْلِ أَبْلَغَ مِنْهَا؛ لِفَتْحِ / [12a/10] طَرَفِهَا لِأَنَّ مَا بَعْدَ الْفِعْلِ يَكُونُ مُفْرَدًا فَجَعَلُوا مَا بَعْدَ أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ جُمْلَةً تَكُونُ فِي تَأْوِيلِ الْمُفْرَدِ كَمَا جَعَلُوا فِي الْفِعْلِ

[كَأَنَّ]

وَنَالِهَا "كَأَنَّ" بِالتَّشْدِيدِ وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلتَّشْبِيهِ أَيْ لِإِنْشَاءِ تَشْبِيهِ اسْمِهَا بِخَبَرِهَا سَوَاءً كَانَ الْخَبَرُ جَامِدًا أَوْ مُشْتَقًّا نَحْوُ كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَدُ أَوْ قَاعِدٌ وَ قَالَ بَعْضُ النُّحَاةِ كَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ إِنْ كَانَ الْخَبَرُ جَامِدًا وَ لِلسُّكُونِ إِنْ / [12a/15] كَانَ الْخَبَرُ مُشْتَقًّا وَ قَدَتْكَونُ كَأَنَّ لِلتَّحْقِيقِ³¹²

وَ اعْلَمْ أَنَّهَا حَرْفٌ بِرَأْسِهَا عَلَى الْمَذْهَبِ الْأَصَحِّ حَمَلًا عَلَى أَخَوَاتِهَا وَ لِأَنَّ الْأَصْلَ عَدَمُ التَّرْكِيبِ وَ عِنْدَ الْخَلِيلِ³¹³ أَنَّهَا مُرَكَّبَةٌ مِنَ الْكَافِ وَ إِنَّ الْمَكْسُورَةَ / [12b/1] وَ أَصْلُ قَوْلِنَا:³¹⁴

³⁰⁶ فِي قِ فَاعِلُهُ

³⁰⁷ فِي قِ أَنَّ وَ إِنَّ

³⁰⁸ أَيْ مَخْصُوعًا بِالْجُمْلَةِ

³⁰⁹ بِالْجُمْلَةِ سَاقِطَةٌ فِي قِ

³¹⁰ بِمُفْرَدٍ سَاقِطَةٌ فِي قِ

³¹¹ فِي قِ حَصَّصَ

³¹² التَّحْقِيقُ إِثْبَاتُ الْمَسْأَلَةِ بِدَلِيلِهَا. السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجِرْحَانِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤٨

³¹³ الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ (١٠٠ - ١٧٠ هـ ٧١٨ - ٧٨٦ م) الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ تَمِيمِ الْفَرَاهِيدِيِّ الْاَزْدِيِّ،

الْيَحْمَدِيُّ، الْبَصْرِيُّ (أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ) نَحْوِي، لِعُغْوِي، وَأَوَّلُ مَنْ اسْتَخْرَجَ الْعُرُوضَ وَحَصَّنَ بِهَا اشْعَارَ الْعَرَبِ. عَمْرُ

رِضَا كِحَالَةَ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١١٢٤

³¹⁴ قَوْلِنَا سَاقِطَةٌ فِي قِ

كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَدُ إِنَّ زَيْدًا كَالْأَسَدِ قُدِّمَتْ الْكَافُ لِيُعْلَمَ إِنْشَاءُ التَّشْبِيهِ فِي أَوَّلِ الْأَمْرِ³¹⁵ وَ
فِيحَتِ الْهَمْزَةُ لِأَنَّ الْكَافَ فِي الْأَصْلِ جَارَةٌ وَ الْجَارَةُ إِنَّمَا³¹⁶ تَدْخُلُ عَلَى الْمَفْرَدِ فَفَتَحُوا الْهَمْزَةَ
وَ إِنْ كَانَ الْمَعْنَى عَلَى الْكَسْرِ.

[لَكِنَّ]

وَرَابِعُهَا "لَكِنَّ" بِالتَّشْدِيدِ وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ / [12b/5] لِلْإِسْتِدْرَاكِ³¹⁷ وَ هُوَ فِي اللُّغَةِ طَلَبُ تَدَارُكِ
السَّامِعِ وَ فِي الْأَصْطِلَاحِ دَفْعُ³¹⁸ تَوْهَمِهِ³¹⁹ يَتَوَلَّدُ مِنَ الْكَلَامِ الْمُتَقَدِّمِ³²⁰ نَحْوَ مَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ
عَمَرُوا حَاضِرٌ يَعْنِي إِذَا قُلْتَ مَا جَاءَنِي زَيْدٌ فَكَأَنَّهُ تَوْهَمُ الْمُتَوَهِّمِ³²¹ أَنَّ عَمَرُوا³²² مَا جَاءَكَ
أَيْضًا لِمَا بَيْنَهُمَا مِنَ الْأَلْفَةِ وَ الْمُصَاحَبَةِ فَرَفَعْتَ ذَلِكَ التَّوَهُّمَ بِقَوْلِكَ لَكِنَّ عَمَرُوا حَاضِرٌ وَ
فِي الْإِسْتِعْمَالِ هُوَ أَنْ يَتَوَسَّطَ / [12b/10] لَكِنَّ بَيْنَ الْكَلَامَيْنِ الْمُتَغَايِرَيْنِ بِالنَّفْيِ وَ الْإِثْبَاتِ وَ
الْمُرَادُ مِنَ التَّغَايِرِ هُوَ التَّغَايُرُ بِحَسَبِ الْمَعْنَى سَوَاءً تَغَايُرًا بِحَسَبِ اللَّفْظِ أَمْ لَا أَمَّا الْمُتَغَايِرَانِ
لَفْظًا وَ مَعْنَى فَكَمَا ذَكَرْنَا وَ أَمَّا الْمُتَغَايِرَانِ مَعْنَى لَا لَفْظًا فَنَحْوُ قَوْلِكَ: فَارَقَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ
عَمَرُوا³²³ حَاضِرٌ

وَ اعْلَمْ أَنَّ لَكِنَّ عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ مُفْرَدَةٌ وَ عِنْدَ الْكُوفِيِّينَ مُرَكَّبَةٌ مِنْ "لَا" وَ "إِنَّ" الْمَكْسُورَةَ
/ [12b/15] الْمُصَدَّرَةَ بِالْكَافِ الرَّائِدَةِ³²⁴

[لَيْتَ]

وَخَامِسُهَا "لَيْتَ" وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلتَّمَنِّيِ أَيَّ لِإِنْشَاءِ التَّمَنِّيِ³²⁵ وَ لِذَلِكَ³²⁶ يَجِبُ تَقْدِيمُهَا عَلَى
الْجُمْلَةِ نَحْوَ لَيْتَ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَ مَعْنَى التَّمَنِّيِ طَلَبُ حُصُولِ الشَّيْءِ سَوَاءً كَانَ ذَلِكَ الْحُصُولُ

³¹⁵ أَوَّلُ سَاقِطَةٌ فِي ق

³¹⁶ فِي ق لَمَّا

³¹⁷ الْإِسْتِدْرَاكِ رَفَعُ تَوْهَمِ تَوْلَدِ مِنْ كَلَامِ سَابِقِ. السَّيِّدِ الشَّرِيفِ الْجِرْحَانِيِّ، الْمَصْدَرِ الْمَذْكُورِ، ٢١

³¹⁸ فِي ق رَفَعُ وَ صَحِيحٌ أَيْضًا رَجَّحْنَا كَمَا فِي ب

³¹⁹ تَوْهَمُ سَاقِطَةٌ فِي ق

³²⁰ فِي ق الْمُتَقَدِّمَةِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

³²¹ الْمُتَوَهِّمُ سَاقِطَةٌ فِي ق

³²² فِي ق أَمْرًا

³²³ فِي ب عَمَرُوا بِدُونِ "إِ" صَحَّحْنَا كَمَا فِي ق

³²⁴ الْأَنْبَارِيِّ، الْإِنْصَافِ، ١١، ٢٢٤

³²⁵ أَيَّ لِإِنْشَاءِ التَّمَنِّيِ سَاقِطَةٌ فِي ق

مُمْكِنًا³²⁷ أَوْ / [13a/1] مُمْتَنِعًا³²⁸ فَالْمُمْكِنُ نَحْوُ لَيْتَ زَيْدًا قَاعِدٌ وَ الْمُمْتَنِعُ نَحْوُ لَيْتَ زَيْدًا طَائِرٌ فَإِنَّهُ مُمْتَنِعٌ بِحَسَبِ الْعَادَةِ

وَ اعْلَمْ أَنَّ لَيْتَ قَدْ تَدْخُلُ عَلَى أَنَّ الْمَفْتُوحَةَ فَتَقُومُ هِيَ مَعَ اسْمِهَا وَ خَبَرِهَا مَقَامَ اسْمِ لَيْتَ وَ خَبَرِهَا فَتَقُولُ لَيْتَ أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَ قَدْ يَسْتَعْمَلُهَا الْبَعْضُ اسْتِعْمَالَ "وَجَدْتُ" / [13a/5] وَ يُجْرِيهَا مُجْرَى الْفِعْلِ الْمُتَعَدِّي³²⁹ إِلَى الْمَفْعُولَيْنِ فَيَقُولُ لَيْتَ زَيْدًا قَائِمًا كَمَا تَقُولُ وَجَدْتُ زَيْدًا فَاضِلًا

[لَعَلَّ]

وَ سَادِسُهَا³³⁰ "لَعَلَّ" بِاللَّامِ الْمَشْدَدَةِ³³¹ وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلتَّرَجِّي أَيْ لِإِنْشَاءِ التَّرَجِّي وَ الْأَصْلُ أَنَّ تَكُونَ لِتَوْقِعِ أَمْرٍ مَرْجُوءٍ أَوْ³³² مُخَوِّفٍ لَكِنَّ اسْتِعْمَالَهَا فِي الْمَرْجُوءِ أَكْثَرُ نَحْوُ لَعَلَّ زَيْدًا قَائِمًا كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ﴾³³³ فَإِنْ قِيلَ: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى / [13a/10] ﴿لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ﴾ تَوْقِعِ الْمُخَوِّفِ وَ التَّوَقُّعُ مِنَ اللَّهِ³³⁴ مُمْتَنِعٌ لِأَنَّهُ إِنَّمَا يَكُونُ فِيمَا جَهَلْتَ عَاقِبَتَهُ وَهُوَ³³⁵ مُحَالٌّ فِي حَقِّهِ تَعَالَى: قُلْنَا لَيْسَ فِيهِ تَرْجٍ لِلَّهِ³³⁶ تَعَالَى: ³³⁷ بَلْ فِيهِ تَرْجٍ لِلْعِبَادِ وَ رَدَّ الْمَعْنَى إِلَى الْمُخَاطَبِ وَ الْفَرْقُ بَيْنَ التَّرَجِّي وَ التَّمَنِّي أَنَّ التَّرَجِّي لَا يَكُونُ إِلَّا فِي

³²⁶ في ق و كذلك

³²⁷ من أمكن و الممكن بالذات ما يقتضي لذاته أن لا يقتضي شيئاً من الوجود والعدم كالعالم. السيد الشريف الجرحاني، المصدر المذكور، ١٩٤

³²⁸ من إمتنع و الممتنع بالذات ما يقتضي لذاته عدمه. السيد الشريف الجرحاني، المصدر المذكور، ١٩٤

³²⁹ الْمُتَعَدِّي سَاقِطَةٌ فِي ق

³³⁰ زَائِدَةٌ فِي ق وَ لَعَلَّ لِلتَّرَجِّي نَحْوُ لَعَلَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَ التَّرَجِّي يُسْتَعْمَلُ فِي الْمُمْكِنِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾ (سورة الطلاق ١١٦٥)

³³¹ زَائِدَةٌ فِي الْهَامِشِ فِي ب وَ لَعَلَّ لِلتَّرَجِّي نَحْوُ لَعَلَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَ التَّرَجِّي يُسْتَعْمَلُ فِي الْمُمْكِنِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾

³³² أَوْ سَاقِطَةٌ فِي ق

³³³ سورة الشورى ١٧١٤٢

³³⁴ فِي ق تَع

³³⁵ هُوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³³⁶ فِي ق تَرْجِهَ اللَّهُ

³³⁷ فِي ق تَع

الْمُمْكِنَاتِ وَ التَّمَنِّي يَكُونُ فِي³³⁸ الْمُمْكِنَاتِ وَ الْمُتَمَنِّعَاتِ³³⁹ فَإِنَّ [13a/15] الْإِنْسَانَ قَدْ يَمَنِّي الطَّيْرَانَ إِلَى السَّمَاءِ وَ لَا يَتَرَجَّاهُ كَمَا يُقَالُ لَيْتَ زَيْدًا طَائِرٌ وَ لَا يُقَالُ لَعَلَّ زَيْدًا طَائِرٌ. وَ سُمِّيَتْ هَذِهِ الْحُرُوفُ حُرُوفًا مُشَبَّهَةً بِالْفِعْلِ لِكُونِهَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ فَصَاعِدًا³⁴⁰ يَعْنِي لِكُونِ بَعْضِهَا [13b/1] عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ³⁴¹ نَحْوَ إِنْ وَ أَنْ وَ لَيْتَ وَ لِكُونِ بَعْضِهَا عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرَفٍ نَحْوَ كَأَنَّ وَ لَعَلَّ وَ لِكُونِ بَعْضِهَا عَلَى خَمْسَةِ أَحْرَفٍ نَحْوَ لَا كَيْنَ كَمَا أَنَّ الْفِعْلَ كَذَلِكَ وَ لِفَتْحِ³⁴² أَوْ آخِرِهَا كَالْفِعْلِ الْمَاضِي وَ لَوْجُودِ مَعْنَى الْفِعْلِ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا مِثْلَ حَقَّقْتُ³⁴³ وَ شَبَّهْتُ وَ اسْتَدْرَكْتُ [13b/5] وَ تَمَنِّيْتُ وَ تَرَجَّيْتُ. وَ إِذَا عَرَفْتَ مُشَابَهَةَ هَذِهِ الْحُرُوفِ بِالْفِعْلِ فَاعْلَمْ أَنَّهَا تَنْصِبُ وَ تَرْفَعُ كَالْفِعْلِ لِمُشَابَهَتِهَا³⁴⁴ إِيَّاهُ مِنْ هَذِهِ الْوُجُوهِ الْمَذْكُورَةِ لَكِنْ لَمَّا كَانَ³⁴⁵ عَمَلُ تِلْكَ الْحُرُوفِ فَرَعًا لِعَمَلِ الْفِعْلِ جُعِلَ عَمَلُهَا عَلَى عَكْسِ عَمَلِ الْفِعْلِ مِنْ تَقْدِيمِ الْمَنْصُوبِ عَلَى الْمَرْفُوعِ وَ تَدْخُلُ عَلَى هَذِهِ الْحُرُوفِ مَا الْكَافَةُ فَتَمْنَعُهَا³⁴⁶ عَنِ الْعَمَلِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: [13b/10] ﴿إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾³⁴⁷

["ما" و "لا" المشبهتان بـ"ليس"]

النَّوْعُ الثَّلَاثُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حَرْفَانِ تَرْفَعَانِ الْاسْمَ وَ تَنْصِبَانِ الْخَبَرَ³⁴⁸

أَحَدُهُمَا "مَا" وَ الْآخَرُ "لَا" نَحْوَ مَا زَيْدٌ قَائِمًا وَ مَا رَجُلٌ³⁴⁹ قَاعِدًا وَ لَا رَجُلٌ حَاضِرًا هَذَا عَلَى مَذْهَبِ أَهْلِ الْحِجَازِ³⁵⁰ وَ أَمَّا بَنُو تَمِيمٍ³⁵¹ فَلَا يُثْبِتُونَ لَهُمَا الْعَمَلَ وَ هُمَا سُمِّيَتَا³⁵² الْمُشَبَّهَتَيْنِ

³³⁸ فِي سَاقِطَةٍ فِي ق

³³⁹ وَ الْمُتَمَنِّعَاتِ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁴⁰ وَ سُمِّيَتْ هَذِهِ الْحُرُوفُ حُرُوفًا مُشَبَّهَةً بِالْفِعْلِ لِكُونِهَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ فَصَاعِدًا وَ فُتِحَ آخِرُهَا وَ وُجُودِ مَعْنَى الْفِعْلِ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا كَمَا أَنَّ الْفِعْلَ يَرْفَعُ وَ يَنْصِبُ فَكَذَلِكَ بِهِذِهِ الْحُرُوفِ تَرْفَعُ وَ تَنْصِبُ فِي الْهَامِشِ فِي ب

³⁴¹ يَعْنِي لِكُونِ بَعْضِهَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁴² فِي ق يَفْتَحُ

³⁴³ فِي ق حَقَّتْ

³⁴⁴ فِي ق وَ مُشَابَهَتِهَا

³⁴⁵ كَانَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁴⁶ فِي ق فَتَمْنَعُهَا

³⁴⁷ سُورَةُ النِّسَاءِ ١٧١٤

³⁴⁸ النَّوْعُ الثَّلَاثُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حَرْفَانِ يَرْفَعَانِ الْاسْمَ وَ يَنْصِبَانِ الْخَبَرَ وَ هُمَا مَا وَ لَا الْمُشَبَّهَتَانِ بِلَيْسٍ نَحْوَ مَا زَيْدٌ قَائِمًا وَ لَا رَجُلٌ حَاضِرًا وَ مُشَابَهَتُهُمَا بِلَيْسٍ مِنْ حَيْثُ إِنَّ مَا لِلنَّفْيِ وَ نَفْيِ الْحَالِ وَ الدُّخُولِ عَلَى الْمَعَارِفِ وَ التَّكْرَارِ وَ الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ وَ دُخُولِ الْبَاءِ عَلَى خَبَرِهِ كَمَا أَنَّ لَيْسَ كَذَلِكَ وَ أَنَّ لَا لِلنَّفْيِ فَقَطْ وَ الدُّخُولِ عَلَى الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ نَحْوَ لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَ مَا رَجُلٌ بِقَائِمٍ زَائِدَةٌ فِي الْهَامِشِ فِي ب

بَلَيْسٌ³⁵³ أَمَّا مُشَابَهَةٌ "مَا" بَلَيْسٍ مِنْ حَيْثُ إِنَّ "مَا" مَوْضُوعَةٌ لِلنَّفْيِ / [13b/15] مُطْلَقًا وَ فِي الدُّخُولِ عَلَى المَعَارِفِ وَ التَّكْرَاتِ وَ فِي الدُّخُولِ عَلَى المُبْتَدَأِ مُطْلَقًا وَ عَلَى الخَبَرِ وَ فِي دُخُولِ البَاءِ عَلَى خَبَرِهِ كَمَا أَنَّ لَيْسَ كَذَلِكَ وَ أَمَّا مُشَابَهَةٌ "لَا" بَلَيْسٍ فَمِنْ حَيْثُ إِنَّ لَا لِمُجَرَّدٍ³⁵⁴ / [14a/1] النَّفْيِ دُونَ نَفْيِ الحَالِ وَ لِلدُّخُولِ عَلَى المُبْتَدَأِ المُخَصَّصِ وَ عَلَى الخَبَرِ وَ لِلدُّخُولِ عَلَى التَّكْرَاتِ دُونَ المَعَارِفِ وَ دُونَ دُخُولِ البَاءِ عَلَى خَبَرِهِ وَ لِهَذَا القُصُورِ فِي وَجْهِ المُشَابَهَةِ قِيلَ عَمَلٌ "لَا" شَاذٌ.

[حُرُوفٌ تَنْصِبُ الاسْمَ الوَاحِدَ]

النُّوعُ الرَّابِعُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حُرُوفٌ تَنْصِبُ الاسْمَ الوَاحِدَ فَقَطْ وَ / [14a/5] هِيَ سَبْعَةٌ أَحْرُفٌ

[الْوَاوُ]

أَحَدَهَا الوَاوُ بِمَعْنَى مَعَ نَحْوِ اسْتَوَى المَاءِ وَ الخَشْبَةِ³⁵⁵ يَنْصِبُ الخَشْبَةَ عَلَى أَنْ يَكُونَ مَفْعُولًا مَعَهُ

[إِسْتِعْمَالُ المَفْعُولِ مَعَهُ عِنْدَ النُّحَوِيِّينَ]

فَاعْلَمْ أَنَّ فِي عَامِلِ المَفْعُولِ مَعَهُ خَمْسَةٌ أَقْوَالٍ

أَحَدُهَا لِجُمُهورِ البَصْرِيِّينَ وَ هُوَ أَنَّ العَامِلَ فِيهِ الفِعْلُ المُتَقَدِّمُ بِتَقْوِيَةِ الوَاوِ الَّتِي بِمَعْنَى "مَعَ" لِأَنَّ الفِعْلَ لَازِمٌ فَلَا يَنْصِبُهُ وَحْدَهُ وَ الوَاوُ غَيْرُ عَامِلَةٍ³⁵⁶

³⁴⁹ في ق زيد

³⁵⁰ الأنباري، الإنصاف، ١٦٥ ١١ | الحجاز: حاجز بين اليمن والشام وهو مسيرة شهر، قاعدتها مكة. زكريا بن

محمد بن محمود القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، ٨٤١١، بيروت، ١٩٦٠

³⁵¹ تميم من قبائل العراق قديماً والمتردة اليه بكثرة واصلها من القبائل العدنانية. ، عباس العراوي، عشائر

العراق، بيروت، ٢٠٠٥، ٩١١١-٤

³⁵² في ق سُمَيَاة

³⁵³ الأنباري، الإنصاف، ١٦٥١١

³⁵⁴ في ق إِنَّ المُجَرَّدِ

³⁵⁵ النُّوعُ الرَّابِعُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حُرُوفٌ تَنْصِبُ الاسْمَ المُفْرَدَ فَقَطْ وَ هِيَ سَبْعَةٌ أَحْرُفٌ أَحَدُهَا الوَاوُ بِمَعْنَى مَعَ نَحْوِ اسْتَوَى المَاءِ وَ الخَشْبَةِ المَفْعُولُ مَعَهُ هُوَ المَذْكُورُ بَعْدَ الوَاوِ المَكَانِيَّةِ بِمَعْنَى مَعَ لِمُصَاحَبَةِ زَائِدَةٍ فِي الهَامِشِ

في ب

وَ الثَّانِي / [14a/10] لِلشَّيْخِ عَبْدِ الْقَاهِرِ وَ هُوَ أَنَّ الْعَامِلَ فِيهِ الْوَأُ الْكَائِنَةُ بِمَعْنَى مَعَ³⁵⁷

وَ الثَّلَاثُ لِلزَّجَّاجِ وَ هُوَ أَنَّهُ مَنْصُوبٌ بِإِضْمَارِ فِعْلٍ بَعْدَ الْوَأُ الْكَائِنَةِ بِمَعْنَى مَعَ وَ هُوَ "لَابِسٌ"
أَوْ "صَاحِبٌ"³⁵⁹

وَ الرَّابِعُ لِلْأَخْفَشِ³⁶⁰ وَ هُوَ أَنَّ الْأِسْمَ بَعْدَ الْوَأُ يَنْتَصِبُ كَانْتِصَابِ الظَّرْفِ مِنْ غَيْرِ وَاسِطَةٍ
لِنِيَابَتِهِ مَنَابَ مَعَ كَمَا كَانَ مَعَ مَنْصُوبًا مِنْ غَيْرِ وَاسِطَةٍ³⁶¹

وَ الْخَامِسُ / [14a/15] لِلسِّيْرَافِيِّ³⁶² وَ هُوَ أَنَّ النَّصْبَ الَّذِي كَانَ فِي مَعَ إِنْتَقَلَ إِلَى الْأِسْمِ الْوَاقِعِ
بَعْدَ الْوَأُ لِأَنَّهُ لَمْ يُمَكِّنْ أَنْ يُجْعَلَ عَلَى الْوَأُ لِكَوْنِهَا حَرْفًا³⁶³

وَ الْأَصْحَحُ³⁶⁴ فِي هَذِهِ الْأَقْوَالِ هُوَ قَوْلُ الشَّيْخِ عَبْدِ الْقَاهِرِ وَ الْمَفْعُولُ مَعَهُ هُوَ الْمَنْصُوبُ
[14b/1] الْمَذْكُورُ بَعْدَ الْوَأُ الْكَائِنَةِ بِمَعْنَى مَعَ لِمُصَاحَبَةِ مَعْمُولِ الْفِعْلِ سِوَاءَ كَانَ ذَلِكَ
الْمَعْمُولُ فَاعِلًا كَمَا مَرَّ أَوْ مَفْعُولًا نَحْوَ كَفَاكَ وَ زَيْدًا وَ سِوَاءَ كَانَ³⁶⁵ ذَلِكَ³⁶⁶ الْفِعْلُ لَفْظِيًّا³⁶⁷
كَالْمِثَالَيْنِ الْمَذْكُورَيْنِ أَوْ مَعْنَوِيًّا نَحْوَ مَالِكَ وَ زَيْدًا أَيَّ مَا تَصْنَعُ لَكَ وَ زَيْدًا

³⁵⁶ الأنباري، الإنصاف، ٢٤٩١١

³⁵⁷ محمد بن عبد الله، ابن مالك الطائي الجباني، أبو عبد الله، جمال الدين، شرح تسهيل الفوائد وتكميل
المقاصد، تحقيق: محمد القادر عطا، طارق فتحي السيد، بيروت، ٢٠٠١، ٣-١٧٤١٢، ٢٤٩١٢

³⁵⁸ الزجاج (٢٤١ - ٣١١ هـ / ٨٥٥ - ٩٢٣ م) إبراهيم بن السري بن سهل، أبو اسحاق الزجاج. عالم بالنحو
واللغة. ولد ومات في بغداد. الزركلي، المصدر المذكور، ٤٠١

³⁵⁹ الأنباري، الإنصاف، ٢٤٨١١

³⁶⁰ سعيد الاخفش (٠٠٠ - ٢١٥ هـ / ٠٠٠١ - ٨٣٠ م) سعيد بن مسعدة المجاشعي بالولاء، البلخي، المعروف
بالاخفش الاوسط (أبو الحسن). نحوي، لغوي، عروضي. عمر رضا كحالة، المصدر المذكور، ٢٣١١٤

³⁶¹ لِنِيَابَتِهِ مَنَابَ مَعَ كَمَا كَانَ مَعَ مَنْصُوبًا مِنْ غَيْرِ وَاسِطَةٍ سَاقِطَةً فِي ق | الأنباري، الإنصاف، ٢٤٨١١

³⁶² الحسن السيرافي (٢٨٤ - ٣٦٨ هـ / ٨٩٧ - ٩٧٩ م) الحسن بن عبد الله بن المرزبان السيرافي (أبو سعيد)
عالم مشارك في النحو والفقه واللغة والشعر والعروض والقراءات والفرائض والحديث والكلام والحساب
والهندسة. عمر رضا كحالة، المصدر المذكور، ٢٤٢١٣

³⁶³ الرضي الإسترأبادي، المصدر المذكور، ٢٨٢١١

³⁶⁴ فِي قِ فَالْأَصْحَحُ

³⁶⁵ الْمَعْمُولُ فَاعِلًا كَمَا مَرَّ أَوْ مَفْعُولًا نَحْوَ كَفَاكَ وَ زَيْدًا وَ سِوَاءَ كَانَ فِي الْهَامِشِ فِي قِ

³⁶⁶ ذَلِكَ سَاقِطَةً فِي قِ

³⁶⁷ فِي قِ لَفْظًا

[إلا]

وَ ثَانِيهَا "إلا" وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ / [14b/5] لِلاِسْتِثْنَاءِ نَحْوَ جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا فَتَعْمَلُ إِلَّا فِي الْمُسْتَثْنَى ³⁶⁸ بِقُوَّةِ عَمَلِ الْفِعْلِ فِي الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ أَوْ يَعْمَلُ الْفِعْلُ بِوَاسِطَةِ إِلَّا تَشْبِيهًا بِالْمَفْعُولِ فِي كَوْنِهِ فَضْلَةً ³⁶⁹ عَلَى اخْتِلَافِ الْمَذْهَبَيْنِ؛ فَمَذْهَبُ سَيَبَوِيهِ وَ مَنْ تَابَعَهُ أَنَّ الْمُسْتَثْنَى مَنْصُوبٌ بِالْفِعْلِ الْمَذْكُورِ قَبْلَ إِلَّا لِأَزْمًا كَانَ أَوْ مُتَعَدِّيًا وَ الْمُتَعَدِّي وَ اللَّازِمُ / [14b/10] فِي هَذَا الْحُكْمِ سَوَاءً ³⁷⁰ وَ مَذْهَبُ ³⁷¹ غَيْرِهِ أَنَّ الْمُسْتَثْنَى مَنْصُوبٌ بِإِلَّا نَفْسِهَا إِذْ كَانَ مَعْنَاهَا "أُسْتَثْنَى" ³⁷²

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ الْمُسْتَثْنَى ³⁷³ يَنْتَصِبُ فِي الْكَلَامِ الْمَوْجِبِ التَّامِّ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا فَالتَّامُّ مَا يُذَكَّرُ فِيهِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ وَ الْمَوْجِبُ مَا لَا ³⁷⁴ يَكُونُ فِيهِ حَرْفُ النَّفْيِ وَ الْاِسْتِفْهَامِ وَ لَا يَكُونُ نَهْيًا وَ كَذَا يَنْتَصِبُ إِذَا ³⁷⁵ / [14b/15] تَقَدَّمَ الْمُسْتَثْنَى عَلَى الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ أَوْ انْقَطَعَ الْمُسْتَثْنَى ³⁷⁶ عَنِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ نَحْوَ مَا ³⁷⁷ جَاءَنِي إِلَّا زَيْدًا أَحَدٌ وَ مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا جِمَارًا. وَ فِي الْكَلَامِ الْغَيْرِ ³⁷⁸ الْمَوْجِبِ التَّامِّ يَجُوزُ النَّصْبُ وَ الْبَدَلُ / [15a/1] هُوَ الْفَصِيحُ ³⁷⁹ نَحْوَ مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا زَيْدٌ وَ مَا رَأَيْتُ إِلَّا زَيْدًا وَ مَا مَرَرْتُ إِلَّا بِزَيْدٍ

³⁶⁸ الْمُسْتَثْنَى سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁶⁹ فِي ق مُفْضَلَةٌ

³⁷⁰ سَيَبَوِيهِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٣١٠١٢

³⁷¹ كَوْنُ زَائِدَةٌ فِي ق

³⁷² الْأَنْبَارِي، أَسْرَارُ الْعَرَبِيَّةِ، ١١٦

³⁷³ مَنْصُوبٌ بِإِلَّا نَفْسِهَا إِذْ كَانَ مَعْنَاهَا أُسْتَثْنَى ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ الْمُسْتَثْنَى سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁷⁴ فِي ق بِإِلَّا

³⁷⁵ فِي ق إِذْ

³⁷⁶ عَلَى الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ أَوْ انْقَطَعَ الْمُسْتَثْنَى سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁷⁷ مَا سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁷⁸ الْغَيْرِ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁷⁹ فِي ق الصَّيْحُ

³⁸⁰ إِلَّا زَيْدٌ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

[يَا]

وَ ثَالِثُهَا "يَا" كَقَوْلِ³⁸¹ الْأَعْمَى لِرَجُلٍ غَيْرِ مُعَيَّنٍ يَا رَجُلًا خُذْ بِيَدِي وَ نَحْوَ يَا عَبْدَ اللَّهِ وَ يَا خَيْرًا مِنْ زَيْدٍ وَ

[أَيَا]

رَابِعُهَا "أَيَا" نَحْوَ / [15a/5] أَيَا رَجُلًا وَ أَيَا³⁸² عَبْدَ الرَّحْمَنِ وَ أَيَا طَالِعًا جَبَلًا

[هَيَا]

وَ خَامِسُهَا "هَيَا" نَحْوَ هَيَا رَجُلًا وَ³⁸³ هَيَا عَبْدَ الْعَزِيزِ وَ هَيَا ضَارِبًا زَيْدًا

[أَي]

وَ سَادِسُهَا "أَي" بِنَفْتَحِ الْهَمْزَةِ نَحْوَ أَي رَجُلًا وَ أَي عَبْدَ الْقَاهِرِ وَ أَي مَشِيبًا غُلَامُهُ

[الْهَمْزَةُ]

وَ سَابِعُهَا "الْهَمْزَةُ" نَحْوَ أَرْجُلًا وَ أَعْبَدَ الْقَا³⁸⁴ دِرِّو أَحْسَنًا وَجْهَ الْأَخِ³⁸⁵ وَ هَذِهِ الْخَمْسَةُ الْمَذْكُورَةُ أَعْنِي يَا وَ³⁸⁶ أَيَا وَ هَيَا وَ أَي وَ الْهَمْزَةُ مَوْضُوعَةٌ / [15a/10] لِلنِّدَاءِ وَ مَعْنَاهُ الصَّوْتُ وَ الصِّدَاءُ وَ هُوَ يُوجَدُ بَيْنَ الْمُنَادِي الطَّالِبِ³⁸⁷ وَ الْمُنَادَى الْمَطْلُوبِ وَ مَعْنَى الْمُنَادَى فِي الْإِصْطِلَاحِ هُوَ الْمَطْلُوبُ إِقْبَالُهُ أَي تَوَجُّهُهُ بِوَجْهِهِ³⁸⁹ أَوْ بِقَلْبِهِ³⁹⁰ إِلَى الْمُنَادِي الطَّالِبِ بِحَرْفِ نَائِبٍ مَنَابٍ أَدْعُو لَفْظًا كَمَا مَرَّ أَمْثَلُهُ³⁹¹ أَوْ تَقْدِيرًا نَحْوَ ﴿يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا﴾³⁹² أَي يَا يُوسُفُ أَعْرَضَ وَ الْمُرَادُ مِنَ الْإِقْبَالِ هُوَ التَّوَجُّهُ / [15a/15] حَقِيقَةً مِثْلَ يَا زَيْدُ أَوْ

³⁸¹ فِي ق قَوْلِ

³⁸² فِي ق يَا

³⁸³ هَيَا رَجُلًا وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁸⁴ وَ أَي مَشِيبًا غُلَامُهُ وَ سَابِعُهَا الْهَمْزَةُ نَحْوَ أَرْجُلًا وَ أَعْبَدَ الْقَا سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁸⁵ فِي ق الْأَرْضِ

³⁸⁶ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁸⁷ فِي ق طَالِبِ

³⁸⁸ هُوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁸⁹ بِوَجْهِهِ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁹⁰ فِي ق بِقَبْلِهِ

³⁹¹ فِي ق مِثْلُهُ

³⁹² سُورَةُ يُوسُفَ ٢٩/١٢

حُكْمًا نَحْوَ³⁹³ يَا سَمَاءَ³⁹⁴ وَ يَا جِبَالَ وَ ﴿ يَا أَرْضُ﴾³⁹⁵ فَإِنَّهَا نَزِلَتْ أَوْلَا مَنْزِلَةَ مَنْ لَهُ³⁹⁶ صَلَاحِيَّةُ
النِّدَاءِ ثُمَّ أُدْخِلَ عَلَيْهَا حَرْفُ النِّدَاءِ وَ قُصِدَ³⁹⁷ نِدَاءَهَا فَهِيَ فِي حُكْمٍ مَنْ يُطَلَّبُ إِقْبَالَهُ. ثُمَّ إِنَّ
هَذِهِ الحُرُوفِ / [15b/1] الحَمْسَةَ لِتَنْبِيهِ المَدْعُوِّ لِيَسْمَعَ مَا يُرِيدُ المُنَادِي مِنْهُ وَ³⁹⁸ ادِّعَاءَهُ عَنْهُ
لِيُجِيبَ³⁹⁹ وَ أَمَّا⁴⁰⁰ نِدَاءُ المَوْتَى وَ غَيْرِهَا مِنَ الجَمَادَاتِ فَعَلَى سَبِيلِ المَجَازِ⁴⁰¹ وَ لِلتَّذْكِيرِ وَ
قَدْ يَأْتِي هَذِهِ الحُرُوفُ لِمَجَرَّدِ التَّنْبِيهِ كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَا يَا اسْجُدُوا﴾⁴⁰² وَ الفَرْقُ بَيْنَ
اسْتِعْمَالِ هَذِهِ / [15b/5] الحُرُوفِ⁴⁰³ أَنَّ "يَا" اخْتَصَّتْ بِأَنَّ يُنَادَى بِهَا القَرِيبُ وَ البَعِيدُ وَ
المُتَوَسِّطُ لِكثْرَةِ اسْتِعْمَالِهَا فِي النِّدَاءِ وَ أَيًّا⁴⁰⁴ وَ هِيَا وَضِعَتَا لِلْمُنَادَى البَعِيدِ لِكثْرَةِ حُرُوفِهَا وَ
أَيَّ وَ الهَمْزَةُ لِلْمُنَادَى القَرِيبِ لَكِنَّ الهَمْزَةَ لِأَقْرَبِ لِقَلَّةِ حُرُوفِهَا وَ أَيُّ لِلْمُنَادَى المُتَوَسِّطِ
لِتَوَسُّطِ حُرُوفِهَا⁴⁰⁵ بَيْنَ القَلَّةِ وَ الكَثْرَةِ⁴⁰⁶

[أقوال عن العامل في المنادي]

وَ اعْلَمْ أَنَّ العَامِلَ فِي المُنَادِي / [15b/10] عِنْدَ سِبْوَئِهِ الفِعْلُ المُقَدَّرُ فَح⁴⁰⁷ لَا يَكُونُ حَرْفُ
النِّدَاءِ مِنَ العَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ⁴⁰⁸ وَ عِنْدَ المَبْرِدِ حُرُوفُ النِّدَاءِ فَح يَكُونُ هَذِهِ الحُرُوفُ مِنَ العَوَامِلِ
السَّمَاعِيَّةِ⁴⁰⁹ وَ قَالَ أَبُو عَلِيٍّ⁴¹⁰ عَالِي⁴¹¹ إِنَّ⁴¹² يَا وَ أَخَوَاتِهَا أَسْمَاءُ أَفْعَالٍ لِكُونِهَا مُسْتَقِلَّةً مَعَ الاسمِ

³⁹³ نَحْوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁹⁴ فِي ق سَمَاع

³⁹⁵ سُورَةُ الْهُودِ ٤٤١١

³⁹⁶ فِي ق لَمْ يَكْتَسِبْ مَنْ لَهُ

³⁹⁷ فِي ق قَصْر

³⁹⁸ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

³⁹⁹ فِي ق جِيب

⁴⁰⁰ عَنْهُ زَائِدَةٌ فِي ق

⁴⁰¹ فِي ق المَجْرَات

⁴⁰² سُورَةُ النَّمْلِ ٢٥١٢٧

⁴⁰³ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَلَا يَا اسْجُدُوا﴾ وَ الفَرْقُ بَيْنَ اسْتِعْمَالِ هَذِهِ الحُرُوفِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁰⁴ فِي ق يَا

⁴⁰⁵ لِقَلَّةِ حُرُوفِهَا وَ أَيُّ لِلْمُنَادَى المُتَوَسِّطِ لِتَوَسُّطِ حُرُوفِهَا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁰⁶ وَ أَيًّا وَ هِيَا وَضِعَتَا لِلْمُنَادَى البَعِيدِ وَ أَيُّ وَ الهَمْزَةُ وَضِعَتَا لِلْمُنَادَى القَرِيبِ لَكِنَّ الهَمْزَةَ لِأَقْرَبِ وَ أَيُّ لِلْمُنَادَى

المُتَوَسِّطِ فِي الهَامِشِ فِي ق

⁴⁰⁷ مَخْتَصِرٌ فَحِينَ إِذْنِ

⁴⁰⁸ سِبْوَئِيهِ، المَصْدَرُ المَذْكُورُ، ١٨٢١٢

⁴⁰⁹ المَبْرِدِ، المَصْدَرُ المَذْكُورُ، ٢٠٣-٢٠٢١ ٤

المُنَادِي فِي الْإِفَادَةِ فَحْ يَكُونُ هَذِهِ الْحُرُوفُ مِنَ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ أَيْضًا لَكِنَّهَا تَكُونُ مِنْ/ [15b/15] قَبِيلِ الْأَسْمَاءِ عَلَى مَذْهَبِهِ⁴¹³

[حُرُوفُ تَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ]

التَّوَعُّ الْخَامِسُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حُرُوفٌ تَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ وَ هِيَ أَرْبَعَةٌ أَحْرَفٍ

[أَنْ]

أَحَدُهَا "أَنْ الْمَصْدَرِيَّةُ" وَ إِنَّمَا عَمِلَتْ لِمُشَابَهَتِهَا بِصُورَةِ أَنْ الْمَشْدَدَةِ [16a/1] الْمَفْتُوحَةِ فَلِهَذَا أُوَلِّتِ الْجُمْلَةُ بَعْدَهُمَا بِالْمُفْرَدِ وَ مِثْلُ أَحْبُّ أَنْ يَتَّقُوا⁴¹⁴ زَيْدٌ أَيْ أَحْبُّ قِيَامَ زَيْدٍ كَمَا يُقَالُ كَرِهْتُ أَنْ زَيْدًا قَائِمٌ أَيْ كَرِهْتُ قِيَامَ زَيْدٍ

[لَنْ]

وَ ثَانِيهَا "لَنْ" قَالَ الْفَرَّاءُ أَصْلُهَا لَا فَأُبْدِلَتْ⁴¹⁵ الْأَلِفُ نُونًا فَصَارَ لَنْ⁴¹⁶ وَ قَالَ الْخَلِيلُ أَصْلُهَا⁴¹⁷ "لَا أَنْ" فَحُذِفَتِ الْهَمْزَةُ لِلتَّخْفِيفِ ثُمَّ أُسْقِطَتِ الْأَلِفُ لِإِلْتِقَاءِ [16a/5] السَّاكِنَيْنِ فَبَقِيَ لَنْ⁴¹⁸ وَ قَالَ سَبِيوِيَّةٌ إِنَّهَا حَرْفٌ بِرَأْسِهَا⁴¹⁹ وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِتَأْكِيدِ النَّفْيِ فِي الزَّمَانِ الْمُسْتَقْبَلِ لَا

⁴¹⁰ وَ عِنْدَ الْمُبَرِّدِ حُرُوفُ النَّدَاءِ فَحْ يَكُونُ هَذِهِ الْحُرُوفُ مِنَ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ وَ قَالَ أَبُو سَاقِطَةَ فِي ق
⁴¹¹ الْحَسَنِ الْفَارْسِيِّ (٢٨٨ - ٣٧٧ هـ / ٩٠١ - ٩٨٧ م) الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْغَفَّارِ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ سَلِيمَانَ بْنِ
 ابْنِ الْفَارْسِيِّ، الْفَسَوِيِّ (أَبُو عَلِيٍّ) نَحْوِيٌّ، صَرْفِيٌّ، عَالِمٌ بِالْعَرَبِيَّةِ وَالْقِرَاءَاتِ. عَمْرٌ رِضَا كَحَالَةٍ، الْمَصْدَرُ
 الْمَذْكُورُ، ٢٠٠٣.
⁴¹² إِنَّ سَاقِطَةَ فِي ق
⁴¹³ الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْغَفَّارِ الْفَارْسِيِّ أَبُو عَلِيٍّ، الْإِيضَاحُ الْعَضْدِيُّ، تَحْقِيقٌ: حَسَنٌ شَاذَلِيٌّ فَرُوهُدُ،
 ٢٢٧١، الرِّيَاضُ، ١٩٦٩.
⁴¹⁴ فِي قِ تَقْوَمُ
⁴¹⁵ فِي قِ فَايِدَةٌ، أَظُنُّ أَنْ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ
⁴¹⁶ الْفَرَّاءُ، أَبُو زَكْرِيَا يَحْيَى بْنُ زِيَادٍ، مَعَانِي الْقُرْآنِ، تَحْقِيقٌ: أَحْمَدُ يَوْسُفُ النَّجَاطِي، مُحَمَّدٌ عَلِيُّ النَّجَّارِ، عَبْدِ
 الْفَتَّاحِ إِسْمَاعِيلِ الشُّلْبِيِّ، بَيْرُوتُ، ١٩٨٣، ٣-١١، ٢٢٤؛ السِّيَوطِيُّ، عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، هَمْعُ الْهَوَامِعِ فِي
 شَرْحِ جَمْعِ الْجَوَامِعِ، تَحْقِيقٌ: أَحْمَدُ شَمْسُ الدِّينِ، بَيْرُوتُ، ١٩٩٨، ٣-١٢، ٣٦٥.
⁴¹⁷ لَا فَأُبْدِلَتْ الْأَلِفُ نُونًا فَصَارَ لَنْ وَ قَالَ الْخَلِيلُ أَصْلُهَا فِي الْهَامِشِ فِي ب
⁴¹⁸ الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ الْفَرَاهِيدِيِّ، الْجَمَلُ فِي النَّحْوِ، تَحْقِيقٌ: الدُّكْتُورُ فَخْرُ الدِّينِ قِبَاوَةٌ، بَيْرُوتُ، ١٩٨٥، ١-١٩٨٥.
 ٢٠٧١
⁴¹⁹ بِرَأْسِهَا سَاقِطَةَ فِي قِ | سَبِيوِيَّةٌ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٢٠١٤؛ الزَّمْخَشَرِيُّ، أَبُو الْقَاسِمِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ
 أَحْمَدَ جَارِ اللَّهِ، الْمَفْصَلُ فِي صِنْعَةِ الْإِعْرَابِ، تَحْقِيقٌ: عَلِيُّ بُوَ مَلْحَمٌ، بَيْرُوتُ، ١٩٩٣، ٤٠٧.

لِتَأْيِيدِهِ نَحْوَ وَلَنْ يَضْرِبَ زَيْدٌ فَإِنَّهُ أَفَادَ تَأْكِيدَ النَّفْيِ فِي الضَّرْبِ لِأَنَّكَ إِذَا قُلْتَ لَا يَضْرِبُ زَيْدٌ
فَأَنْتَ نَافٍ ضَرَبَ زَيْدٌ نَفْيًا مُجَرَّدًا عَنِ الْفَائِدَةِ الرَّائِدَةِ وَ لَنَا حَرْفَانِ مَوْضُوعَتَانِ⁴²⁰ لِلنَّفْيِ فِي
الاسْتِقْبَالِ نَحْوَ "لَا" وَ / [16a/10] لَنْ لَكِنَّ⁴²¹ لَنْ أَبْلَغُ لِتَأْكِيدِ النَّفْيِ فِي الْمُسْتَقْبَلِ. وَ قَالَ
بَعْضُ النُّحَاةِ إِنَّ لَنْ لِنَفْيِ أَبَدِيٍّ وَهُمْ الْمُعْتَزِلَةُ⁴²² وَ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ⁴²³ الْمُعْتَزِلَةُ فَاسِيدٌ وَ إِلَّا لَمَّا جَازَ
تَحْدِيدُ الْفِعْلِ الْمَذْكُورِ بَعْدَهَا بِحَدٍّ وَ نِهَائِيَّةٍ لِأَنَّهُ جَازَ أَنْ يُقَالَ: لَنْ أَفْعَلْ إِلَى وَقْتِ كَذَا بِدَلِيلِ
قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى⁴²⁴ يَأْذَنَ لِي أَبِي⁴²⁵﴾⁴²⁶ وَ أَمَّا قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿لَنْ تَرَانِي﴾⁴²⁷
يَا مُوسَى فَمَحْمُولٌ / [16a/15] عَلَى عَدَمِ الرُّؤْيَةِ فِي الدُّنْيَا⁴²⁸

[كَي]

وَ ثَالِثُهَا "كَي" دَخَلَتْ عَلَيْهَا اللَّامُ أَوْ لَمْ تَدْخُلْ وَ قَالَ بَعْضُ النُّحَاةِ إِذَا دَخَلَتِ اللَّامُ عَلَيْهَا
تَكُونُ نَاصِبَةً الْبِتَّةَ وَ إِلَّا احْتَمَلَتْ أَنْ تَكُونَ⁴²⁹ حَرْفَ جَرٍّ فَيَكُونُ أَنْ مَضْمَرَةً فِيهِ⁴³⁰ وَ
/ [16b/1] ذَهَبَ الْأَخْفَشُ وَ الْخَلِيلُ عَلَى أَنَّهَا فِي جَمِيعِ اسْتِعْمَالِهَا حَرْفُ جَرٍّ وَرَدَّ⁴³¹ مَذْهَبُهُمَا
بِجَوَازِ دُخُولِ اللَّامِ عَلَيْهَا⁴³² وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلتَّلْعِيلِ فَمَعْنَاهُ كَوْنُ مَا يُوجَدُ قَبْلَهَا سَبَبًا لِمَا
يُذَكَّرُ بَعْدَهَا نَحْوَ أَسْلَمْتُ كَيَ أَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَيَكُونُ الْإِسْلَامُ سَبَبًا لِدُخُولِ / [16b/5] الْجَنَّةِ فِي
الْخَارِجِ وَ إِنْ كَانَ الْإِسْلَامُ مَعْلُولًا بِدُخُولِ الْجَنَّةِ فِي الدِّهْنِ

⁴²⁰ فِي قِ مَوْضُوعَتَا

⁴²¹ وَ زَائِدَةٌ فِي قِ

⁴²² الْمُعْتَزِلَةُ يَسْمُونَ أَصْحَابَ الْعَدْلِ وَ التَّوْحِيدِ وَ يَلْقَبُونَ بِالْقَدْرِيَّةِ وَ الْعَدْلِيَّةِ. مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ
أَحْمَدُ الشَّهْرَسْتَانِي، الْمَلَلُ وَ النَّحْلُ، ٢-٣٨١١، بَيْرُوت، ١٩٩٢؛ الْقَاضِي أَبُو الْحَسَنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ
الْجَبَّارِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْخَلِيلِ، شَرْحُ الْأَصُولِ الْخَمْسَةِ، تَحْقِيقُ: عَبْدِ الْكَرِيمِ عَشْمَانَ، الْقَاهِرَةَ، ١٩٩٦، ٢٣٢

⁴²³ إِنَّ زَائِدَةٌ فِي قِ

⁴²⁴ لَنْ أَفْعَلْ إِلَى وَقْتِ كَذَا بِدَلِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى﴾ سَاقِطَةٌ فِي قِ

⁴²⁵ أَبِي سَاقِطَةٌ فِي قِ

⁴²⁶ سُورَةُ يُوسُفَ ٨٠-١١٢

⁴²⁷ سُورَةُ الْأَعْرَافِ ١٧-١٤٣

⁴²⁸ لِأَنْبَارِي، الْإِنْصَافُ، ١٢-٣٦٥-٣٦٦

⁴²⁹ فِي قِ يَكُونُ

⁴³⁰ الْأَنْبَارِي، الْإِنْصَافُ، ١٢-٥٧٠-٥٧١

⁴³¹ فِي قِ دَرَدٌ

⁴³² الرُّضِي الْإِسْتِرَابَاذِي، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤٨١٤-٥٠٠

[إِذْنٌ]

وَرَابِعُهَا "إِذْنٌ" بِكَسْرِ الهمزة وَفَتْحِ الذَّالِ الْمُعْجَمَةِ وَ سُكُونِ التَّوْنِ وَ قِيلَ أَصْلُهُ⁴³³ إِذْ⁴³⁴ أَنْ⁴³⁵ فَحُذِفَتِ الهمزة لِلتَّخْفِيفِ فَبَقِيَ إِذْنٌ وَ⁴³⁶ قِيلَ: أَصْلُهُ⁴³⁷ إِذَا كَانَ كَذَا فَالتَّوْنُ بَدَلٌ عَنِ التَّنْوِينِ الَّذِي هُوَ⁴³⁸ عَوْضٌ عَنِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ⁴³⁹ وَ عَلَى هَذَا⁴⁴⁰ الْمَذْهَبِ يَجُوزُ اسْتِعْمَالُهُ بِالتَّنْوِينِ اعْتِبَارًا بِأَصْلِهِ⁴⁴¹ وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلجَوَابِ بِاعْتِبَارِ القَوْلِ وَ لِلجَزَاءِ بِاعْتِبَارِ⁴⁴² الفِعْلِ / [16b/10] نَحْوَ قَوْلِكَ إِذْنٌ أَكْرَمَكَ لِمَنْ أَتَاكَ وَ قَالَ أَنَا⁴⁴³ آتِيكَ وَ حُكِيَ عَنِ الخَلِيلِ أَنَّ الحَرْفَ النَّاصِبَ هُوَ أَنَّ المَصْدِرِيَّةَ فَحَسَبَ وَ البَاقِي لَا يَنْصِبُ الفِعْلَ إِلَّا وَ هِيَ مُضْمَرَةٌ⁴⁴⁴ وَ الأَكْثَرُونَ عَلَى خِلَافِهِ

[حُرُوفٌ تَجْرُمُ الفِعْلَ المُضَارِعَ]

النَّوْعُ السَّادِسُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا حُرُوفٌ تَجْرُمُ⁴⁴⁵ الفِعْلَ المُضَارِعَ وَ هِيَ خَمْسَةٌ أَحْرَفٍ⁴⁴⁶

[إِنْ]

أَحَدُهَا "إِنْ" بِكَسْرِ الهمزة وَ سُكُونِ التَّوْنِ وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ / [16b/15] لِلشَّرْطِ وَ إِنَّمَا وَجَبَ أَنْ تَعْمَلَ الجَزْمَ لِأَنَّهَا لَمَّا كَانَتْ مُقْتَضِيَةً لِلجُمْلَتَيْنِ شَرْطِيَّةٍ وَ جَزَائِيَّةٍ وَجَبَ أَنْ تَكُونَ عَامِلَةً فِيهِمَا فَاخْتِيرَ لَهَا عَمَلُ الجَزْمِ لِطُولِ مَا تَقْتَضِيهِ لِأَنَّهُ حَذْفٌ وَ تَخْفِيفٌ نَحْوَ إِنْ / [17a/1] تُكْرِمُنِي أَكْرَمَكَ بِالجَزْمِ فِيهِمَا

⁴³³ أَصْلُهُ فِي الهَامِشِ فِي ب

⁴³⁴ فِي ق إِذَا

⁴³⁵ أَنْ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴³⁶ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴³⁷ أَصْلُهُ فِي الهَامِشِ فِي ب

⁴³⁸ بَدَلٌ عَنِ التَّنْوِينِ الَّذِي هُوَ فِي الهَامِشِ فِي ب

⁴³⁹ السِّيَوطِي، المَصْدَرُ المَذْكَورُ، ٢٩٤-٢٩٣١٢

⁴⁴⁰ هَذَا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁴¹ وَ عَلَى هَذَا الْمَذْهَبِ يَجُوزُ اسْتِعْمَالُهُ بِالتَّنْوِينِ اعْتِبَارًا بِأَصْلِهِ فِي الهَامِشِ فِي ب

⁴⁴² فِي ق إِعْتِبَارًا

⁴⁴³ أَنَا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁴⁴ سِيَوطِي، المَصْدَرُ المَذْكَورُ، ١٤١٣

⁴⁴⁵ فِي ق تَجْرُمُ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

⁴⁴⁶ أَحْرَفٍ سَاقِطَةٌ فِي ق

[لَمْ]

وَ ثَانِيهَا "لَمْ" بِفَتْحِ اللَّامِ وَ سُكُونِ الْمِيمِ نَحْوَ لَمْ يَضْرِبَ زَيْدٌ وَ هِيَ تَقْلِبُ مَعْنَى الْمُضَارِعِ مَاضِيًّا وَ تَنْفِيهِ وَ إِنَّمَا عَمِلَتْ لِاخْتِصَاصِهَا بِالْفِعْلِ وَ إِنَّمَا وَجَبَ أَنْ تَعْمَلَ الْجَزْمَ لِأَنَّهَا شَابَهَتْ بِ "أَنَّ" مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا تَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ / [17a/5] فَتَنْقُلُهُ إِلَى مَعْنَى الْمَاضِي كَمَا أَنَّ إِنْ تَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ فَتَنْقُلُهُ إِلَى مَعْنَى الْمُسْتَقْبَلِ سِوَاءَ كَانَ مَاضِيًّا أَوْ مُضَارِعًا

[لَمَّا]

وَ ثَالِثُهَا "لَمَّا" الَّتِي لَيْسَتْ بِمَعْنَى "إِلَّا" وَ لَا بِمَعْنَى "حِينَ" وَ هِيَ كَلِمَةٌ "لَمْ" فِي النِّقْلِ وَ النَّفْيِ نَحْوَ لَمَّا يَضْرِبُ زَيْدٌ إِلَّا أَنْ لَمْ لِمَطْلَقِ النَّفْيِ فَيَجُوزُ أَنْ يَنْقَطِعَ فِي زَمَانِ إِنْخِبَارِ الْمُتَكَلِّمِ وَ لَمَّا لِلنَّفْيِ الْمُتَّصِلِ / [17a/10] بِالْحَالِ لِأَنَّهَا لِنَفْيِ قَوْلِنَا لَقَدْ ضَرَبَ وَ هُوَ إِنْخِبَارٌ عَنِ الْمُضْيِّ الْمُتَّصِلِ بِالْحَالِ وَ كَذَلِكَ نَفْيُهُ وَ كَلِمَةٌ لَمْ لَيْسَتْ كَذَلِكَ لِقَلَّةِ حُرُوفِهَا مِنْهَا وَ قَدْ يَكُونُ لَمَّا بِمَعْنَى إِلَّا وَ بِمَعْنَى حِينَ فَلَا يَكُونُ جَازِمًا

[لَامُ الْأَمْرِ]

وَ رَابِعُهَا "لَامُ الْأَمْرِ" مُطْلَقًا نَحْوَ لِيَضْرِبَ وَ إِنَّمَا عَمِلَتْ الْجَزْمَ لِمُشَابَهَتِهَا بِأَنَّ فِي لُزُومِهَا الْمُضَارِعِ وَ لِنَقْلِ⁴⁴⁷ / [17a/15] مَعْنَاهُ مِنَ الْإِنْخِبَارِ إِلَى الْإِنْشَاءِ كَمَا أَنَّ "إِنْ" تَنْقُلُ الْفِعْلَ مِنْ كَوْنِهِ مَقْطُوعًا بِهِ إِلَى كَوْنِهِ مَشْكُوكًا فِيهِ وَ إِنَّمَا كُسِرَتْ فَرْقًا بَيْنَهَا وَ بَيْنَ لَامِ التَّأْكِيدِ الَّتِي تَدْخُلُ عَلَى الْمُضَارِعِ نَحْوَ إِنْ زَيْدًا لِيَضْرِبَ / [17b/1] وَ الْأَمْرُ طَلَبُ الْفِعْلِ عَنِ الْفَاعِلِ عَلَى سَبِيلِ الْاسْتِعْلَاءِ وَ اعْلَمْ أَنَّ الْأَمْرَ يُسْتَعْمَلُ فِي الْمَعْنَيْنِ أَحَدُهُمَا مَا ذَكَرْنَاهُ وَ ثَانِيهِمَا لَفْظٌ يَدُلُّ عَلَى طَلَبِ الْفِعْلِ دَلَالَةً وَضَعِيَّةً وَ الْأَوَّلُ حَقِيقَةٌ وَ الثَّانِي مَجَازٌ

[لَا]

وَ خَامِسُهَا "لَا" الَّتِي لِلنَّفْيِ⁴⁴⁸ نَحْوَ لَا يَضْرِبُ وَ إِنَّمَا عَمِلَتْ الْجَزْمَ / [17b/5] لِمَا مَرَّ فِي لَامِ الْأَمْرِ وَ التَّهْيِي حَقِيقَةٌ هُوَ طَلَبُ تَرْكِ الْفِعْلِ عَنِ الْفَاعِلِ عَلَى سَبِيلِ الْاسْتِعْلَاءِ وَ مَجَازًا هُوَ لَفْظٌ يَدُلُّ عَلَى طَلَبِ تَرْكِ الْفِعْلِ

⁴⁴⁷ فِي ق نَقْل

⁴⁴⁸ فِي ق لِلنَّفْيِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

[أَسْمَاءٌ تَجْرُمُ الْأَفْعَالَ]

النَّوْعُ السَّابِعُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا أَسْمَاءٌ تَجْرُمُ الْأَفْعَالَ عَلَى أَنْ يَكُونَ فِيهَا مَعْنَى إِنْ يَعْني عَلَى أَنَّهَا لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ وَ هِيَ تِسْعَةٌ أَسْمَاءٌ وَ⁴⁴⁹ اَعْلَمَ أَنَّ هَذِهِ الْأَسْمَاءَ إِنَّمَا وُضِعَتْ [17b/10] / مَوْضِعَ "إِنْ" لِلإِيجَازِ وَالِاخْتِصَارِ لِأَنَّكَ إِذَا قُلْتَ مَثَلًا مَنْ تَضْرِبُ أَضْرِبَ كَانَ حَقُّهُ أَنْ يُقَالَ إِنْ تَضْرِبَ زَيْدًا أَضْرِبَ زَيْدًا وَ إِنْ تَضْرِبَ عَمْرًا أَضْرِبَ عَمْرًا وَ إِنْ تَضْرِبَ بَكْرًا وَ أَضْرِبَ بَكْرًا⁴⁵⁰ إِلَى مَا لَا يُمَكِّنُ حَضْرَهُ وَ لَا نَقْدِرُ عَلَى اسْتِيفَائِهِ فَأَوْتِي بِاسْمِ عَامٍ يَشْمَلُ الْجَمِيعَ وَ تُرِكَ اسْتِعْمَالُ إِنْ مَعَهُ فِقِيلٌ مَنْ تَضْرِبُ أَضْرِبَ / [17b/15] فَذَلِكَ عَلَى كُلِّ إِنْسَانٍ فَلِهَذَا حُكِمَ بِاسْمِيَّتِهَا وَ إِنَّمَا بُنِيَتْ لِتَضْمُنُهَا مَعْنَى "إِنْ" وَ يَقُولُونَ هَذِهِ الْأَسْمَاءُ أَسْمَاءٌ مَنْقُوصَةٌ لِاحْتِيَاجِهَا إِلَى⁴⁵¹ الشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ وَ إِلَى الصِّلَةِ فِي الْإِفَادَةِ

[مَنْ]

أَحَدَهَا / [18a/1] "مَنْ" بِالْفَتْحِ وَ الشُّكُونِ نَحْوَ مَنْ يُكْرِمُنِي أُكْرِمُهُ وَ مَحَلُّ "مَنْ" رَفْعٌ عَلَى الْاِبْتِدَائِيَّةِ بَأَنَّ يَكُونُ فِي تَأْوِيلِ أَيُّ إِنْسَانٍ يُكْرِمُنِي أُكْرِمُهُ فَالْخَبَرُ هُوَ الْجُمْلَةُ الْجَزَائِيَّةُ وَحَدَهَا أَعْنِي أُكْرِمُهُ وَ الْجُمْلَةُ الشَّرْطِيَّةُ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ خَبْرًا لِكَوْنِهَا فِي صِلَةِ "مَنْ" وَ قَالَ بَعْضُ النُّحَاةِ: [18a/5] الْخَبَرُ هُوَ الْجُمْلَتَانِ جَمِيعًا كَأَنَّكَ⁴⁵² تَقُولُ إِنْسَانًا مَا إِنْ يُكْرِمُنِي أُكْرِمُهُ⁴⁵³

[أَيُّ]

وَ ثَانِيهَا "أَيُّ" بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ وَ بِالْيَاءِ الْمُشَدَّدَةِ نَحْوَ أَيُّهُمْ يُكْرِمُنِي أُكْرِمُهُ⁴⁵⁴ أَيُّ: إِنْسَانٌ مَا إِنْ يُكْرِمُنِي⁴⁵⁵ أُكْرِمُهُ وَ أَيُّ هُنَا مَرْفُوعٌ عَلَى الْاِبْتِدَائِيَّةِ أَيْضًا

وَ اَعْلَمَ أَنَّ كَلِمَةَ أَيُّ مُعْرَبَةٌ وَحَدَهَا مِنْ بَيْنِ أَخَوَاتِهَا مَعَ قِيَامِ الْمُوجِبِ لِلبِنَاءِ تَنْبِيهَا عَلَى أَنَّ [18a/10] / أَصْلَ أَخَوَاتِهَا هُوَ الْإِعْرَابُ وَ أَمَّا اخْتِصَاصُهَا لِلإِعْرَابِ فَلِوُجُودِ الْإِضَافَةِ الْمُنَافِيَةِ لِلبِنَاءِ وَ عَدَمِهَا فِي أَخَوَاتِهَا

⁴⁴⁹ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁵⁰ أَضْرِبَ بَكْرًا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁵¹ فِي ب وَ ق عَلَى لَكِنِّ صَحَّحْنَا

⁴⁵² فِي ق كَأَنَّ

⁴⁵³ الرِّضِيِّ الْإِسْتِرَابَادِيِّ ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ ، ٣٤٤-٣٤٣

⁴⁵⁴ وَ ثَانِيهَا أَيُّ بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ وَ بِالْيَاءِ الْمُشَدَّدَةِ نَحْوَ أَيُّهُمْ يُكْرِمُنِي أُكْرِمُهُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁵⁵ فِي ق تَكْرِمُنِي

[مَا]

وَ ثَالِثُهَا "مَا" نَحْوَ مَا تَصْنَعُ أَصْنَعُ أَي: شَيْئِي مَا إِنْ تَصْنَعُ أَصْنَعُ⁴⁵⁶ وَ مَجْلُ مَا نَصَبٌ عَلَى أَنَّهُ مُفْعُولٌ بِهِ

[مَتَى]

وَ رَابِعُهَا "مَتَى" مَعَ مَا وَ بَعِيرِهَا وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِلزَّمَانِ نَحْوَ مَتَى مَا تَخْرُجُ أَخْرُجُ وَ⁴⁵⁷ مَتَى تَخْرُجُ⁴⁵⁸ أَخْرُجُ أَي زَمَانًا مَا إِنْ تَخْرُجُ أَخْرُجُ وَ مَجْلُ / [18a/15] مَتَى نَصَبٌ عَلَى أَنَّهُ مُفْعُولٌ فِيهِ

[مَهْمَا]

وَ خَامِسُهَا "مَهْمَا" وَ هُوَ قَدْ يُسْتَعْمَلُ لِظَرْفِ الزَّمَانِ إِلَّا أَنَّ الْأَكْثَرَ أَنْ يُسْتَعْمَلَ لِغَيْرِ الظَّرْفِ نَحْوَ مَهْمَا يَخْرُجُ أَخْرُجُ أَي شَيْءٍ مَا إِنْ يَخْرُجُ هُوَ أَخْرُجُ أَنَا وَ مَجْلُ / [18b/1] مَهْمَا رَفْعٌ عَلَى الْابْتِدَائِيَّةِ هَذَا عَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِهَا غَيْرِ ظَرْفٍ أَمَّا إِذَا كَانَتْ ظَرْفًا فَتَقُولُ مَهْمَا تَخْرُجُ أَخْرُجُ فَمَعْنَاهُ وَقْتًا مَا إِنْ تَخْرُجُ⁴⁵⁹ أَنْتَ أَخْرُجُ أَنَا⁴⁶⁰ وَ أَصْلُ مَهْمَا عَلَى أَصْحِ الْأَقْوَالِ مَا ثُمَّ الْحَقُّ بِآخِرِهَا مَا لِرِيَادَةِ مَعْنَى الْإِبْهَامِ فَصَارَ⁴⁶¹ "مَا" مَا ثُمَّ أَبْدَلْتُ / [18b/5] أَلْفُ مَا الْأُولَى هَاءٌ لِكِرَاهَةِ تَتَابُعِ الْمِثْلَيْنِ

[أَيْنَ]

وَ سَادِسُهَا "أَيْنَ" مَعَ مَا وَ بَعِيرِهَا وَ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لِظَرْفِ الْمَكَانِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى⁴⁶² ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ﴾⁴⁶³ وَ نَحْوَ قَوْلِكَ أَيْنَ تَمْرُرُ أَمْرُرُ أَي مَكَانًا مَا إِنْ تَمْرُرُ فِيهِ أَمْرُرُ فِيهِ⁴⁶⁴ وَ هِيَ مَنْصُوبَةٌ عَلَى أَنَّهَا مَفْعُولٌ فِيهَا وَ أَيَّانَ لُغَةٌ فِيهَا

⁴⁵⁶ أَي شَيْئِي مَا إِنْ تَصْنَعُ أَصْنَعُ فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁴⁵⁷ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁵⁸ فِي ق الْخَرَجِ

⁴⁵⁹ فَمَعْنَاهُ وَقْتًا مَا إِنْ تَخْرُجُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁶⁰ فِي ق يُكْتَبُ هُنَا أَخْرُجُ

⁴⁶¹ فَصَارَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁶² فِي ق تَع

⁴⁶³ سُورَةُ النِّسَاءِ ٧٨/٤

⁴⁶⁴ أَمْدُدُ فِيهِ سَاقِطَةٌ فِي ق

[أَنَّى]

وَ سَابِعُهَا "أَنَّى" بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ وَ بِالضَّمِّ [18b/10] الْمُسْتَدَدَةِ وَ هِيَ بِمَعْنَى أَيْنَ نَحْوَ أَنَّى تَأْكُلُ أَكُلُ أَي مَكَانًا مَا إِنْ تَأْكُلُ أَكُلُ وَ هِيَ مَنْصُوبَةٌ عَلَى أَنَّهَا مَفْعُولٌ فِيهَا أَيْضًا

[حَيْثُمَا]

وَ ثَامِنُهَا "حَيْثُمَا" نَحْوَ حَيْثُمَا⁴⁶⁵ تَذَهَبُ أَذْهَبُ أَي مَكَانًا مَا أَوْ وَقْتًا مَا إِنْ تَذَهَبُ أَذْهَبُ

[إِذْمَا]

وَ تَاسِعُهَا "إِذْمَا" نَحْوَ إِذْمَا تَفْعَلُ أَفْعَلُ أَي مَكَانًا مَا أَوْ وَقْتًا مَا⁴⁶⁶ إِنْ تَفْعَلُ أَفْعَلُ وَ هُمَا بِمَنْزِلَةِ أَيْنَ [18b/15] وَ مَتَى إِلَّا أَنَّهُمَا لَا تَكُونَانِ لِلشَّرْطِ إِلَّا مَعَ مَا لَأَنَّهْمَا قَدْ لَزِمَتَا الْإِضَافَةَ بِدُونِ مَا وَ الْإِضَافَةُ تُنَافِي مَعْنَى الْمُجَازَاةِ لِاقْتِضَائِهِ الْإِبْهَامَ⁴⁶⁷ وَ الْإِضَافَةُ تُنَافِيهِ وَ إِذَا اسْتُعْمِلَتَا بِ "مَا" صَلَحَتَا بِمَعْنَى الْمُجَازَاةِ [19a/1]

[أَسْمَاءُ الَّتِي تَنْصِبُ عَلَى التَّمْيِيزِ]

النَّوْعُ الثَّامِنُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا أَسْمَاءُ تَنْصِبُ أَسْمَاءَ النَّكِرَاتِ عَلَى التَّمْيِيزِ أَي عَلَى تَمْيِيزِ مُرَادِ الْمُتَكَلِّمِ مِنْ غَيْرِ مُرَادِهِ وَ هِيَ أَرْبَعَةُ أَسْمَاءٍ

[تَمْيِيزُ عَلَى الْأَعْدَادِ]

أَحَدُهَا "عَشْرًا" إِذَا رُكِّبَ مَعَ أَحَدٍ وَ اثْنَيْنِ إِلَى تِسْعَةٍ نَحْوَ أَحَدَ عَشَرَ دِرْهَمًا⁴⁶⁸ وَ اثْنَا⁴⁶⁹ عَشَرَ دِرْهَمًا إِلَى تِسْعَةِ عَشَرَ دِينَارًا⁴⁷⁰ فَإِنَّ أَحَدَ عَشَرَ مَثَلًا [19a/5] يَنْصِبُ دِرْهَمًا عَلَى أَنَّهُ تَمْيِيزٌ وَ أَمَّا عِشْرُونَ إِلَى تِسْعَةِ وَ تِسْعِينَ فَإِنَّهَا تَنْصِبُ⁴⁷² أَسْمَاءَ النَّكِرَاتِ عَلَى التَّمْيِيزِ أَيْضًا لَكِنَّهَا مِنْ

⁴⁶⁵ نَحْوَ حَيْثُمَا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁶⁶ مَا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁶⁷ الْإِبْهَامُ مِنْ أَبْهَمَ وَ اسْتَبْتَبَهُ لَا يُعْرَفُ وَجْهَهُ. الْفَرَاهِيدِي، كِتَابُ الْعَيْنِ، ١٦٨١١

⁴⁶⁸ الدِّرْهَمُ جُزْءٌ مِنْ اثْنِي عَشَرَ جُزْءًا مِنَ الْأَوْقِيَةِ وَ قِطْعَةٌ مِنْ فِضَّةٍ مُضْرُوبَةٍ لِلْمَعَامِلَةِ. أَحْمَدُ الزِّيَّاتِ، حَامِدُ عَبْدِ

القَادِرِ، مُحَمَّدُ النَّجَّارِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٨٢١١

⁴⁶⁹ فِي قِ اثْنِي

⁴⁷⁰ دِرْهَمًا إِلَى تِسْعَةِ عَشَرَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁷¹ الدِّينَارُ نَقْدٌ ذَهَبٌ كَانَتْ قِيَمَتُهُ فِي الدَّوْلَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ حَوْلَ مَا يَعَادِلُ الْآنَ خَمْسِينَ قَرِشًا. أَحْمَدُ الزِّيَّاتِ، حَامِدُ

عَبْدِ الْقَادِرِ، مُحَمَّدُ النَّجَّارِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٩٨١١

⁴⁷² تَنْصِبُ سَاقِطَةٌ فِي ق

فَقِيلَ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ لَا مِنْ السَّمَاعِيَّةِ كَمَا سَيَجِيءُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى ⁴⁷³ وَ يُقَالُ فِي الْمُفْرَدِ
 الْمَذْكُورِ وَاحِدٌ وَ فِي الْمُثَنَّى الْمَذْكُورِ اثْنَانِ وَ فِي الْمُفْرَدَةِ ⁴⁷⁴ الْمُؤَنَّثَةِ ⁴⁷⁵ وَاحِدَةٌ ⁴⁷⁶ وَ فِي الْمُثَنَّاةِ
 الْمُؤَنَّثَةِ ⁴⁷⁷ اثْنَتَانِ / [19a/10] فَهُوَ جَارٍ عَلَى الْقِيَاسِ الْمَشْهُورِ وَ هُوَ إِثْبَاتُ التَّاءِ فِي الْمُؤَنَّثِ وَ
 حَذْفُهَا فِي الْمَذْكُورِ وَ مَا فَوْقَ الْوَاحِدِ وَ الْاِثْنَيْنِ أَعْنِي الثَّلَاثَةَ إِلَى الْعَشْرَةِ غَيْرِ جَارٍ عَلَى الْقِيَاسِ
 الْمَشْهُورِ فَثَلَاثَةُ إِثْبَاتِ التَّاءِ إِلَى عَشْرَةٍ يُسْتَعْمَلُ لِلْمَذْكُورِ اعْتِبَارًا لِتَأْنِيثِ الْجَمَاعَةِ وَ ثَلَاثُ
 بِحَذْفِ التَّاءِ إِلَى عَشْرَةٍ تُسْتَعْمَلُ ⁴⁷⁸ لِلْمُؤَنَّثِ فَرَقًا بَيْنَ الْمَذْكُورِ وَ / [19a/15] الْمُؤَنَّثِ ⁴⁷⁹ وَلَمْ
 يُفْعَلِ الْأَمْرُ بِالْعَكْسِ لِكَوْنِ الْمَذْكُورِ أَسْبَقَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ⁴⁸⁰ ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ
 أَيَّامٍ﴾ ⁴⁸¹ فَذَكَرَ سَبْعَ بَعْضِ التَّاءِ لِأَنَّ الْمَعْدُودَ جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ لِكَوْنِهِ جَمْعَ لَيْلَةٍ وَ هِيَ مُؤَنَّثَةٌ وَ
 ذَكَرَ / [19b/1] ثَمَانِيَةَ بِالتَّاءِ لِأَنَّ الْمَعْدُودَ جَمْعُ الْمَذْكُورِ لِكَوْنِهِ جَمْعَ يَوْمٍ وَ هُوَ مُذَكَّرٌ. وَ
 تَرْكِيْبُ الْمَذْكُورِ فِيْمَا فَوْقَ الْعَشْرَةِ بِقَوْلِنَا أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا وَ اِثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا بِحَذْفِ التَّاءِ جَارٍ
 عَلَى الْقِيَاسِ الْمَشْهُورِ وَ تَرْكِيْبُ الْمُؤَنَّثِ بِقَوْلِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً وَ اِثْنَتَا عَشْرَةَ / [19b/5]
 امْرَأَةً بِإِثْبَاتِ التَّاءِ جَارٍ عَلَى الْقِيَاسِ الْمَشْهُورِ. وَ قَوْلِنَا فِي تَرْكِيْبِ الْمَذْكُورِ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا
 وَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا ⁴⁸² إِلَى عِشْرِينَ رَجُلًا بِإِثْبَاتِ التَّاءِ جَارٍ عَلَى غَيْرِ الْقِيَاسِ الْمَشْهُورِ. وَ قَوْلِنَا
 فِي تَرْكِيْبِ الْمُؤَنَّثِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً ⁴⁸³ إِلَى عِشْرِينَ امْرَأَةً بِحَذْفِ التَّاءِ جَارٍ
 عَلَى غَيْرِ الْقِيَاسِ الْمَشْهُورِ.

⁴⁷³ في ق تع

⁴⁷⁴ في ق المُفْرَد

⁴⁷⁵ في ب و ق الْمُؤَنَّثِ صَحْنَا

⁴⁷⁶ وَ فِي الْمُثَنَّاةِ الْمُؤَنَّثِ وَاحِدَةٌ زَائِدَةٌ فِي ق

⁴⁷⁷ في ب و ق الْمُؤَنَّثِ وَ صَحْنَا

⁴⁷⁸ في ق يُسْتَعْمَلُ

⁴⁷⁹ في ق الْمُؤَنَّثِ الْمَذْكُورِ

⁴⁸⁰ في ق تع

⁴⁸¹ سورة الحاقَّة ٧١٦٩

⁴⁸² من وَ اِثْنَا عَشَرَ رَجُلًا ..... الى أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁴⁸³ وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً سَاقِطَةٌ فِي ق

فَاعْلَمْ / [19b/10] أَنَّهُ تُكْسَرُ الشَّيْنُ فِي الْعَشْرَةِ الْمُركَّبَةِ فِي الْمُؤنَّثِ نَحْوَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً إِلَى تِسْعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً عِنْدَ بَنِي تَمِيمٍ⁴⁸⁴ لِئَلَّا يَلْزَمَ تَوَالِي أَرْبَعِ فَتَحَاتِ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ وَ هِيَ عَشْرَةٌ مَعَ تَرْكِبِهَا بِالاسْمِ الَّذِي فِي آخِرِهِ فَتَحَةٌ وَ لَا يَلْزَمُ ذَلِكَ فِي الْمَذْكَرِ نَحْوَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا فَلَا يُكْسَرُ الشَّيْنُ فِيهِ وَ كَذَا لَا يَلْزَمُ فِي عَشْرَةٍ إِذَا لَمْ يَتَرَكَبْ⁴⁸⁵ لِعَدَمِ / [19b/15] امْتِزَاجِهَا لِلِاسْمِ الَّذِي فِي آخِرِهِ فَتَحَةٌ وَ عِنْدَ أَهْلِ الْحِجَازِ تُسَكَّنُ الشَّيْنُ فِي الْمُؤنَّثِ وَ هُوَ الْفَصِيحُ⁴⁸⁶ وَ قَدْ يُسَكَّنُ عَيْنَ الْعَشْرِ الْمُركَّبِ مَعَ الْاسْمِ الْمُتَحَرِّكِ آخِرُهُ لِئَلَّا يَلْزَمَ اجْتِمَاعُ أَرْبَعِ فَتَحَاتِ / [20a/1] نَحْوَ أَحَدَ عَشَرَ بِخِلَافِ اثْنِي عَشَرَ وَ يَجُوزُ إِسْكَانُ يَاءِ ثَمَانِي عَشَرَ وَ حَادِي عَشَرَ وَ ثَانِي عَشَرَ وَ فَتْحُهَا وَ هُوَ الْأَكْثَرُ وَ يَجُوزُ حَذْفُهَا اِكْتِفَاءً بِكَسْرِ مَا قَبْلَهَا وَ يَجُوزُ فَتْحُ مَا قَبْلَ الْيَاءِ بَعْدَ الْحَذْفِ لِأَنَّهُ جُعِلَ بَعْدَ حَذْفِ الْيَاءِ بِمَنْزِلَةِ آخِرِ الْكَلِمَةِ فَفُتِحَ / [20a/5] كَمَا فُتِحَ آخِرُ الْجُزْءِ الْأَوَّلِ مِنْ أَحَدَ عَشَرَ وَ مُمَيِّزُ ثَلَاثَةَ إِلَى عَشْرَةٍ وَ ثَلَاثٌ⁴⁸⁷ إِلَى عَشْرَةٍ مَجْرُورٌ وَ⁴⁸⁸ مَجْمُوعٌ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى⁴⁸⁹ إِلَّا فِي ثَلَاثِيَّةٍ إِلَى تِسْعِيَّةٍ فَإِنَّهُ مُفْرَدٌ لَوْجُودِ الْكَثْرَةِ⁴⁹⁰ فِيهِ شُبُهَةٌ بِالْجَمْعِ فَالْمَجْمُوعُ لَفْظًا كَقَوْلِنَا: ثَلَاثَةُ رِجَالٍ وَ ثَلَاثُ لِيَالٍ وَ الْمَجْمُوعُ مَعْنَى كَقَوْلِنَا: ثَلَاثَةُ رَهْطٍ وَ ثَلَاثُ قَوْمٍ أَمَّا كَوْنُهُ مَجْرُورًا فَلِأَنَّهُ⁴⁹¹ لَمَّا كَثُرَ اسْتِعْمَالُهُ آتَرُوا / [20a/10] فِيهِ جَرُّ التَّمْيِيزِ بِالْإِضَافَةِ لِلتَّخْفِيفِ لِأَنَّهَا تُسْقِطُ التَّنْوِينَ وَ أَمَّا كَوْنُهُ مَجْمُوعًا لِيُطَابِقَ الْمَعْدُودَ⁴⁹² الْعَدَدَ وَ لَمْ نَذْكَرِ الْوَاحِدَ وَ الْإِثْنَيْنِ لِأَنَّهُمَا لَا تَمَيِّزَ لَهُمَا اسْتِغْنَاءً بِلَفْظِ التَّمْيِيزِ عَنْهُمَا نَحْوَ رَجُلٍ وَرَجُلَانِ لِإِفَادَتِهِ النَّصِّ الْحَاصِلِ بِالْعَدَدِ أَمَّا قَوْلُهُمْ رَجُلٌ وَاحِدٌ وَ رَجُلَانِ اثْنَانِ فَلِلتَّأَكِيدِ وَ مُمَيِّزٍ / [20a/15] أَحَدَ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةٍ وَ تِسْعِينَ مَنْصُوبٌ مُفْرَدٌ كَقَوْلِنَا: أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا وَ اثْنِي عَشَرَ رَجُلًا وَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا إِلَى تِسْعَةٍ وَ تِسْعِينَ رَجُلًا وَ كَقَوْلِنَا: إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً وَ اثْنَتِي عَشْرَةَ امْرَأَةً وَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً / [20b/1] إِلَى تِسْعِ وَ

⁴⁸⁴ أبي بكر محمد بن سهل بن السراج النحوي البغدادي، الأصول في النحو، تحقيق: عبد الحسين الفتلي،

بيروت، ١٩٨٨، ٣-٤٢٤١٢، ٢،

⁴⁸⁵ في ق تَرَكَبَ | مع أحد الأمر أن زائدة في ق

⁴⁸⁶ ابن السراج، المصدر المذكور، ٤٢٤١٢

⁴⁸⁷ في ق ثَلَاثَ

⁴⁸⁸ وَ سَاقِطَةٌ مِنْ ق وَ ب أَثْبَتْنَاهَا حَسَبَ السِّيَاقِ

⁴⁸⁹ فِي ق مَعْنَا

⁴⁹⁰ فِي ق الْكَسْرَةِ

⁴⁹¹ يَجِبُ الْفَاءُ فِي الْجَوَابِ أَمَّا وَ فِي ق وَ ب الْفَاءُ سَاقِطَةٌ أَثْبَتْنَاهَا

⁴⁹² فِي ق الْمَعْلُودُ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسَ قَدْ أَخْطَأُوا

تِسْعِينَ امْرَأَةً أَمَّا كَوْنُهُ مَنْصُوبًا فَبِالْتَّعَدُّرِ⁴⁹³ وَ الْإِضَافَةِ فِي أَحَدَ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةٍ وَ تِسْعِينَ أَمَّا فِي عَشْرِينَ وَ ثَلَاثِينَ وَ أَخَوَاتِهِمَا فَلِأَنَّهُ لَا يَسْتَقِيمُ إِتْقَاءُ الثُّونِ مَعَ الْإِضَافَةِ إِذْ هِيَ⁴⁹⁴ عَلَى صُورَةِ⁴⁹⁵ نُونِ الْجَمْعِ فَلَا يَجُوزُ⁴⁹⁶ حَذْفُهُمَا إِذْ لَيْسَتْ هِيَ فِي الْحَقِيقَةِ نُونَ الْجَمْعِ. وَ أَمَّا [20b/5] فِي أَحَدَ عَشَرَ إِلَى عَشْرِينَ فَلِأَنَّهُمْ كَرِهُوا أَنْ يُصَيِّرُوا ثَلَاثَةَ أَسْمَاءٍ كَالِاسْمِ الْوَاحِدِ وَ إِنَّمَا جَوَّزُوهَا فِي ثَلَاثِمِائَةِ امْرَأَةٍ مَعَ أَنَّ فِيهَا صَيْرُورَةَ ثَلَاثَةِ أَشْيَاءٍ شَيْئًا وَاحِدًا لِيَطْرَدَ بِمِائَةِ امْرَأَةٍ وَ أَمَّا كَوْنُهُ مُفْرَدًا فَلِأَنَّهُ⁴⁹⁷ لَمَّا صَارَ مَنْصُوبًا صَارَ فَضْلَةً فَاعْتَبِرَ إِفْرَادُهُ لِيَكُونَ الْفَضْلَةُ قَلِيلًا أَمَّا الْجَمْعُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَ قَطَّعْنَا لَهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا فَمَحْمُولٌ﴾⁴⁹⁹ [20b/10] عَلَى الْبَدَلِ مِنَ⁵⁰⁰ الْعَدَدِ وَ حَذْفِ الْمُمَيِّزِ أَيْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ فِرْقَةً أَوْ جَمَاعَةً وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ أَسْبَاطًا هُوَ الْمُمَيِّزُ وَ إِلَّا لَرِمَ⁵⁰¹ أَنْ لَا يُؤْنَتَ الْعَدَدُ وَ مُمَيِّزُ مِائَةٍ وَ أَلْفٍ وَ تَنْنِيَتُهُمَا وَ جَمْعُهُمَا مَجْرُورٌ مُفْرَدٌ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي مِائَةُ رَجُلٍ وَ مِائَتَا رَجُلٍ وَ ثَلَاثِمِائَةٍ⁵⁰² رَجُلٍ وَ أَلْفُ رَجُلٍ وَ أَلْفَا رَجُلٍ وَ أَلْفُ رَجُلٍ وَ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي⁵⁰³ مِائَةُ امْرَأَةٍ وَ مِائَتَا امْرَأَةٍ وَ ثَلَاثِمِائَةٍ⁵⁰⁴ [20b/15] امْرَأَةٍ وَ أَلْفُ امْرَأَةٍ وَ أَلْفُ امْرَأَةٍ أَمَّا كَوْنُهُ مَجْرُورًا فَلِإِضَافَتِهَا إِلَيْهِ وَ أَمَّا كَوْنُهُ مُفْرَدًا فَلِحُصُولِ الْغَرَضِ بِهِ مَعَ كَوْنِهِ أَحْفَ مِنْ الْجَمْعِ أَمَّا الْجَمْعُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ثَلَاثِمِائَةٍ سِنِينَ﴾⁵⁰⁵ فَمَحْمُولٌ عَلَى [21a/1] الْبَدَلِ وَ حَذْفِ الْمُمَيِّزِ أَيْ ثَلَاثِمِائَةٍ مُدَّةٍ سِنِينَ إِنْ كَانَتِ الْمِائَةُ فِي الْآيَةِ مُتَوَنَّةً أَوْ مَحْمُولٌ عَلَى تَنْزِيلِ الْجَمْعِ وَ هُوَ سِنِينَ مَنْزِلَةَ الْمُفْرَدِ وَ هُوَ سَنَةٌ إِنْ كَانَتِ الْمِائَةُ⁵⁰⁶ مُضَافَةً إِلَى سِنِينَ . فَإِنْ قِيلَ: لِمَ لَمْ يَعْتَبَرَ صِيغَةُ الْجَمْعِ فِي الْمِائَةِ كَمَا اعْتَبِرَ فِي

⁴⁹³ يَجِبُ الْفَاءُ فِي الْجَوَابِ أَمَّا وَ فِي ق وَ ب الْفَاءُ سَاقِطَةٌ أَنْبَتْنَاهُ

⁴⁹⁴ إِذْ هِيَ سَاقِطَةٌ مِنْ ق

⁴⁹⁵ جَمْعُ النُّونِ زَائِدَةٌ فِي ق

⁴⁹⁶ فِي ب وَ لَا يَجُوزُ صَحْحُنَا كَمَا فِي ق

⁴⁹⁷ فِي ق لِأَنَّهُ

⁴⁹⁸ فِي ق تَع

⁴⁹⁹ سُورَةُ الْاَعْرَافِ ١٦٠٧

⁵⁰⁰ فِي ق عَن

⁵⁰¹ فِي ق يَلْزَمُ

⁵⁰² فِي ق وَ ب ثَلَاثَةُ مِائَةٍ

⁵⁰³ فِي ق جَاءَنِي أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَحْطَأَ

⁵⁰⁴ فِي ق ثَمَانِيَةَ

⁵⁰⁵ سُورَةُ الْكَهْفِ ٢٥١١٨

⁵⁰⁶ الْآيَةُ مُتَوَنَّةٌ أَوْ مَحْمُولٌ عَلَى تَنْزِيلِ الْجَمْعِ وَ هُوَ سِنِينَ مَنْزِلَةَ الْمُفْرَدِ وَ هُوَ سَنَةٌ إِنْ كَانَتِ الْمِائَةُ سَاقِطَةً فِي ق

الألف / [21a/5] فَقِيلَ آلافٌ رَجُلٍ قُلْنَا إِنَّ اسْتِعْمَالَ جَمْعِ المائَةِ فِي الأعدادِ مَرْفُوضٌ لِأَنَّ جَمْعَهَا يَكُونُ بِضَمِّ ثَلَاثَةٍ إِلَى تِسْعَةٍ إِلَيْهَا لِكثْرَةِ مَعْنَاهَا فَلِذَا⁵⁰⁷ لَمْ يَصِفِ المُمَيِّزُ إِلَى جَمْعِهَا فَلَا يُقَالُ ثَلَاثَةُ مِائَاتٍ⁵⁰⁸ رَجُلٍ كَمَا يُقَالُ ثَلَاثَةُ آلافِ رَجُلٍ بَلْ يُقَالُ ثَلَاثُمِائَةٍ⁵⁰⁹ رَجُلٍ

[كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةُ]

وَ ثَانِيهَا "كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةُ" نَحْوُ كَمِ دِرْهَمًا مَالِكٌ أَي أَعَشْرُونَ دِرْهَمًا⁵¹⁰ مَالِكٌ أَمْ ثَلَاثُونَ فَاعْلَمْ / [21a/10] أَنَّ كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةَ تَنْصِبُ الاسْمَ المُرْفَدَ عَلَى التَّمْيِيزِ لِأَنَّهَا لِمُطَلَقِ العَدَدِ مِنْ غَيْرِ النَّظَرِ لِكثْرَتِهِ وَ قَلْبِهِ فَجُعِلَ لَهَا مُمَيِّزٌ مُطَابِقٌ⁵¹¹ لِمُمَيِّزِ العَدَدِ المَتَوَسِّطِ وَهُوَ أَحَدٌ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةٍ وَ تِسْعِينَ وَ أَمَّا كَمِ الخَبَرِيَّةُ فَإِنَّ مُمَيِّزَهَا مَجْرُورٌ بِالإِضَافَةِ وَهُوَ مُفْرَدٌ تَارَةً وَ مَجْمُوعٌ أُخْرَى نَحْوُ كَمِ رَجُلٍ وَ كَمِ رِجَالٍ عِنْدِي بِمَعْنَى / [21a/15] كَثِيرٌ مِنَ الرَّجُلِ أَوْ مِنَ الرَّجَالِ عِنْدِي وَ إِنَّمَا اخْتَصَّ النَّصْبُ بِكَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ وَ الجَرُّ بِالخَبَرِيَّةِ فَرَفًّا بَيْنَهُمَا وَ الجَرُّ أَوْلَى بِكَمِ الخَبَرِيَّةِ لِأَنَّ رَبَّ نَقِيضُهَا فَإِنَّ وَقَعَ اسْمٌ مَرْفُوعٌ بَعْدَ كَمِ الخَبَرِيَّةِ وَ الاسْتِفْهَامِيَّةِ / [21b/1] أَوْ وَقَعَ مَجْمُوعٌ بَعْدَ كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ فَعَلَى حَذْفِ التَّمْيِيزِ مِنْهُمَا نَحْوُ⁵¹² كَمِ عَبْدٍ اللّهِ مَاكِثٌ عِنْدَكَ أَي كَمِ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا وَ كَمِ يَوْمٍ أَوْ شَهْرٍ عَبْدُ اللّهِ مَاكِثٌ عِنْدَكَ وَ نَحْوُ كَمِ لَكَ غِلْمَانًا أَي كَمِ نَفْسًا أَوْ كَمِ نَفْسٍ اسْتَقْرُوا لَكَ حَالٌ كَوْنِهِمْ غِلْمَانًا⁵¹⁴ . وَ يَجُوزُ دُخُولُ مَنْ فِي مُمَيِّزِ / [21b/5] كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ وَ الخَبَرِيَّةِ لِمُنَاسَبَةِ مَنْ لِلتَّمْيِيزِ لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا لِلبَيَانِ نَحْوُ كَمِ مِنْ رَجُلٍ ضَرَبْتَ فِي الاسْتِفْهَامِيَّةِ⁵¹⁵ ﴿وَ كَمِ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا﴾⁵¹⁶ فِي الخَبَرِيَّةِ

⁵⁰⁷ فِي ق فِلِهَذَا

⁵⁰⁸ فِي ب وَ ق ثَلَاثَةُ مِائَاتٍ صَحْحًا

⁵⁰⁹ فِي ق ثَلَاثَةُ مِائَةٍ

⁵¹⁰ أَي أَعَشْرُونَ دِرْهَمًا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁵¹¹ العَدَدِ مِنْ غَيْرِ النَّظَرِ لِكثْرَتِهِ وَ قَلْبِهِ فَجُعِلَ لَهَا مُمَيِّزٌ مُطَابِقٌ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁵¹² مِنْهُمَا نَحْوُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁵¹³ فِي ق عِنْدُ

⁵¹⁴ أَي كَمِ نَفْسًا أَوْ كَمِ نَفْسٍ اسْتَقْرُوا لَكَ حَالٌ كَوْنِهِمْ غِلْمَانًا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁵¹⁵ وَ الخَبَرِيَّةِ لِمُنَاسَبَةِ مَنْ لِلتَّمْيِيزِ لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا لِلبَيَانِ نَحْوُ كَمِ مِنْ رَجُلٍ ضَرَبْتَ فِي الاسْتِفْهَامِيَّةِ سَاقِطَةٌ

فِي ق

⁵¹⁶ سُورَةُ الاعْرَافِ ٤/٧

[كَائِي]

وَ ثَالِثُهَا "كَائِي" وَ هِيَ كَلِمَةٌ مُرَكَّبَةٌ مِنْ كَافِ التَّشْبِيهِ وَ أَيُّ فَخْلَعٍ عَنْهَا مَعْنَى التَّشْبِيهِ وَ جُعِلَتْ بِمَعْنَى كَمِ الْخَبَرِيَّةِ الْمُضَافَةِ إِلَى مُمَيِّزِهَا الْمُفِيدَةِ لِلتَّكْثِيرِ نَحْوُ كَائِي⁵¹⁷ رَجُلًا [21b/10]/ عِنْدَكَ وَ إِنَّمَا نُصِبَتْ فِي تَمْيِيزِهَا⁵¹⁸ لِأَنَّهَا قَدْ تَمَّتْ بِالتَّنْوِينِ وَ فِيهَا إِبْهَامٌ كَمَا فِي رَاقُودٍ خَلَاءً وَ لَمْ يُحْمَلْ عَلَى كَمِ الْخَبَرِيَّةِ فِي الْجَرِّ لِأَنَّ جَرَ تَمْيِيزِهَا⁵¹⁹ لِلْفَرْقِ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ كَمِ الِاسْتِفْهَامِيَّةِ وَ كَائِي لَا تَجِيءُ⁵²⁰ إِلَّا خَبَرِيَّةً فَلَا حَاجَةَ إِلَى الْفَرْقِ

[كَذَا]

وَ رَابِعُهَا "كَذَا" كِنَايَةٌ عَنِ الْعَدَدِ كَ "كَم" وَ هِيَ مُرَكَّبَةٌ مِنْ كَافِ التَّشْبِيهِ وَ ذَا الَّتِي لِلْإِشَارَةِ إِلَّا أَنَّهُمَا لَمَّا رُكِبَتَا [21b/15] تَغَيَّرَ حُكْمُ الْكَافِ وَ خُلِعَ مِنْهَا مَعْنَى التَّشْبِيهِ كَمَا فِي كَائِي⁵²¹ وَ تَغَيَّرَ حُكْمُ ذَا أَيْضًا وَ اسْتَوَى فِيهَا الْمُدَكَّرُ وَ الْمُؤنَّثُ فَلَا يُقَالُ فِي كَذَا كَذِهِ كَمَا يُقَالُ هَذَا هَذِهِ ثُمَّ إِنَّ ذَا لَمَّا دَخَلَ عَلَيْهَا الْكَافُ صَارَتْ بِمَنْزِلَةِ اسْمٍ مُضَافٍ [22a/1] كَقَوْلِكَ لِي مِلْؤُهُ عَسَلًا وَ تَنْصِبُ مَا بَعْدَهَا نَحْوَ عِنْدِي كَذَا دِرْهَمًا أَيُّ عَدَدٌ مَا دِرْهَمًا حَاصِلٌ عِنْدِي

[أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ]

النَّوْعُ التَّاسِعُ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا كَلِمَاتٌ تُسَمَّى أَسْمَاءَ الْأَفْعَالِ وَ قِيلَ إِنَّ هَذِهِ الْأَسْمَاءَ مَوْضُوعَةٌ مَوَاضِعَ الْمَصَادِرِ الَّتِي سَدَّتْ مَسَدَّ الْفِعْلِ فَعَبَّرَ النُّحُوثُونَ بِأَنَّهَا [22a/5] أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ قَصْرًا لِلْمَسَافَةِ⁵²² فَبَعْضُهَا يَرْفَعُ فَاعِلَهُ وَ بَعْضُهَا يَنْصِبُ مَفْعُولَهُ وَ هِيَ تِسْعُ كَلِمَاتٍ تُؤْتَى لِلْإِجَازِ حَيْثُ يَضَعُونَ الْأَسْمَاءَ مَوْضِعَ الْأَفْعَالِ وَ يَسُدُّونَ مَسَدَّهَا لِلْمُبَالَغَةِ وَ التَّأْكِيدِ

وَ النَّاصِبَةُ مِنْهَا سِتُّ كَلِمَاتٍ

⁵¹⁷ فِي ق أَيُّ

⁵¹⁸ فِي ق مُمَيِّزِهَا

⁵¹⁹ فِي ق مُمَيِّزِهَا

⁵²⁰ فِي ق يَجِيءُ

⁵²¹ فِي ق أَيُّ

⁵²² فِي ق لِلْمَثَافَةِ أَوْ لِلْمَشَافَةِ | أَبُو الْبَقَاءِ أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى الْحُسَيْنِيُّ الْكُفَوِيُّ، كِتَابُ الْكَلِمَاتِ، تَحْقِيقٌ: عَدْنَانُ

[أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ الَّتِي يَنْصِبُ مَفْعُولُهَا]

[رُوَيْدٌ]

أَحَدُهَا "رُوَيْدٌ" وَهُوَ اسْمٌ لِأَمْهَلٍ أَمْرًا نَحْوَ رُوَيْدَ زَيْدًا أَيَّ أَمْهَلُهُ⁵²³ وَ يَسْتَوِي فِيهِ الْمَذَكَّرُ وَ الْمُؤَنَّثُ / [22a/10] وَ التَّثْنِيَّةُ وَ الْجَمْعُ هَذَا نَوْعٌ مِنَ الْإِقْتِصَارِ⁵²⁴ وَ قَدْ يُسْتَعْمَلُ مَنْصُوبًا مُتَوَنِّعًا عَلَى الْوَصْفِيَّةِ لِلْمَصْدَرِ نَحْوَ سِرَتْ سَيْرًا رُوَيْدًا وَ عَلَى الْحَالِ أَيْضًا نَحْوَ سَارُوا رُوَيْدًا وَ قَدْ يُسْتَعْمَلُ مَصْدَرًا مُضَافًا نَحْوَ رُوَيْدَ زَيْدٍ بِمَعْنَى إِرْوَادَ زَيْدٍ ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ لِلنَّحْوِيِّينَ فِي مَجَلِّ رُوَيْدَ زَيْدًا مَذْهَبَيْنِ أَحَدُهُمَا أَنَّهُ فِي مَجَلِّ النَّصْبِ عَلَى الْمَصْدَرِ كَأَنَّكَ قُلْتَ: إِرْوَادًا زَيْدًا / [22a/15] وَ الثَّانِي أَنَّهُ فِي مَجَلِّ الرَّفْعِ عَلَى الْإِبْتِدَاءِ وَ الضَّمِيرِ الْمُسْتَتِرِ فِيهِ فَاعِلُهُ سَدَّ مَسَدًا الْخَبَرَ كَمَا فِي أَقَايِمِ الزَّيْدَانِ⁵²⁵

[بَلَهُ]

وَثَانِيهَا "بَلَهُ" وَهُوَ اسْمٌ "لِدَعٍ" أَمْرًا نَحْوَ بَلَهُ زَيْدًا أَيَّ دَعَهُ وَ ائْتَرَكُهُ وَ يَسْتَوِي فِيهِ / [22b/1] الْوَاحِدُ وَ الْإِثْنَانِ⁵²⁶ وَ الْجَمْعُ وَالْمَذَكَّرُ وَ الْمُؤَنَّثُ أَيْضًا وَ قَدْ يَكُونُ مَصْدَرًا مُضَافًا إِلَى الْمَفْعُولِ نَحْوَ⁵²⁷ بَلَهُ زَيْدٍ أَيَّ ائْتَرَكُ تَرَكُ زَيْدٍ

[دُونَكَ]

وَ ثَالِثُهَا "دُونَكَ" وَهُوَ اسْمٌ "لِخُذٍ أَمْرًا" نَحْوَ دُونَكَ زَيْدًا أَيَّ خُذْ زَيْدًا

[عَلَيْكَ]

وَ رَابِعُهَا "عَلَيْكَ" وَهُوَ اسْمٌ "لِلْإِزْمِ" نَحْوَ عَلَيْكَ زَيْدًا أَيَّ⁵²⁸ الْإِزْمُهُ بِكَسْرِ الْهَمْزَةِ مِنَ الْإِزْمِ وَ مِنْهُ⁵²⁹ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ⁵³⁰ أَيَّ الْإِزْمُوا / [22b/5] كِتَابَ اللَّهِ⁵³¹

⁵²³ فِي قِ أَمْهَلٍ

⁵²⁴ الْإِقْتِصَارُ عَلَى الشَّيْءِ الْاِكْتِفَاءُ بِهِ. الرَّازِي، الْمَصْدَرُ الْمَذَكُورُ، ٢٢٤

⁵²⁵ الرَّضِي الْإِسْتِرَابَادِي، الْمَصْدَرُ الْمَذَكُورُ، ٩٠١٣

⁵²⁶ وَ الْإِثْنَانِ فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁵²⁷ نَحْوَ سَاقِطَةٍ فِي ق

⁵²⁸ أَيَّ خُذْ زَيْدًا وَ رَابِعُهَا عَلَيْكَ وَهُوَ اسْمٌ لِإِزْمٍ نَحْوَ عَلَيْكَ زَيْدًا أَيَّ فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁵²⁹ فِي قِ تَع

⁵³⁰ سُورَةُ النِّسَاءِ ٢٤١٤

فَاعْلَمَ⁵³² أَنَّ "عَلَيْكَ"⁵³³ مِنَ الظُّرُوفِ الْمُضَافَةِ فِي الْأَصْلِ بِمَعْنَى الْفَوْقِ قَدْ جُعِلَ هُنَا اسْمًا لِلْفِعْلِ لِأَنَّ الظَّرْفَ يَثُوبُ مَنَابِ الْفِعْلِ وَ يُعْنِي⁵³⁴ غِنَاءَهُ وَ جُعِلَ اسْمًا لَهُ وَ عَلَى هَذَا دُونَكَ وَ الْكَافُ فِيهِمَا عِنْدَ الْبَعْضِ كَالْكَافِ فِي "ذَلِكَ" إِذْ لَوْ كَانَتْ فِي مَحَلِّ الْجَرِّ لَوَقَعَ مَوْقِعَهَا اسْمٌ ظَاهِرٌ وَ لَمْ يَقَعْ وَ عِنْدَ الْبَعْضِ الْآخَرِ/[22b/10] أَنَّهَا⁵³⁵ فِي مَحَلِّ الْجَرِّ بِخِلَافِ كَافِ ذَلِكَ لِأَنَّ مَا قَبْلَ⁵³⁶ الْكَافِ فِي "ذَلِكَ" غَيْرُ عَامِلٍ وَ مَا قَبْلَ الْكَافِ فِيهِمَا عَامِلٌ⁵³⁷ وَ امْتِنَاعٌ وَ قُوعِ الْأَسْمِ الظَّاهِرِ مَوْقِعِ الْكَافِ فِيهِمَا لِكَوْنِهَا لِلْخَطَابِ

[هَا]

وَ خَامِسُهَا "هَا" وَ هُوَ اسْمٌ "لِخُذْ" أَمْرًا أَيْضًا نَحْوُ⁵³⁸ هَا زَيْدًا أَيْ خُذْ زَيْدًا وَ فِيهِ لُغَاتٌ مِنْهَا مَا ذَكَرْنَاهُ وَ مِنْهَا هَاءٌ بِالْهَمْزَةِ الْمَفْتُوحَةِ⁵³⁹/[22b/15] وَ مِنْهَا هَاءٌ بِالْهَمْزَةِ السَّاكِنَةِ وَ مِنْهَا هَاكٌ بِالْكَافِ⁵⁴⁰ السَّاكِنَةِ وَ مَجْمَعِ الْكَافِ وَ الْهَمْزَةِ نَحْوُ هَاءِكَ مِثْلُ هَاكٌ⁵⁴¹ وَ مِنْهَا هَاءٌ بِالْكَسْرِ وَ التَّنْوِينِ عَلَى وَزْنِ رَامٍ⁵⁴²

[حَيْهَل]

وَ سَادِسُهَا "حَيْهَل" وَ هُوَ اسْمٌ لِإِثْتِ أَمْرًا نَحْوِ حَيْهَلِ الثَّرِيدِ أَيْ إِثْتِ الثَّرِيدِ/[23a/1] وَ فِيهِ لُغَاتٌ أَيْضًا مِنْهَا حَيْهَلٌ مُرَكَّبًا مِنْ حَيٍّ بِمَعْنَى هَلُمَّ وَ هَلٌ⁵⁴³ بِفَتْحَتَيْنِ وَ هُوَ كَلِمَةٌ حَثٌّ وَ

⁵³¹ اللَّهُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁵³² فِي قِ اعْلَمَ

⁵³³ فِي قِ عَلَيْكُمْ

⁵³⁴ فِي قِ يُعْنِي أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخُ قَدْ أُخْطِئَ

⁵³⁵ فِي قِ لِأَنَّهَا

⁵³⁶ فِي قِ مَا قَبْلَهَا

⁵³⁷ الرضوي الإسترابادي ، المصدر المذكور، ٩٠١٣

⁵³⁸ نَحْوُ سَاقِطَةٌ فِي قِ

⁵³⁹ وَ مِنْهَا هَاءٌ بِالْهَمْزَةِ الْمَفْتُوحَةِ سَاقِطَةٌ فِي قِ

⁵⁴⁰ فِي قِ الْكَافِ

⁵⁴¹ نَحْوُ هَاكٌ هَاءُكَ فِي قِ

⁵⁴² رَامٍ سَاقِطَةٌ فِي قِ

⁵⁴³ فِي قِ هُوَ الزمخشري، المصدر المذكور، ١٩٤؛ موفق الدين أبو البقاء بن يعيش الموصلي، شرح المفصل

للزمخشري، تحقيق: إميل بديع يعقوب، بيروت، ٢٠٠١، ٣٧-٣٦١٣

تَعْجِيلٍ وَ هُمَا مَفْتُوحَتَانِ كَخَمْسَةَ عَشَرَ وَ مِنْهَا حَيْهَلًا بِتَنْوِينِ اللَّامِ وَ مِنْهَا حَيْهَلًا بِالْأَلْفِ⁵⁴⁴
 وَ هَذِهِ لُغَاتٌ ذَكَرَهَا سَبْيَوِيهِ⁵⁴⁵ وَ زَادَ غَيْرُهُ حَيْهَلًا⁵⁴⁶ بِسُكُونِ اللَّامِ⁵⁴⁷ وَ حَيْهَلٌ بِسُكُونِ
 [23a/5]/ الْهَاءِ وَ فَتْحِ الْيَاءِ وَ اللَّامِ وَ حَيْهَلًا بِسُكُونِ الْهَاءِ وَ بِتَنْوِينِ اللَّامِ⁵⁴⁸

[أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ الَّتِي يَرْفَعُ فَاعِلُهُ]

وَ الرَّافِعَةُ مِنْهَا ثَلَاثُ كَلِمَاتٍ

[هَيْهَاتَ]

أَحَدُهَا "هَيْهَاتَ" وَ هُوَ اسْمٌ لِبَعْدِ مَاضِيًا نَحْوَ هَيْهَاتَ زَيْدٌ أَيُّ بَعْدَ زَيْدٍ

فَاعْلَمْ أَنَّ هَيْهَاتَ يُسْتَعْمَلُ بِفَتْحِ التَّاءِ فِي لُغَةِ الْحِجَازِيِّينَ وَ بِكَسْرِهَا فِي لُغَةِ بَنِي تَمِيمٍ⁵⁴⁹ وَ
 بِالضَّمِّ⁵⁵⁰ فِي لُغَةِ بَعْضِهِمْ⁵⁵¹ وَ يُجْعَلُ مُنَوَّنًا فِي الثَّلَاثِ عِنْدَ [23a/10]/ الْبَعْضِ⁵⁵² وَ يُقَالُ
 هَيْهَاتَ بِسُكُونِ التَّاءِ وَ يُقَالُ "هَيْهَاتَ" بِحَذْفِ التَّاءِ وَ "أَيْهَاتَ" بِالْهَمْزَةِ وَ يُقَالُ "أَيْهَاتَ" بِالِتَّاءِ وَ
 يُقَالُ أَيْهَاتُ بِالْكَافِ وَ يُقَالُ أَيْهَانِ بِالِثَّوْنِ الْمَكْسُورَةِ

[شَتَانٌ]

وَ ثَانِيهَا "شَتَانٌ" وَ هُوَ اسْمٌ "لِإِفْتِرَاقًا" تَنْبِيْهُ لِمَاضٍ نَحْوَ شَتَانَ زَيْدٌ وَ عَمَرُو أَيُّ افْتَرَقَا وَ تَبَايَنَا
 وَقَدْ يُزَادُ بَعْدَهُ "مَا" لِلتَّأَكِيدِ فَيُقَالُ شَتَانَ مَا زَيْدٌ وَ عَمَرُو⁵⁵³ وَ لَا يَكُونُ [23a/15]/ فَاعِلُهُ
 إِلَّا شَيْئَيْنِ بَيْنَهُمَا حَرْفٌ عَطْفٍ عَلَى الْفَصِيحِ⁵⁵⁴ فَلَا يُقَالُ شَتَانَ الزَيْدَانَ وَ لِذَلِكَ اسْتَقْبَحَ⁵⁵⁵

⁵⁴⁴ في ق بِالْفِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِحَ قَدْ أَخْطَأَ | الزمخشري، المصدر المذكور، ١٩٤، ابن يعيش الموصلي، المصدر

المذكور، ٣٦١٣

⁵⁴⁵ في ق سَبْيَوِيهِ | سبويه، المصدر المذكور، ٣٠٠١٣

⁵⁴⁶ في ق حَيْهَلًا

⁵⁴⁷ في ق الْهَاءِ

⁵⁴⁸ الرضي الإستراباذي، المصدر المذكور، ٩٩١٣، الزمخشري، المصدر المذكور، ١٩٤، ابن يعيش الموصلي،

المصدر المذكور، ٣٦١٣

⁵⁴⁹ الزمخشري، المصدر المذكور، ٢٠١

⁵⁵⁰ في ق بِالضَّمِّ

⁵⁵¹ الزمخشري، المصدر المذكور، ٢٠١

⁵⁵² الزمخشري، المصدر المذكور، ٢٠١

⁵⁵³ في ق عَمَرُو | الزمخشري، المصدر المذكور، ٢٠٣

⁵⁵⁴ وَ لَا يَكُونُ فَاعِلُهُ إِلَّا شَيْئَيْنِ بَيْنَهُمَا حَرْفٌ عَطْفٍ عَلَى الْفَصِيحِ سَاقِطَةٌ فِي ق

الأصمعي⁵⁵⁶ قولهم: شتان ما بين زيد وعمرو⁵⁵⁷ و لم يستقيحه بعضهم إذ معنى شتان التفرق والتفاوت⁵⁵⁸ [23b/1] و يجوز أن يقال التفاوت بين زيد وعمرو⁵⁵⁹

[سرعان]

و قالها "سرعان"⁵⁶⁰ و هو اسم لسرع ماضيًا نحو سرعان زيد أي سرع زيد و فيه ثلث لغات سرعان بفتح السين⁵⁶¹ و سرعان بالكسر و سرعان بالضم و الفتح على الأفتح. و في هذه الكلمات الرافعة⁵⁶² مبالغة ليست [23b/5] في مسمياتها

فاعلم⁵⁶³ أن أسماء الأفعال ليست منحصرة فيما ذكرنا و منها هلم بمعنى جر جرًا و علي زيدًا بمعنى أعطيته و "حذرك" بمعنى تأخر [و] "وراءك" بمعنى⁵⁶⁴ أنظر إلى خلفك و "صه" بمعنى أسكت و "مه" بمعنى أكفف⁵⁶⁵ و "أيه" بمعنى حدث و "هيت" و "هلا" و "هما" بمعنى أسرع و "هبك" و "هيا" و "هما" بمعنى أسرع⁵⁶⁶ فيما [23b/10] أنت فيه و "فدك" و "فطك"⁵⁶⁷ و "هما" بمعنى أكتف و "أمين" بمعنى استجب و "أيها" بمعنى أترك و "أف" بضم الهمزة و بتشديد⁵⁶⁸ الفاء و التنوين و بالضم و يجوز الكسر و الفتح بمعنى تضجرت و "أوه" بضم الهمزة و بفتح الواو و تشديدها بمعنى توجعت

⁵⁵⁵ في ق اصتفح أظن أن الناسخ قد أخطأ

⁵⁵⁶ عبد الملك الأصمعي (١٢٢ - ٢١٦ هـ / ٧٤٠ - ٨٣١ م) عبد الملك بن قريب بن عبد الملك بن علي ابن أصمعي الباهلي، المعروف بالأصمعي (أبو سعيد)، أديب، لغوي، نحوي، اخباري، محدث، فقيه، اصولي، من أهل البصرة. عمر رضا كخالة، المصدر المذكور، ١٨٧٦

⁵⁵⁷ ابن يعيش الموصلي، المصدر المذكور، ٦-٧٨١٣

⁵⁵⁸ في ق التفاوت

⁵⁵⁹ ابن يعيش الموصلي، المصدر المذكور، ٧٨١٣

⁵⁶⁰ بفتح السين زائدة في ق

⁵⁶¹ سرعان زيد أي سرع زيد و فيه ثلث لغات سرعان بفتح السين و ساقطة في ق

⁵⁶² في ق الرافع أظن أن الناسخ قد أخطأ

⁵⁶³ في ق فاعل

⁵⁶⁴ بمعنى ساقطة في ق

⁵⁶⁵ في ق كفف

⁵⁶⁶ و هبك و هيا و هما بمعنى أسرع ساقطة في ق

⁵⁶⁷ في ق فذاك و فطلك

⁵⁶⁸ في ق تشديد

[الأفعال الناقصة]

النوع العاشر من ثلاثة عشر نوعاً الأفعال الناقصة ترفع / [23b/15] الاسم الذي هو المبتدأ في الأصل و تنصب الخبر الذي هو خبر المبتدأ في الأصل وهي ثلاثة عشر⁵⁶⁹ فعلاً وإنما سميت أفعالاً ناقصة لأنه لا يتم الكلام بالاسم المرفوع بل⁵⁷⁰ يحتاج إلى الخبر المنصوب أيضاً / [24a/1]

[كان]

أحدها "كان" نحو كان زيد قائماً و لها معانٍ الأول الاستمرار و الدوام في جميع الأزمنة كقوله تعالى⁵⁷¹ ﴿وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾⁵⁷² و العليم هو البليغ في علمه بكل شيء في الأرض و السماء و الحكيم هو ذو الحكمة و هي العلم بالأشياء على ماهي عليه و الإتيان بالأفعال / [24a/5] على ما ينبغي أو هو بمعنى المحكم من الأحكام و هو إتقان التدبير وإحسان التقدير

و الثاني بمعنى "نبت" أو "وقع" أو حدث أو بمعنى "وجد" على صيغة المجهول فيتم باسم مرفوع و لا يحتاج إلى خبر منصوب كقولهم: كانت المكاتبه أي⁵⁷³ نبتت و كقولهم: المقدّر كائن أي واقع و كقوله تعالى⁵⁷⁴ ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾⁵⁷⁵ أي أحدث و كقوله / [24a/10] تعالى ﴿وَ إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ﴾⁵⁷⁶ أي إن وجد غريم ذو عسرة⁵⁷⁷ و قيل الخبر محذوف أي إن كان ذو عسرة غريماً فلا تكون⁵⁷⁸ تامة

⁵⁶⁹ في ق و ب ثلث عشر و هو خطأ صححنا

⁵⁷⁰ في ق بلا

⁵⁷¹ في ق تع

⁵⁷² سورة النساء ١٧/٤ - ٩٢ - ١٠٤ - ١١١ - ١٧٠، سورة الفتح ٤٨/٧

⁵⁷³ أي ساقطة في ق

⁵⁷⁴ في ق تع

⁵⁷⁵ سورة البقرة ١١٧/٢ ، سورة ال عمران ١٣ ٤٧ - ٥٩ ، سورة الانعام ٧٣/٦ ، سورة النحل ١٦/٤٠ ، سورة مريم

٣٥١٩ ، سورة يس ٣٦ / ٨٢ ، سورة المؤمن ٤٠ / ٦٨

⁵⁷⁶ سورة البقرة ٢ / ٢٨٠

⁵⁷⁷ ذو عسرة ساقطة من ق

⁵⁷⁸ في ق يكون

وَ الثَّالِثُ الْإِنْتِقَالَ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ كَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾⁵⁸⁰ أَي صَارَ
إِبْلِيسُ⁵⁸¹ مِنَ الْكَافِرِينَ لِاسْتِقْبَاحِهِ أَمَرَ اللَّهِ تَعَالَى وَ قِيلَ مَعْنَاهُ وَ كَانَ إِبْلِيسُ مِنَ الْكَافِرِينَ فِي
عِلْمِ اللَّهِ / [24a/15] فَح لَا يَكُونُ بِمَعْنَى الْإِنْتِقَالِ

وَ الرَّابِعُ بِمَعْنَى الْمَاضِي نَحْوَ كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا أَي كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا⁵⁸² فِي الزَّمَانِ الْمَاضِي فَافْتَقَرَ
الآنَ

وَ الْخَامِسُ زَايِدَةٌ غَيْرُ مُفِيدَةٍ⁵⁸³ بِشَيْءٍ إِلَّا التَّأَكِيدَ

فَاعْلَمْ أَنَّهُ إِذَا كَانَتْ كَانَ زَايِدَةٌ / [24b/1] تَكُونُ عَلَى وَجْهَيْنِ

أَحَدُهُمَا أَنْ تَكُونَ زَايِدَةً فِي اللَّفْظِ دُونَ الْمَعْنَى نَحْوَ زَيْدٌ كَانَ قَائِمًا فَكَانَ تَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْقِيَامَ
لِزَيْدٍ كَانَ فِيهَا مَضَى

وَ ثَانِيَهُمَا أَنْ تَكُونَ زَايِدَةً فِي اللَّفْظِ⁵⁸⁴ وَ الْمَعْنَى كَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي
الْمَهْدِ صَبِيًّا﴾⁵⁸⁶ أَي كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ هُوَ فِي الْمَهْدِ حَالِ كَوْنِهِ / [24b/5] رَضِيْعًا⁵⁸⁷

[صَارَ]

وَ ثَانِيَهَا "صَارَ" وَ هِيَ لِلْإِنْتِقَالِ إِذَا مِنْ صِفَةٍ إِلَى صِفَةٍ أَي صَارَ بَشَرًا أَمِيرًا وَ إِذَا مِنْ حَقِيقَةٍ
إِلَى حَقِيقَةٍ نَحْوَ صَارَ الْمَاءُ هَوَاءً وَ قَدْ يَكُونُ صَارَ لِلْإِنْتِقَالِ مِنْ مَكَانٍ إِلَى مَكَانٍ وَ مِنْ ذَاتٍ
إِلَى ذَاتٍ وَ تَعَدِّي بِإِلَى نَحْوَ صَارَ زَيْدٌ مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ كَذَا⁵⁸⁸ أَي ذَهَبَ مِنْ بَلَدٍ وَ انْتَقَلَ إِلَى

⁵⁷⁹ فِي ق تَع

⁵⁸⁰ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ٣٤١٢، سُورَةُ ص ٧٤١٣٨

⁵⁸¹ إِبْلِيسُ مِنْ أِبْلِيسَ هُوَ يَيْسَ وَ تَحَيَّرَ. الْفَيْرُوزَابَادِي، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٥٣٤١١

⁵⁸² أَي كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁵⁸³ فِي ق مُفِيدَت

⁵⁸⁴ دُونَ الْمَعْنَى نَحْوَ زَيْدٌ كَانَ قَائِمًا فَكَانَ تَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْقِيَامَ لِزَيْدٍ كَانَ فِيهَا مَضَى

وَ ثَانِيَهُمَا أَنْ تَكُونَ زَايِدَةً فِي اللَّفْظِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁵⁸⁵ فِي ق تَع

⁵⁸⁶ سُورَةُ مَرْيَمَ ٢٩١١٩

⁵⁸⁷ فِي ق صَعِيْقًا

⁵⁸⁸ فِي ق كَذِي

بَدَلِ كَذَا⁵⁸⁹ وَ نَحْوَ صَارَ زَيْدٌ مِنْ بَكْرٍ إِلَى عَمْرٍو أَيْ ذَهَبَ مِنْ بَكْرٍ / [24b/10] وَ انْتَقَلَ إِلَى عَمْرٍو

[أَصْبَحَ]

وَ ثَالِثُهَا "أَصْبَحَ" نَحْوَ أَصْبَحَ زَيْدٌ غَنِيًّا أَيْ اقْتَرَنَ غِنَاءُ زَيْدٍ بِالصَّبَاحِ أَوْ صَارَ زَيْدٌ غَنِيًّا بِأَنْ انْتَقَلَ مِنَ الْفَقْرِ وَ قَدْ تَكُونُ تَامَّةً بِمَعْنَى الدُّخُولِ فِي الصَّبَاحِ فَيَكُونُ ح⁵⁹⁰ الْمَعْنَى دَخَلَ زَيْدٌ فِي الصَّبَاحِ حَالِ كَوْنِهِ غَنِيًّا

[أَمْسَى]

وَ رَابِعُهَا "أَمْسَى" نَحْوَ أَمْسَى زَيْدٌ نَائِمًا أَيْ اقْتَرَنَ نَوْمُهُ بِالْمَسَاءِ وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى الدُّخُولِ فِي الْمَسَاءِ فَتَكُونُ / [24b/15] تَامَّةً نَحْوَ أَمْسَى زَيْدٌ أَيْ دَخَلَ فِي الْمَسَاءِ وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى صَارَ نَحْوَ أَمْسَى زَيْدٌ أَمِيرًا أَيْ صَارَ زَيْدٌ أَمِيرًا⁵⁹¹ بِأَنْ انْتَقَلَ مِنْ كَوْنِهِ رَعِيَّةً

[أَضْحَى]

وَ خَامِسُهَا "أَضْحَى" نَحْوَ أَضْحَى زَيْدٌ رَاكِبًا أَيْ اقْتَرَنَ رُكُوبُهُ بِالضُّحَى وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى الدُّخُولِ فِي / [25a/1] الضُّحَى فَتَكُونُ تَامَّةً نَحْوَ أَضْحَى زَيْدٌ أَيْ دَخَلَ فِيهِ وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى صَارَ نَحْوَ أَضْحَى زَيْدٌ غَنِيًّا أَيْ صَارَ غَنِيًّا

[ظَلَّ]

وَ سَادِسُهَا "ظَلَّ" نَحْوَ ظَلَّ زَيْدٌ قَائِمًا⁵⁹² أَيْ اقْتَرَنَ قِيَامُهُ بِجَمِيعِ النَّهَارِ وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى "صَارَ" نَحْوَ ظَلَّ زَيْدٌ غَنِيًّا أَيْ صَارَ غَنِيًّا وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى دَامَ أَوْ طَالَ فَتَكُونُ تَامَّةً نَحْوَ ظَلَلْتُ⁵⁹³ / [25a/5] بِمَكَانِ كَذَا

⁵⁸⁹ فِي ق كَذِي

⁵⁹⁰ حِينَ إِذْن

⁵⁹¹ أَيْ صَارَ زَيْدٌ أَمِيرًا سَاقِطَةً فِي ق

⁵⁹² فِي ب وَ ق غَنِيًّا صَحَّحْنَا حَسَبَ السِّيَاقِ

⁵⁹³ فِي ق طَلَلْتُ

[بات]

وَ سَابِعُهَا "بات" نَحْوَ بَاتَ زَيْدٌ عَرُوساً أَيْ إِقْتَرَنَ عُرُسُهُ بِجَمِيعِ اللَّيْلِ وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى صَارَ
نَحْوَ بَاتَ زَيْدٌ غَنِيًّا أَيْ صَارَ غَنِيًّا وَ يَجِيءُ بِمَعْنَى النُّزُولِ فِي آخِرِ اللَّيْلِ فَتَكُونُ تَامَّةً نَحْوَ
بُتُّ بَيْتًا طَيِّبًا⁵⁹⁴

[مازال]

وَ ثَامِنُهَا "مازال" نَحْوَ مازالَ الأَمِيرُ مَسْرُوراً ما لِلنَّفْيِ دَخَلَ عَلَى النَّفْيِ وَ هُوَ زَالَ فَتَبَتِ اسْتِمْرَارُ
الإثباتِ مِثْلَ كَانَ / [25a/10] فَزَالَ هَهُنَا مِنْ زَالَ يَزَالُ لا مِنْ زَالَ يَزُولُ فَإِنَّهَا تَامَّةٌ

[ما برح]

وَ تَاسِعُهَا "ما برح" بِكسْرِ الرَّاءِ بِمَعْنَى مازالَ⁵⁹⁵ نَحْوَ ما بَرَحَ زَيْدٌ غَنِيًّا

[ما فتى]

وَ العَاشِرُ "ما فتى" بِكسْرِ العَيْنِ وَ فَتَحِهَا وَ بِالْهَمْزَةِ وَ هُوَ بِمَعْنَى مازالَ أَيْضًا نَحْوَ ما فَتَى زَيْدٌ
قَائِمًا

[ما انفك]

وَ الحَادِي عَشَرَ "ما انفك" بِتَشْدِيدِ الكَافِ مِنْ بابِ الانْفِعَالِ نَحْوَ ما انْفَكَ زَيْدٌ قَائِمًا أَيْ
[25a/15] مازالَ زَيْدٌ قَائِمًا

فَاعْلَمْ أَنَّ مَعْنَى هَذِهِ الكَلِمَاتِ الأَرْبَعِ اسْتِمْرَارُ خَبَرِهَا لِفاعِلِهَا مِنْ وَقْتِ قَبُولِ فاعِلِهَا خَبَرِهَا⁵⁹⁶
أَيْ مِنْ وَقْتِ يُمَكِّنُ أَنْ يَقْبَلَهُ عَادَةً فَمَعْنَى مازالَ الأَمِيرُ مَسْرُوراً / [25b/1] اسْتِمْرَارُ سُورِهِ مِنْ
زَمَانِ قَابِلِيَّتِهِ وَ صَلاحِهِ لِلسُّرُورِ لِأَنَّهُ كَذَلِكَ فِي أَوَّلِ وُجُودِهِ⁵⁹⁷ وَ قَسَمَ عَلَيْهِ البَواقي

[مادام]

وَ الثَّانِي عَشَرَ "مادام" نَحْوَ إِجْلِسْ مادامَ زَيْدٌ جالِساً أَيْ إِجْلِسْ زَمَانَ مُدَّةَ جُلُوسِ زَيْدٍ وَ
يَجِيءُ بِمَعْنَى بَقِيَ فَح⁵⁹⁸ تَكُونُ تَامَّةً كَقَوْلِهِ تَعَالَى / [25b/5] ﴿مادامتِ السَّمَاوَاتُ وَ

⁵⁹⁴ في ق مبيتا صبباً

⁵⁹⁵ في ق زال

⁵⁹⁶ لفاعِلِهَا مِنْ وَقْتِ قَبُولِ فاعِلِهَا خَبَرِهَا ساقطة في ق

⁵⁹⁷ في ق وُجُودِهِ

الأَرْضُ⁵⁹⁹ وَ تَجِيءُ⁶⁰⁰ بِمَعْنَى سَكَنَ فَتَكُونُ تَامَّةً كَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ { نُهِيَ
أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ }⁶⁰¹ أَيْ⁶⁰² السَّاكِنِ

[لَيْسَ]

وَ الثَّلَاثَ عَشَرَ "لَيْسَ" وَ هِيَ عِنْدَ الْجَمْهُورِ لِنَفْيِ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ حَالاً نَحْوُ⁶⁰³ لَيْسَ زَيْدٌ
قَائِماً أَيْ لَيْسَ قَائِماً الْآنَ وَ عِنْدَ سِبْيَوِيهِ لِلنَّفْيِ مُطْلَقاً⁶⁰⁴ أَيْ يُقَيَّدُ تَارَةً بِزَمَانٍ / [25b/10]
الْحَالِ وَ تَارَةً بِزَمَانِ الْمَاضِي وَ تَارَةً بِزَمَانِ الْمُسْتَقْبَلِ وَ بَعْضُ النُّحَاةِ أَلْحَقَ بِهَا آضُ⁶⁰⁵ وَ عَادَ
وَ عَدَا وَ رَاحَ⁶⁰⁶ فَهَذِهِ الْأَفْعَالُ الْأَرْبَعَةُ نَاقِصَةٌ إِذَا كَانَتْ بِمَعْنَى صَارَ وَ تَامَّةٌ إِذَا كَانَ آضُ⁶⁰⁷
وَ عَادَ بِمَعْنَى رَجَعَ وَ عَدَا بِمَعْنَى مَشَى فِي وَقْتِ الْعَدَا⁶⁰⁸ وَ رَاحَ بِمَعْنَى مَشَى فِي وَقْتِ⁶⁰⁹ مَا
بَعْدَ الزَّوَالِ إِلَى اللَّيْلِ

فَاعْلَمْ أَنَّهُ كَذَلِكَ / [25b/15] يَرْفَعُ الْاسْمَ وَ يَنْصِبُ الْخَبَرَ مَا يُتَصَرَّفُ مِنْ هَذِهِ الْأَفْعَالِ
النَّاقِصَةِ مِنَ الْمَضَارِعِ وَ إِسْمِ الْفَاعِلِ وَ الْأَمْرِ وَ التَّثْنِيَةِ وَ الْجَمْعِ وَ غَيْرِهَا

[أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ]

النَّوْعُ الْحَادِي عَشَرَ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعاً أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ وَ / [26a/1] إِنَّمَا سُمِّيَتْ أَفْعَالُ
الْمُقَارَبَةِ⁶¹⁰ لِإِشْتِمَالِ⁶¹¹ مَعَانِيهَا عَلَيْهَا وَ هِيَ تَرْفَعُ الْاسْمَ وَ تَنْصِبُ الْخَبَرَ وَ خَبَرُهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ

⁵⁹⁸ فحين إذن

⁵⁹⁹ سورة الهود ١٠٧/١١-١٠٨

⁶⁰⁰ في ق يجيء

⁶⁰¹ النسائي كتاب الغسل و التيمم، ٣٩٦١٩٧

⁶⁰² أَيْ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁰³ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁰⁴ مُطْلَقاً سَاقِطَةٌ فِي ق | سِبْيَوِيهِ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٣٣١٤

⁶⁰⁵ أَيْضاً

⁶⁰⁶ ابن الحاجب جمال الدين بن عثمان بن عمر بن أبي بكر المصري الإسنوي المالكي، الكافية في علم

النحو، تحقيق: الدكتور صالح عبد العظيم الشاعر، القاهرة، ٢٠١٠، ٤٧

⁶⁰⁷ أَيْضاً

⁶⁰⁸ فِي ق الْعَدَاوَةِ

⁶⁰⁹ مَا وَقَّتْ زَائِدَةٌ فِي ق

⁶¹⁰ وَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶¹¹ فِي ق لِاجْتِمَالِ

مَعَ "أَنَّ" أَوْ بِدُونِهَا وَ إِنَّمَا أُلْزِمَ "أَنَّ" مَعَ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ لِأَنَّ مَقْصُودَهُمْ عَدَمَ تَجَرُّدِ اللَّفْظِ
عَنْ عِلْمِ الْاسْتِقْبَالِ وَ هُوَ صِيغَةُ الْمُضَارِعِ / [26a/5] وَ هِيَ أَرْبَعَةُ أَفْعَالٍ

[عَسَى]

أَحَدُهَا "عَسَى" وَ مَعْنَاهُ الطَّمَعُ⁶¹² وَ الرَّجَاءُ⁶¹³ نَحْوَ عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ أَي قَارَبَ زَيْدٌ
الْخُرُوجَ الْمَرْجُوعَ فِي الْحَالِ وَ يُقَالُ عَسَى زَيْدٌ يَخْرُجُ بِحَذْفِ "أَنَّ" الَّتِي هِيَ عَلَامَةُ الْاسْتِقْبَالِ
أَي قَارَبَ زَيْدٌ الْخُرُوجَ الْمَرْجُوعَ الْآنَ فَيَفْهَمُ مِنْهُ زِيَادَةُ قُرْبٍ إِلَى الْحَالِ كَمَا فِي كَادَ وَ قَدْ
يُقَالُ عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ أَي قُرْبَ / [26a/10] خُرُوجُهُ فَتَكُونُ مِنْ أَفْعَالِ الْقُرْبِ لَا مِنْ
الْمُقَارَبَةِ وَ لَا يُتَصَرَّفُ عَسَى بِالْأَمْثَلَةِ

الْمُخْتَلِفَةِ مِثْلَ لَعَلَّ فَلِذَا⁶¹⁴ لَا يُسْتَعْمَلُ فِي غَيْرِ الْمُمْكِنِ فَلَا يُقَالُ عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَطِيرَ وَ قَالَ
سَيَبَوِيهِ عَسَى لِلطَّمَعِ وَ الْإِشْفَاقِ⁶¹⁵ فَالطَّمَعُ فِي الْمَحْبُوبِ وَ الْإِشْفَاقُ فِي الْمَكْرُوهِ وَ مَعْنَى
الْإِشْفَاقِ⁶¹⁶ الْخَوْفُ وَ قَدْ اجْتَمَعَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ
/ [26a/15] وَ عَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ﴾⁶¹⁷

[كَادَ]

وَ ثَانِيهَا "كَادَ" نَحْوَ كَادَ زَيْدٌ يَخْرُجُ أَي قُرْبَ زَيْدٌ خَارِجًا وَ هُوَ الْأَصْلُ فِيهِ عَدَلَ عَنْهُ⁶¹⁸ إِلَى
الْمُضَارِعِ لِيَدُلَّ بِصِيغَتِهِ عَلَى الْحَالِ وَ قَدْ يَدْخُلُ "أَنَّ" عَلَى خَبَرٍ / [26b/1] كَادَ فَيُقَالُ كَادَ
زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ تَشْبِيهًا لَهُ بِعَسَى كَمَا يُحذفُ أَنْ عَنْ خَبَرِ عَسَى تَشْبِيهًا لَهُ بِكَادَ وَ يُتَصَرَّفُ
كَادَ بِالْأَمْثَلَةِ الْمُخْتَلِفَةِ فَيُقَالُ كَادَ يَكَادُ⁶¹⁹ كَوْدًا

⁶¹² الطَّمَعُ نُزُوعُ النَّفْسِ إِلَى الشَّيْءِ. الزبيدي، المصدر المذكور، ٤٥٩١٢١

⁶¹³ الرَّجَاءُ ضِدُّ الْيَأْسِ. الزبيدي، المصدر المذكور، ١٢٧١٣٨

⁶¹⁴ فِي قِ فَلهَذَا

⁶¹⁵ سيبويه، المصدر المذكور، ٢٣٣١٤

⁶¹⁶ الْإِشْفَاقُ عِنَايَةٌ مُخْتَلِطَةٌ بِخَوْفٍ. الزبيدي، المصدر المذكور، ٥٠٩١٢٥

⁶¹⁷ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ٢١٦١٢

⁶¹⁸ عَدَلَ عَنْهُ سَاقِطَةٌ فِي قِ

⁶¹⁹ يَكَادُ سَاقِطَةٌ فِي قِ

[كَرْب]

وَ ثَالِثُهَا "كَرْب" بِفَتْحِ الرَّاءِ⁶²⁰ وَ قَدْ⁶²¹ صَحَّحَ الْبَعْضُ بِكَسْرِهَا نَحْوَ كَرْبَ زَيْدٌ يَخْرُجُ أَيُّ قَرْبٍ زَيْدٌ خَارِجًا وَ اسْتِعْمَالُهَا مِثْلَ / [26b/5] اسْتِعْمَالِ كَادَ⁶²² فِي دُخُولِهَا عَلَى الْمُضَارِعِ بِغَيْرِ أَنْ وَ كَذَا تُسْتَعْمَلُ اسْتِعْمَالُ⁶²³ عَسَى فِي دُخُولِهَا عَلَى الْمُضَارِعِ مَعَ أَنْ إِلَّا أَنَّ الْأَوَّلَ أَكْثَرُ اسْتِعْمَالًا مِنَ الثَّانِي

[أَوْشَكَ]

وَ رَابِعُهَا "أَوْشَكَ" بِمَعْنَى أَسْرَعَ فِي الْأَصْلِ فَالْشَّرْعَةُ مُنَاسِبَةٌ لِلْقُرْبِ فَاسْتُعْمِلَ بِمَعْنَى الْقُرْبِ نَحْوَ أَوْشَكَ زَيْدٌ يَخْرُجُ هَذَا اسْتِعْمَالٌ كَاسْتِعْمَالِ⁶²⁴ كَادَ وَ⁶²⁵ نَحْوَ أَوْشَكَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ وَ أَوْشَكَ أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ هَذَا اسْتِعْمَالٌ كَاسْتِعْمَالِ⁶²⁶ عَسَى⁶²⁷

[أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَ الذَّمِّ]

النَّوْعُ الثَّانِي عَشَرَ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعًا أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَ الذَّمِّ وَ هِيَ تَرْفَعُ اسْمَ الْجِنْسِ حَالَ كَوْنِهِ مُعْرَفًا بِإِلَامِ التَّعْرِيفِ لِلْعَهْدِ الذَّهْنِيِّ أَوْ حَالَ كَوْنِهِ مُضَافًا إِلَى الْاسْمِ الْمُعْرَفِ بِاللَّامِ وَ لَا بُدَّ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْ / [26b/10] الْمَخْصُوصِ بِالْمَدْحِ أَوْ الذَّمِّ وَ هِيَ أَرْبَعَةُ أَفْعَالٍ

[نَعَم]

أَحَدُهَا "نَعَم" نَحْوَ نَعَمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ أَيُّ زَيْدٌ نَعَمَ الرَّجُلُ أَوْ نَعَمَ الرَّجُلِ⁶²⁸ هُوَ زَيْدٌ وَ نَحْوَ نَعَمَ غُلَامُ الرَّجُلِ زَيْدٌ

⁶²⁰ بِفَتْحِ الرَّاءِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶²¹ قَدْ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶²² فِي ق كَلَا

⁶²³ اسْتِعْمَالِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶²⁴ أَوْ زَائِدَةٌ فِي ق

⁶²⁵ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶²⁶ كَاسْتِعْمَالِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶²⁷ وَ رَابِعُهَا أَوْشَكَ بِمَعْنَى أَسْرَعَ فِي الْأَصْلِ فَالْشَّرْعَةُ مُنَاسِبَةٌ لِلْقُرْبِ فَاسْتُعْمِلَ بِمَعْنَى الْقُرْبِ نَحْوَ أَوْشَكَ زَيْدٌ يَخْرُجُ

هَذَا اسْتِعْمَالٌ كَاسْتِعْمَالِ كَادَ وَ نَحْوَ أَوْشَكَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ وَ أَوْشَكَ أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ هَذَا اسْتِعْمَالٌ كَاسْتِعْمَالِ

عَسَى فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁶²⁸ أَوْ نَعَمَ الرَّجُلِ سَاقِطَةٌ فِي ق

فَاعْلَمَ أَنَّ أَصْلَ "نِعَمَ" نِعَمَ عَلَى زِنَةِ "عَلِمَ" بِفَتْحِ النُّونِ وَكَسْرِ الْعَيْنِ ثُمَّ نُقِلَ كَسْرُهُ الْعَيْنِ إِلَى التَّوْنِ بَعْدَ سَلْبِ حَرَكَتِهَا دَلَالَةً عَلَى عَدَمِ تَصْرُفِهِ بِالْأَمْثَلَةِ الْمُخْتَلِفَةِ بِهَذَا الْمَعْنَى الَّذِي هُوَ [26b/15] الْمَدْحُ الْعَامُّ وَقِسْ عَلَيْهِ بِئْسَ

[بِئْسَ]

وَتَانِيهَا "بِئْسَ" نَحْوَ بِئْسَ الرَّجُلُ عَمْرُو وَ بِئْسَ غُلَامُ الرَّجُلِ عَمْرُو⁶²⁹ وَ هُمَا أَيُّ نِعَمَ وَ بِئْسَ فِعْلَانِ مَاضِيَانِ عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ وَ وَاْفَقَهُمُ الْكِسَائِيُّ⁶³⁰ وَ هُمَا إِسْمَانِ عِنْدَ الْفَرَّاءِ وَ [27a/1] تَابِعَهُ أَبُو عَبَّاسٍ وَ تَعَلَّبُ⁶³¹

[حَبَّدَا]

وَ ثَالِثُهَا "حَبَّدَا" بِتَشْدِيدِ الْبَاءِ وَ هُوَ مِثْلُ نِعَمَ فِي الْمَدْحِ نَحْوَ حَبَّدَا الرَّجُلُ زَيْدٌ وَ حَبَّدَا غُلَامُ الرَّجُلِ⁶³² زَيْدٌ اسْتَوَى فِيهِ الْمَذْكُورُ وَ الْمُؤَنَّثُ وَ التَّثْنِيَةُ وَ الْجَمْعُ لِكَوْنِهِ مُرَكَّبًا مِنْ فِعْلٍ وَ فَاعِلٍ فَكَرِهُوا التَّصْرُفَ فِيهِ لِأَنَّهُمْ جَعَلُوا الْفِعْلَ وَ الْفَاعِلَ كَالْكَلِمَةِ [27a/5] الْوَاحِدَةِ وَ مَعْنَى حَبَّ صَارَ مَحْبُوبًا أَصْلُهُ حُبِّبَ بِالضَّمِّ وَ أُسْنِدَ إِلَى اسْمِ الْإِشَارَةِ وَ هُوَ ذَا وَ أُجْرِيَا بَعْدَ التَّرْكِيبِ مُجْرَى نِعَمَ فِي الْمَدْحِ وَ الْحُكْمِ

فَاخْتَلَفُوا فِيهِ بَعْدَ التَّرْكِيبِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ غَلَبَ الْأَسْمِيَّةُ فَصَارَ اسْمًا وَ قَالَ بَعْضُهُمْ غَلَبَ الْفِعْلِيَّةُ فَصَارَ فِعْلًا وَ قَالَ بَعْضُهُمْ لِأَغْلَبَةَ لِوَاحِدَةٍ مِنَ الْأَسْمِيَّةِ وَ الْفِعْلِيَّةِ⁶³³ [27a/10]

⁶²⁹ وَ بِئْسَ غُلَامُ الرَّجُلِ عَمْرُو سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶³⁰ الْأَنْبَارِيُّ، الْإِنْصَافُ، ٩٧١ | الْكِسَائِيُّ (٠٠٠ - ١٨٩ | ٥ ١٠٠ - ٨٠٥ م) عَلِيٌّ بْنُ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسَدِيِّ بِالْوَلَاءِ، الْكُوفِيُّ، أَبُو الْحَسَنِ الْكِسَائِيُّ: أَمَامٌ فِي اللُّغَةِ وَ النُّحُوِّ وَ الْقِرَاءَةِ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. الزُّرْكَالِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٨٣٤

⁶³¹ الْأَنْبَارِيُّ، الْإِنْصَافُ، ٩٨١ | ثَعْلَبُ (٢٠٠ - ٢٩١ | ٥ ٨١٦ - ٩١٤ م) أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَيْدِ بْنِ سَيَّارِ الشَّيْبَانِيِّ بِالْوَلَاءِ، أَبُو الْعَبَّاسِ، الْمَعْرُوفُ بِثَعْلَبِ: إِمَامٌ الْكُوفِيِّينَ فِي النُّحُوِّ وَ اللُّغَةِ. الزُّرْكَالِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢٩٧١

كَانَ رَاوِيَةً لِلشَّعْرِ، مُحَدَّثًا، مَشْهُورًا بِالْحِفْظِ وَ صَدَقَ اللَّهْجَةَ، ثِقَّةٌ حِجَّةٌ

⁶³² الرَّجُلِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶³³ الْأَنْبَارِيُّ، أَسْرَارُ الْعَرَبِيَّةِ، ١١١

[سَاءَ]

وَرَابِعُهَا "سَاءَ" وَهُوَ مِثْلُ بَيْتِ فِي الدَّمِّ نَحَوَ سَاءَ الرَّجُلِ عَمَرُو وَ سَاءَ غُلَامُ الرَّجُلِ عَمَرُو⁶³⁴

[أَفْعَالُ الشَّكِّ وَ اليَقِينِ]

النَّوْعُ الثَّالِثُ عَشَرَ مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ نَوْعاً أَفْعَالُ الشَّكِّ وَ اليَقِينِ تُسَمَّى أَفْعَالِ الْقُلُوبِ لِتَعَلُّقِهَا بِالْقَلْبِ لَا بِالْجَوَارِحِ وَ هِيَ سَبْعَةُ أَفْعَالٍ

[عَلِمْتُ وَجَدْتُ رَأَيْتُ]

ثَلَاثَةٌ مِنْهَا "عَلِمْتُ" وَ "وَجَدْتُ" وَ "رَأَيْتُ" وَ هَذِهِ الثَّلَاثَةُ مَوْضُوعَةٌ لِلْيَقِينِ لَكِنَّ [27a/15] "رَأَيْتُ" قَدْ يَكُونُ بِمَعْنَى "ظَنَنْتُ" كَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً﴾⁶³⁵ أَي يَظُنُّونَهُ وَ هَذَا الْمَعْنَى تُرِكَ لِقَلْبِهِ

[ظَنَنْتُ حَسِبْتُ خِلْتُ]

وَثَلَاثَةٌ مِنْهَا "ظَنَنْتُ" وَ "حَسِبْتُ" وَ "خِلْتُ" وَ هَذِهِ الثَّلَاثَةُ مَوْضُوعَةٌ لِلشَّكِّ وَ قَدْ يَكُونُ [27b/1] لِلْيَقِينِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ﴾⁶³⁶ فَإِنَّ ظَنَنْتُ هُنَا لِلْيَقِينِ لِأَنَّهَا فِي صِفَةِ الْمُؤْمِنِينَ لَكِنَّ تُرِكَ هَذَا الْمَعْنَى لِقَلْبِهِ

[زَعَمْتُ]

وَ وَاحِدٌ مِنْهَا "زَعَمْتُ" وَ هُوَ مُتَوَسِّطٌ بَيْنَ السَّتِّ⁶³⁷ الْمَذْكُورَةِ يَعْنِي⁶³⁸ يَكُونُ تَارَةً لِلظَّنِّ وَ تَارَةً لِلْيَقِينِ

⁶³⁴ وَ سَاءَ غُلَامُ الرَّجُلِ عَمَرُو سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶³⁵ سُورَةُ الْمَعَارِجِ ٦١٧٠

⁶³⁶ سُورَةُ الْحَاقَّةِ ٢٠١٦٩

⁶³⁷ السَّتِّ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶³⁸ يَعْنِي سَاقِطَةٌ فِي ق

وَ هَذِهِ السَّبْعَةُ / [27b/5] كُلُّهَا مُتَعَدِّ إِلَى مَفْعُولَيْنِ الثَّانِي مِنْهُمَا عِبَارَةٌ عَنِ⁶³⁹ الْأَوَّلِ وَ يَكُونُ فِي الْمَفْعُولِ الثَّانِي ضَمِيرٌ عَائِدٌ إِلَى الْمَفْعُولِ الْأَوَّلِ لِأَنَّ أَحَدَ الْمَفْعُولَيْنِ فِي الْأَصْلِ مُبْتَدَأٌ وَالْآخَرُ خَبْرُهُ نَحْوَ عَلِمْتُ زَيْدًا فَاضِلًا وَ وَجَدْتُ زَيْدًا عَاقِلًا وَ رَأَيْتُ زَيْدًا رَاكِبًا وَ ظَنَنْتُ زَيْدًا عَالِمًا وَ حَسِبْتُ زَيْدًا قَائِمًا وَ خَلْتُ زَيْدًا مُقِيمًا / [27b/10] وَ زَعَمْتُ زَيْدًا كَرِيمًا وَ أَمَّا سَمَيْتُ وَ جَعَلْتُ وَ سَمِعْتُ وَ فَدَيْتُ وَ أَعْطَيْتُ فَمِنْ⁶⁴⁰ مُلْحَقَاتِ أَفْعَالِ الْقُلُوبِ لَكِنَّ⁶⁴¹ تَرَكْتُ لِعَدَمِ أَصَالَتِهَا

فَاعْلَمْ أَنَّ النِّسْبَةَ الْخَبَرِيَّةَ إِذَا حَصَلَتْ عِنْدَ الْعَقْلِ فَإِنْ كَانَ الْعَقْلُ مُتَرَدِّدًا فِي طَرَفِي تِلْكَ النِّسْبَةِ عَلَى السَّوَاءِ تُسَمَّى⁶⁴² تِلْكَ الصُّورَةَ الْحَاصِلَةَ شَكًّا⁶⁴³ وَ النِّسْبَةُ مَشْكُوكًا / [27b/15] فِيهَا وَ إِنْ أَحَدُ الطَّرَفَيْنِ رَاجِحًا وَ الْآخَرُ مَرْجُوحًا تُسَمَّى⁶⁴⁴ صُورَةَ الطَّرَفِ الرَّاجِحِ ظَنًّا⁶⁴⁵ وَ صُورَةَ الطَّرَفِ الْمَرْجُوحِ⁶⁴⁶ وَهُمَا⁶⁴⁷ وَ إِنْ بَلَغَ الرُّجْحَانُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَبْقَ الطَّرَفُ الْمَرْجُوحُ أَصْلًا تُسَمَّى تِلْكَ / [28a/1] الصُّورَةَ جَزْمًا⁶⁴⁸ فَإِنْ لَمْ تَطَابِقِ⁶⁴⁹ النِّسْبَةُ الْوَاقِعَ تُسَمَّى⁶⁵⁰ جَهْلًا⁶⁵¹ وَ إِنْ طَابَقَتْ

⁶³⁹ عَنِ سَاقِطَةٍ فِي ق

⁶⁴⁰ الْفَاءُ سَاقِطَةٌ فِي ب وَ ق أَنْتَبَهْنَا حَسَبَ السِّيَاقِ

⁶⁴¹ فِي ق كَنْ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

⁶⁴² فِي ق سَمَّى

⁶⁴³ الشَّكُّ هُوَ التَّرَدُّدُ بَيْنَ النَّقِيضَيْنِ بِلَا تَرْجِيحٍ لِأَحَدِهِمَا عَلَى الْآخَرِ عِنْدَ الشَّكِّ. السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجِرْحَانِيُّ،

الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١١٠

⁶⁴⁴ فِي ق سَمَّى

⁶⁴⁵ الظَّنُّ هُوَ الْإِعْتِقَادُ الرَّاجِحُ مَعَ احْتِمَالِ النَّقِيضِ وَيَسْتَعْمَلُ فِي الْيَقِينِ وَالشَّكِّ. السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجِرْحَانِيُّ،

الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ١٢٢

⁶⁴⁶ فِي ق الرَّجُوحِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

⁶⁴⁷ الْوَهْمُ هُوَ قُوَّةُ جِسْمَانِيَّةٍ لِلْإِنْسَانِ مَحَلُّهَا آخِرُ التَّجْوِيفِ الْأَوْسَطِ مِنَ الدِّمَاغِ مِنْ شَأْنِهَا إِدْرَاكُ الْمَعَانِي الْجَزْئِيَّةِ

الْمَتَعَلِّقَةِ بِالْمَحْسُوسَاتِ. السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجِرْحَانِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٢١٣

⁶⁴⁸ الْجَزْمُ قَطْعُهُ قَطْعًا لَا عَوْدَةَ فِيهِ. الزَّبِيدِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤٠١٣١

⁶⁴⁹ فِي ق يُطَابِقُ

⁶⁵⁰ فِي ق سَمَّى

⁶⁵¹ فِي ق جَهْلًا أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ | الْجَهْلُ هُوَ إِعْتِقَادُ الشَّيْءِ عَلَى خِلَافِ مَا هُوَ عَلَيْهِ. السَّيِّدُ الشَّرِيفُ

الْجِرْحَانِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٧٢

الْوَاقِعِ فَإِنْ كَانَتْ ثَابِتَةً بِحَيْثُ لَا تَزُولُ بِالتَّشْكِيكِ تُسَمَّى يَقِينًا⁶⁵² وَ إِلَّا تُسَمَّى تَقْلِيدًا⁶⁵³

[العوامل القياسية]

[الباب الثاني في العوامل اللفظية القياسية]

الباب الثاني في العوامل اللفظية القياسية

فَاعْلَمْ أَنَّ الْعَوَامِلَ / [28a/5] الْقِيَاسِيَّةَ فِي اللُّغَةِ هِيَ الْعَوَامِلُ الْمَنْسُوبَةُ إِلَى الْقِيَاسِ⁶⁵⁴ وَ فِي
الاصْطِلَاحِ هِيَ الْعَوَامِلُ الَّتِي لَهَا قَاعِدَةٌ كَلِيَّةٌ مُشْتَمِلَةٌ عَلَى جُزْئِيَّاتِهَا وَ هِيَ سَبْعَةُ عَوَامِلَ

[الفعل]

أَحَدُهَا الْفِعْلُ عَلَى الْإِطْلَاقِ مُتَعَدِّيًّا كَانَ⁶⁵⁵ أَوْ لَازِمًا فَالْفِعْلُ الْمُتَعَدِّيُّ كَقَوْلِنَا ضَرَبَ زَيْدٌ
عَمْرًا وَ الْقَاعِدَةُ فِيهِ قَوْلُنَا إِنَّ كُلَّ فِعْلٍ مُتَعَدٍّ يَرْفَعُ وَ يَنْصَبُ لِأَنَّهُ / [28a/10] يَسْتَدْعِي
الْفَاعِلَ وَ الْمَفْعُولَ وَ الْفَاعِلُ يَكُونُ مَرْفُوعًا وَ الْمَفْعُولُ مَنْصُوبًا فَيَلْزِمُ أَنْ لَا يَعْْمَلُ إِلَّا الرَّفْعَ فِي
الْفَاعِلِ وَ النَّصْبَ فِي الْمَفْعُولِ. وَ الْفِعْلُ اللَّازِمُ⁶⁵⁶ كَقَوْلِنَا ذَهَبَ زَيْدٌ وَ الْقَاعِدَةُ فِيهِ قَوْلُنَا: إِنَّ
كُلَّ فِعْلٍ لَازِمٍ يَرْفَعُ فَقَطْ لِأَنَّهُ يَقْتَضِي الْفَاعِلَ فَقَطْ وَ الْفَاعِلُ يَكُونُ مَرْفُوعًا فَيَلْزِمُ أَنْ لَا يَعْْمَلُ
إِلَّا الرَّفْعَ

[إِسْمُ الْفَاعِلِ]

وَ ثَانِيهَا / [28a/15] "إِسْمُ الْفَاعِلِ" عَلَى الْإِطْلَاقِ سِوَاءَ كَانَ مِنَ الْمُتَعَدِّيِّ كَقَوْلِنَا زَيْدٌ ضَارِبٌ
غُلَامُهُ عَمْرًا الْآنَ أَوْ غَدًا أَوْ مِنَ اللَّازِمِ كَقَوْلِنَا زَيْدٌ قَائِمٌ غُلَامُهُ وَ الْقَاعِدَةُ فِيهِ قَوْلُنَا إِنَّ كُلَّ اسْمِ
الْفَاعِلِ يَعْْمَلُ عَمَلِ فِعْلِهِ إِذَا أُرِيدَ بِهِ الْحَالُ أَوْ الْاسْتِقْبَالُ / [28b/1] وَ بِشَرْطِ الْاعْتِمَادِ بِأَحَدِ

⁶⁵² اليقين في اللغة العلم الذي لا شك معه. السيد الشريف الجرجاني، المصدر المذكور، ٢١٧
في ق تَقْلِيدًا أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ | التَّقْلِيدُ عِبَارَةٌ عَنِ قَبُولِ قَوْلِ الْغَيْرِ بِلَا حِجَّةٍ وَلَا دَلِيلٍ. السيد الشريف

⁶⁵³ السيد الشريف الجرجاني، المصدر المذكور، ٥٨

⁶⁵⁴ إِلَى الْقِيَاسِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁵⁵ كَانَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁵⁶ فِي ق اللَّامِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخَ قَدْ أَخْطَأَ

الأشياء السَّتَّةِ لِكَوْنِهِ مُشَابِهًا بِالْفِعْلِ فَاسْمُ الْفَاعِلِ يَرْفَعُ وَ يَنْصِبُ إِذَا كَانَ مِنَ الْمُتَعَدِّي
لِمُشَابَهَتِهِ الْفِعْلَ الْمُتَعَدِّي وَ يَرْفَعُ فَقَطْ إِذَا كَانَ مِنَ اللَّازِمِ لِمُشَابَهَتِهِ الْفِعْلَ اللَّازِمَ

[إِسْمُ الْمَفْعُولِ]

وَ ثَالِثُهَا "إِسْمُ الْمَفْعُولِ" عَلَى الْإِطْلَاقِ أَيْضًا كَقَوْلِنَا زَيْدٌ / [28b/5] مَضْرُوبٌ غُلَامُهُ الْآنَ أَوْ
غَدًا وَ كَقَوْلِنَا زَيْدٌ مُعْطَى غُلَامُهُ دِرْهَمًا وَ الْقَاعِدَةُ فِيهِ قَوْلُنَا إِنَّ كُلَّ اسْمٍ مَفْعُولٍ يَعْمَلُ عَمَلِ
فِعْلِهِ الَّذِي هُوَ الْمَبْنِيُّ لِلْمَجْهُولِ إِذَا أُريدَ بِهِ الْحَالُ أَوْ الْاسْتِقْبَالُ وَ بِشَرْطِ الْاعْتِمَادِ بِأَحَدِ
الأشياء السَّتَّةِ لِكَوْنِهِ مُشَابِهًا بِالْفِعْلِ فَاسْمُ الْمَفْعُولِ يَرْفَعُ فَقَطْ لِمُشَابَهَتِهِ الْفِعْلَ الْمَجْهُولِ
الَّذِي أَخَذَ مِنْهُ كَمَا أَنَّهُ يَعْمَلُ الرَّفْعَ فِي الْقَائِمِ / [28b/10] مَقَامِ الْفَاعِلِ نَحْوَ ضَرْبِ زَيْدٍ فَإِنْ
كَانَ فِعْلُهُ مُتَعَدِّيًّا إِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ فَهُوَ كَذَلِكَ وَ إِنْ كَانَ فِعْلُهُ مُتَعَدِّيًّا إِلَى الْمَفْعُولَيْنِ فَهُوَ
كَذَلِكَ يَتَعَدَّى إِلَيْهِمَا

[الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ]

وَ رَابِعُهَا "الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ" بِاسْمِ الْفَاعِلِ مِنَ اللَّازِمِ مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا لَازِمَةٌ وَ مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا تُشْتَبِهُ
وَ تُجْمَعُ وَ تُذَكَّرُ وَ تُؤَنَّثُ كَقَوْلِنَا مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ وَجْهُهُ كَمَا قِيلَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مُنْطَلِقٍ
أَبُوهُ / [28b/15] وَ الْقَاعِدَةُ فِيهَا قَوْلُنَا إِنَّ كُلَّ صِفَةٍ مُشَبَّهَةٌ تَعْمَلُ عَمَلِ اسْمِ الْفَاعِلِ لِكَوْنِهَا
مُشَابِهَةٌ لَهُ فَالصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ تَعْمَلُ الرَّفْعَ فِي الْفَاعِلِ كَمَا أَنَّ اسْمَ الْفَاعِلِ مِنَ اللَّازِمِ يَعْمَلُ
الرَّفْعَ فِي الْفَاعِلِ

[المَصْدَرُ]

وَ خَامِسُهَا "المَصْدَرُ المُنَوَّنُ" الَّذِي هُوَ غَيْرُ / [29a/1] الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ سِوَاءً كَانَ مِنَ
الْمُتَعَدِّي أَوْ مِنَ اللَّازِمِ كَقَوْلِنَا أَعْجَبَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ عَمَرُوا أَيَّ أَعْجَبَنِي أَنْ ضَرْبَ زَيْدٍ عَمَرُوا
وَ كَقَوْلِنَا عَجِبْتُ مِنْ ذَهَابِ زَيْدًا أَيَّ مِنْ أَنْ ذَهَبَ زَيْدٌ وَ الْقَاعِدَةُ فِيهِ قَوْلُنَا إِنَّ كُلَّ مَصْدَرٍ
مُنَكَّرٍ يَعْمَلُ عَمَلِ فِعْلِهِ لِكَوْنِهِ مُشَابِهًا لَهُ فَالْمَصْدَرُ الْمُنَكَّرُ يَرْفَعُ / [29a/5] وَ يَنْصِبُ إِذَا
كَانَ مِنَ الْفِعْلِ الْمُتَعَدِّي لِمُشَابَهَتِهِ لَهُ وَ يَرْفَعُ فَقَطْ إِذَا كَانَ مِنَ اللَّازِمِ لِمُشَابَهَتِهِ لَهُ

[الاسم المضاف]

وَ سَادِسُهَا "الاسم المضاف" وَ هُوَ كُلُّ اسْمٍ أُضِيفَ إِلَى اسْمٍ آخَرَ حَقِيقَةً أَوْ حُكْمًا كَقَوْلِنَا هَذَا غُلَامٌ زَيْدٌ أَوْ ضَارِبٌ زَيْدٌ وَ كَقَوْلِنَا جِئْتُ يَوْمَ يَقُومُ زَيْدٌ وَ الْقَاعِدَةُ فِيهِ قَوْلُنَا إِنَّ كُلَّ اسْمٍ [29a/10]/ مُضَافٍ يَعْمَلُ الْجَرَّ فِي الْمُضَافِ إِلَيْهِ لِكَوْنِهِ مُؤَثَّرًا فِيهِ فَالاسم المضاف يَعمَلُ فِي الْمُضَافِ إِلَيْهِ لَوْجُودِ أَثَرِهِ فِيهِ

[الاسم التام]

وَ سَابِعُهَا "الاسم التام" وَ هُوَ إِمَّا أَنْ يَتِمَّ بِالتَّنْوِينِ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا نَحْوَ عِنْدِي رَاقِدٌ خَلًّا وَ نَحْوَ زَيْدٌ أَكْبَرُ مِنْكَ عِلْمًا فَإِنَّ "أَكْبَرُ" اسْمٌ تَامٌ بِالتَّنْوِينِ تَقْدِيرًا لِأَنَّهُ غَيْرُ مَتَصَرِّفٍ مِيعَ عَنْهُ التَّنْوِينُ لَفْظًا وَ إِمَّا أَنْ يَتِمَّ بِنَوْنِ التَّنْثِيَةِ نَحْوَ عِنْدِي مَنَوَانٍ⁶⁵⁷ سَمْنَا وَ إِمَّا أَنْ يَتِمَّ بِشِبْهِ نَوْنِ الْجَمْعِ نَحْوَ عِنْدِي [29a/15]/ عِشْرُونَ دِرْهَمًا أَوْ ثَلَاثُونَ دِرْهَمًا إِلَى تِسْعِينَ دِرْهَمًا وَ إِمَّا أَنْ يَتِمَّ بِالإِضَافَةِ نَحْوَ لِي مِلْؤُهُ عَسَلًا وَ مِثْلُهُ رَجُلًا. وَ مَعْنَى تَمَامِ الْاسْمِ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَالَةٍ لَا يُمَكِّنُ إِضَافَتَهُ مَعَهَا وَ إِضَافَةُ الْاسْمِ مَعَ التَّنْوِينِ [29b/1] وَ نَوْنِ التَّنْثِيَةِ وَ الْجَمْعِ إِلَى اسْمٍ آخَرَ مُحَالٌ وَ كَذَا إِضَافَتُهُ مَعَ الإِضَافَةِ مُحَالٌ لِأَنَّ الْإِسْمَ الْمُضَافَ لَا يُضَافُ إِضَافَةً ثَانِيَةً وَ الْقَاعِدَةُ فِي عَمَلِ اسْمٍ تَامٍ قَوْلُنَا: إِنَّ كُلَّ اسْمٍ تَامٍ يَعمَلُ عَمَلِ اسْمِ الْفَاعِلِ الْمُنَوَّنِ لِكَوْنِهِ مُقْتَضِيًا تَمْيِيزَهُ كَاقْتِضَاءِ اسْمِ الْفَاعِلِ الْمُنَوَّنِ مَفْعُولُهُ فَالاسم [29b/5] التام يَعمَلُ النَّصْبَ فِي تَمْيِيزِهِ كَمَا أَنَّ اسْمَ الْفَاعِلِ يَعمَلُ النَّصْبَ فِي مَفْعُولِهِ

[العوامل المعنوية]

[الباب الثالث في العوامل المعنوية]

الباب الثالث في العوامل المعنوية

فَاعْلَمَنَّ أَنَّ الْعَامِلَ الْمَعْنَوِيَّ فِي اللَّعْنَةِ هُوَ الْمَنْسُوبُ إِلَى الْمَعْنَى وَ فِي الْإِضْطِحَاحِ هُوَ الْعَامِلُ الَّذِي لَا يَكُونُ لِلِّسَانِ فِيهِ حَظٌّ. اِخْتَلَفُوا فِي عَدَدِ الْعَوَامِلِ الْمَعْنَوِيَّةِ فَقَالَ سِيبَوَيْهِ إِنَّهَا اثْنَانِ

⁶⁵⁷ المَنَّا مقصور عيار قديم والتنثية منوان والجمع أمناؤ. عبد القادر الرازي، المصدر المذكور، ٢٦٥

أَحَدُهُمَا رَافِعُ الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ / [29b/10] نَحْوَ زَيْدٌ ضَارِبٌ وَ ثَانِيَهُمَا رَافِعُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ نَحْوَ زَيْدٌ يَضْرِبُ⁶⁵⁸ وَ قَالَ الْأَخْفَشُ إِنَّهَا ثَلَاثَةٌ أَحَدُهَا عَامِلُ الصِّفَةِ نَحْوَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ كَرِيمٍ وَ ثَانِيَهَا رَافِعُ الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ وَ ثَالِثُهَا رَافِعُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ⁶⁵⁹ وَ عِنْدَ سَيَبَوَيْهِ الْعَامِلُ فِي الصِّفَةِ هُوَ الْعَامِلُ فِي الْمَوْصُوفِ وَ الصَّحِيحُ هُوَ مَذْهَبُ سَيَبَوَيْهِ لِأَنَّ أَكْثَرَ النُّحَاةِ عَلَى مَذْهَبِهِ⁶⁶⁰

[العامِلُ فِي الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ]

وَ الْعَامِلُ فِي الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبَرِ / [29b/15] الْإِبْتِدَاءُ أَيُّ تَعْرِيبَةِ الْأِسْمِ عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ وَ هُوَ مَعْنَى لَا لَفْظٌ يُعْرَفُ بِالْقَلْبِ وَ لَيْسَ لِلِّسَانِ فِيهِ حَظٌّ

[العامِلُ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ]

وَ الْعَامِلُ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ هُوَ وَقُوعُهُ مَوْقِعَ الْأِسْمِ حَالَ كَوْنِهِ مُجَرِّدًا عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ نَاصِبَةً كَانَتْ أَوْ جَازِمَةً / [30a/1] فَإِنَّ يَضْرِبُ فِي الْمِثَالِ الْمَذْكُورِ وَقَعَ مَوْقِعًا يَصْلُحُ وَقُوعَ ضَارِبٍ فِيهِ وَ هَذَا الْوُقُوعُ مَعْنَى لَا لَفْظٌ إِذْ لَا حَظَّ لِلِّسَانِ فِيهِ أَيْضًا وَ الْعَامِلُ الْمَعْنَوِيُّ يَعْمَلُ الرَّفْعَ أَمَّا عَمَلُهُ الرَّفْعَ فِي الْمُبْتَدَأِ فَلِكَوْنِهِ مُشَابِهًا بِالْفَاعِلِ مِنْ حَيْثُ إِنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا يَكُونُ مُسْنَدًا إِلَيْهِ وَ أَمَّا عَمَلُهُ الرَّفْعَ فِي الْخَبَرِ فَلِكَوْنِهِ / [30a/5] مُشَابِهًا بِالْفَاعِلِ مِنْ جِهَةِ وَقُوعِهِ ثَانِيًا مِنَ الْكَلَامِ كَالْفَاعِلِ وَ أَمَّا عَمَلُهُ الرَّفْعَ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ فَلِأَنَّهُ لَمَّا وَقَعَ مَوْقِعَ الْأِسْمِ وَقَعَ فِي أَقْوَى أَحْوَالِهِ فَيُعْطَى أَقْوَى الْحَرَكَاتِ لَهُ وَ هُوَ الرَّفْعُ . وَ اللَّهُ أَعْلَمُ وَ أَحْكَمُ .

[خَاتِمَةٌ]

[الإِعْرَابُ]

فَاعْلَمْ أَنَّ الْإِعْرَابَ إِمَّا بِالْحَرَكَاتِ أَوْ بِالْحُرُوفِ وَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِمَّا لَفْظِيٌّ وَ إِمَّا تَقْدِيرِيٌّ وَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِمَّا تَامٌ / [30a/10] أَوْ نَاقِصٌ فَحَصَلَ لَكَ أَقْسَامٌ ثَمَانِيَةٌ .

إِعْرَابٌ بِالْحَرَكَةِ لَفْظِيٌّ تَامٌ .

⁶⁵⁸ سيبويه، المصدر المذكور، ١٣١-١٤؛ الأنباري، أسرار العربية، ٧٨

⁶⁵⁹ الأنباري، أسرار العربية، ٧٩

⁶⁶⁰ الأنباري، أسرار العربية، ٧٩

وَإِعْرَابٌ بِالْحَرَكَةِ لَفْظِيٌّ نَاقِصٌ .

وَإِعْرَابٌ بِالْحَرَكَةِ تَقْدِيرِيٌّ تَامٌ.

وَإِعْرَابٌ بِالْحَرَكَةِ تَقْدِيرِيٌّ نَاقِصٌ.

وَإِعْرَابٌ بِالْحُرُوفِ لَفْظِيٌّ تَامٌ.

وَإِعْرَابٌ بِالْحُرُوفِ لَفْظِيٌّ نَاقِصٌ.

وَإِعْرَابٌ بِالْحُرُوفِ تَقْدِيرِيٌّ تَامٌ.

وَإِعْرَابٌ بِالْحُرُوفِ تَقْدِيرِيٌّ نَاقِصٌ

[الإعرابُ بالحركة اللَّفْظِيُّ التَّامُّ]

أما الإعرابُ بالحركة اللَّفْظِيُّ التَّامُّ / [30a/15] ففي المُفْرَدِ المُنْصَرَفِ وَ الْجَمْعِ المُكَسَّرِ المُنْصَرَفِ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي زَيْدٌ وَ رَجَالٌ وَ رَأَيْتُ زَيْدًا وَ رَجَالًا وَ مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَ بِرَجَالٍ فَأِعْرَابُهُمَا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ جَارٍ عَلَى مَا يَنْبَغِي لِأَنَّ رَفْعَهُمَا بِالضَّمِّ وَ نَصْبُهُمَا بِالْفَتْحِ وَ جَرَّهُمَا / [30b/1] بِالْكَسْرِ

[الإعرابُ بالحركة اللَّفْظِيُّ النَّاقِصُ]

وَ الإِعْرَابُ بِالْحَرَكَةِ اللَّفْظِيُّ النَّاقِصُ فِي جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ وَ غَيْرِ الْمُنْصَرَفِ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي مُسْلِمَاتٌ وَأَحْمَدُ وَ رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ وَ أَحْمَدَ وَ مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ وَ بِأَحْمَدَ فَأِعْرَابُهُمَا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ لَيْسَ بِجَارٍ عَلَى مَا يَنْبَغِي لِأَنَّ نَصْبَ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ مَحْمُولٌ عَلَى جَرِّهِ / [30b/5] لِعِلَّةٍ وَ جَرِّ غَيْرِ الْمُنْصَرَفِ مَحْمُولٌ عَلَى نَصْبِهِ لِعِلَّةٍ أُخْرَى فَيَكُونُ إِعْرَابُهُمَا نَاقِصًا

[الإعرابُ بالحركة التَّقْدِيرِيُّ]

وَ أَمَّا الإِعْرَابُ بِالْحَرَكَةِ التَّقْدِيرِيُّ التَّامُّ فِي الْأَسْمَاءِ الْمَقْصُورَةِ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي فَتَى وَ رَأَيْتُ فَتَى وَ مَرَرْتُ بِفَتَى فَأِعْرَابُهُمَا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ مُقَدَّرٌ لِتَعَدُّرِ الإِعْرَابِ لَفْظًا فِيهَا لِأَنَّ الْأَلِفَ الْمَقْصُورَةَ غَيْرَ قَابِلَةٍ لِلْحَرَكَةِ . وَ فِي الْأَسْمِ الْمُضَافِ إِلَى يَاءٍ / [30b/10] الْمُتَكَلِّمِ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي غُلَامِي وَ رَأَيْتُ غُلَامِي وَ مَرَرْتُ بِغُلَامِي فَأِعْرَابُهُ فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ مُقَدَّرٌ لِتَعَدُّرِ الإِعْرَابِ لَفْظًا فِيهِ لِأَنَّهُ قَدْ اسْتَحَقَّ مَا قَبِلَ يَاءَ الْمُتَكَلِّمِ بِالْكَسْرِ قَبْلَ دُخُولِ الْعَامِلِ فَلَمَّا دَخَلَ

العاملِ اِمتنعَ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْهِ حَرَكَةٌ أُخْرَى مُوَافِقَةً كَانَتْ أَوْ مُخَالَفَةً وَ فِي كُلِّ اسْمٍ كَانَ فِي الْأَصْلِ مُعْرَبًا وَ حُكِّيَ بِإِعْرَابِهِ فَإِعْرَابُهُ / [30b/15] الثَّانِي يَكُونُ تَقْدِيرِيًّا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ لِتَعَدُّرِ إِعْرَابِهِ الثَّانِي مَعَ وُجُودِ إِعْرَابِهِ الْأَوَّلِ كَمَا إِذَا قُلْنَا: "زَيْدًا" فِي صَرَبْتُ زَيْدًا مَفْعُولُ صَرَبْتُ يَكُونُ إِعْرَابُ زَيْدًا هَهُنَا تَقْدِيرِيًّا لِامْتِنَاعِ إِعْرَابِهِ / [31a/1] الثَّانِي وَ هُوَ الرَّفْعُ مَعَ إِعْرَابِهِ الْأَوَّلِ وَ هُوَ النَّصْبُ. وَ فِي كُلِّ اسْمٍ مَبْنِيٍّ حُكِّيَ بِحَرَكَةِ بِنَائِهِ فَإِعْرَابُهُ يَكُونُ تَقْدِيرِيًّا لِامْتِنَاعِ اجْتِمَاعِ هَيْئَةِ إِعْرَابِهِ الثَّانِي مَعَ هَيْئَةِ بِنَائِهِ وَ مَعَ إِعْرَابِهِ الْأَوَّلِ الْمَحَلِّيِّ كَمَا إِذَا قُلْنَا هُوَ لَا فِي قَوْلِنَا رَأَيْتُ هُوَ لَا يَكُونُ إِعْرَابُ هُوَ لَا هُنَا / [31a/5] تَقْدِيرِيًّا لِامْتِنَاعِ اجْتِمَاعِ إِعْرَابِهِ الثَّانِي وَ هُوَ الرَّفْعُ مَعَ إِعْرَابِهِ الْأَوَّلِ الْمَحَلِّيِّ وَ هُوَ النَّصْبُ. وَ فِي الْجُمْلَةِ الْمَحْكِيَّةِ الَّتِي نُقِلَتْ إِلَى الْعِلْمِ كَقَوْلِهِمْ: تَأَبَّطَ شَرًّا عَلَمًا فَتَقَوْلُ جَاءَنِي تَأَبَّطَ شَرًّا وَ رَأَيْتُ تَأَبَّطَ شَرًّا وَ مَرَرْتُ بِتَأَبَّطَ شَرًّا فَإِعْرَابُهُ فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ مُقَدَّرٌ لِتَعَدُّرِ الْإِعْرَابِ لَفْظًا فِيهِ مَعَ وُجُودِ الْعَامِلِ وَ / [31a/10] الْمَعْمُولِ الْمَحْكِيَّيْنِ⁶⁶¹ عَنِ الْأَصْلِ

[الإعرابُ بِالْحَرَكَةِ التَّقْدِيرِيَّةِ النَّاقِصِ]

وَ الْإِعْرَابُ بِالْحَرَكَةِ التَّقْدِيرِيَّةِ النَّاقِصِ فِي الْأَسْمَاءِ الْمَنْقُوصَةِ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي قَاضٍ وَ رَأَيْتُ قَاضِيًا⁶⁶² وَ مَرَرْتُ بِقَاضٍ فَإِعْرَابُهَا فِي حَالَةِ الرَّفْعِ وَ الْجَرِّ مُقَدَّرٌ لِاسْتِثْقَالِ الضَّمَّةِ وَ الْكَسْرَةِ وَ فِي حَالَةِ النَّصْبِ لَفْظِيًّا لِخِفَّةِ الْفَتْحَةِ فَلَا يَكُونُ إِعْرَابُهَا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ مُقَدَّرًا بَلْ فِي بَعْضِهَا يَكُونُ / [31a/15] نَاقِصًا

[الإعرابُ بِالْحُرُوفِ اللَّفْظِيَّةِ]

وَ أَمَّا الْإِعْرَابُ بِالْحُرُوفِ اللَّفْظِيَّةِ التَّامَّةِ فِي الْأَسْمَاءِ السَّيِّئَةِ الْمُعْتَلَّةِ الْمُضَافَةِ إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ وَ هِيَ أَخُوكَ وَ أَبُوكَ وَ فُوكَ وَ حَمُوكَ وَ هَنُوكَ وَ ذُو مَالٍ فَإِعْرَابُهَا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ / [31b/1] جَارٍ عَلَى مَا يَنْبَغِي لِأَنَّ رَفْعَهَا بِالْوَاوِ وَ نَصْبَهَا بِالْأَلِفِ وَ جَرُّهَا بِالْيَاءِ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي أَخُوكَ وَ رَأَيْتُ أَخَاكَ وَ مَرَرْتُ بِأَخِيكَ وَ قَسَّ عَلَيْهِ الْبُوقِي

⁶⁶¹ فِي بِ الْمَحْكِيَّيْنِ بِالْأَلِفِ صَحْحَنَا

⁶⁶² فِي بِ قَاضِي صَحْحَنَا

[الإعراب بالحروف اللفظي الناقص]

وَ الإِعْرَابُ بِالْحُرُوفِ اللَّفْظِيِّ النَّاقِصِ فِي الْمُنْتَى وَ كِلَا مُضَافًا إِلَى مُضَمَّرٍ وَ اثْنَيْنِ وَ جَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ وَ أُولَى⁶⁶³ وَ عَشْرِينَ / [31b/5] وَ أَخَوَاتِهِ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي مُسْلِمَانٌ وَ كِلَاهُمَا وَ اثْنَانِ وَ مُسْلِمُونَ وَأُولُومَالٍ وَ عَشْرُونَ رَجُلًا وَ ثَلَاثُونَ امْرَأَةً وَ رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ وَ كِلَيْهِمَا وَ اثْنَيْنِ وَ مُسْلِمِينَ وَ أُولَى⁶⁶⁴ مَالٍ وَ عَشْرِينَ رَجُلًا وَ ثَلَاثِينَ امْرَأَةً وَ مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ وَ بِكِلَيْهِمَا وَ بِاثْنَيْنِ وَ بِمُسْلِمِينَ وَ بِأُولَى⁶⁶⁵ مَالٍ وَ بِعَشْرِينَ رَجُلًا وَ بِثَلَاثِينَ امْرَأَةً فَأِعْرَابُهَا فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ / [31b/10] لَيْسَ بِجَارٍ عَلَى مَا يَنْبَغِي لِأَنَّ نَصَبَهَا مَحْمُولٌ عَلَى جَرِّهَا لِئَلَّا يَكُونَ إِعْرَابُهَا نَاقِصًا

[الإعراب بالحروف التقديرية التامة]

وَ أَمَّا الإِعْرَابُ بِالْحُرُوفِ التَّقْدِيرِيَّةِ التَّامَّةِ فِي الْأَسْمَاءِ الْمُعْتَلَّةِ الْمُضَافَةِ إِلَى الْأِسْمِ الْمَعْرَفِ بِإِلَامِ التَّعْرِيفِ أَوْ إِلَى اسْمٍ فِي أَوَّلِهِ هَمْزَةٌ وَصَلٍ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي أَبُو الْفَضْلِ وَ أَبُو امْرَأَتِكَ وَ رَأَيْتُ أَبَا الْفَضْلِ وَ أَبَا امْرَأَتِكَ وَ مَرَرْتُ بِأَبِي الْفَضْلِ وَ بِأَبِي امْرَأَتِكَ / [31b/15] فَحَرْفُ الإِعْرَابِ فِيهَا عَلَى كِلَا التَّقْدِيرَيْنِ مُقَدَّرَةٌ فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ لِسُقُوطِهَا فِي اللَّفْظِ بِمُلَاقَاتِهَا السَّاكِنَ بَعْدَهَا وَ هُوَ لِأَمِ التَّعْرِيفِ وَ هَمْزَةُ الْوَصْلِ فَلَمْ يَكُنْ حَرْفُ الإِعْرَابِ فِيهَا مَلْفُوظًا فَيَكُونُ إِعْرَابُهَا / [32a/1] بِالْحُرُوفِ الْمُقَدَّرَةِ وَ لَا اعْتِبَارَ لِلْحَطِّ لِأَنَّ الْمُعْتَبَرَ فِي الإِعْرَابِ هُوَ اللَّفْظُ لَا الْحَطُّ وَ فِي جَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ الْمُضَافِ إِلَى الْأِسْمِ الْمَعْرَفِ بِإِلَامِ التَّعْرِيفِ أَوْ إِلَى اسْمٍ فِي أَوَّلِهِ هَمْزَةٌ وَصَلٍ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي صَالِحُو الْقَوْمِ وَ صَالِحُو ابْنِكَ وَ رَأَيْتُ صَالِحِي الْقَوْمِ وَ صَالِحِي ابْنِكَ وَ مَرَرْتُ بِصَالِحِي / [32a/5] الْقَوْمِ وَ بِصَالِحِي ابْنِكَ فَحَرْفُ الإِعْرَابِ فِيهِ عَلَى كِلَا التَّقْدِيرَيْنِ مُقَدَّرَةٌ فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ لِسُقُوطِهَا فِي اللَّفْظِ بِمُلَاقَاتِهَا السَّاكِنَ بَعْدَهَا وَ هُوَ لِأَمِ التَّعْرِيفِ وَ هَمْزَةُ الْوَصْلِ

[الإعراب بالحروف التقديرية الناقصة]

وَ الإِعْرَابُ بِالْحُرُوفِ التَّقْدِيرِيَّةِ النَّاقِصِ فِي الْمُنْتَى الْمُضَافِ إِلَى الْأِسْمِ الْمَعْرَفِ بِإِلَامِ التَّعْرِيفِ أَوْ إِلَى اسْمٍ فِي أَوَّلِهِ هَمْزَةٌ وَصَلٍ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي غُلَامًا الرَّجُلِ وَ غُلَامًا ابْنِكَ وَ رَأَيْتُ

⁶⁶³ فِي بِ أَلِي صَحَّحْنَا

⁶⁶⁴ فِي بِ أَلِي صَحَّحْنَا

⁶⁶⁵ فِي بِ أَلِي صَحَّحْنَا

[32a/10] غَلَامِي الرَّجُلِ وَ غَلَامِي ابْنِكَ وَ مَرَرْتُ بِغَلَامِي الرَّجُلِ وَ بِغَلَامِي ابْنِكَ فَإِعْرَابُهُ لَا يَكُونُ فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ تَقْدِيرِيًّا بَلْ فِي الرَّفْعِ فَقَطْ لِسُقُوطِ حَرْفِ الإِعْرَابِ فِي حَالَةِ الرَّفْعِ لَفْظًا بِمُلَاقَاتِهِ السَّاكِنَ بَعْدَهُ وَ هُوَ لَامُ التَّعْرِيفِ وَ هَمْزَةُ الوَصْلِ فَيَكُونُ [32a/15] حَرْفُ الإِعْرَابِ وَ هُوَ الحَرْفُ مُقَدَّرًا فِيهِ بِخِلَافِ النَّصْبِ وَ الجَرِّ لِأَنَّ حَرْفَ الإِعْرَابِ وَ هُوَ اليَاءُ فِيهِمَا بَاقٍ لَفْظًا وَ خَطَأً وَ فِي جَمْعِ المُذَكَّرِ السَّالِمِ المُضَافِ إِلَى يَاءِ المُتَكَلِّمِ فَحَالَةٌ رَفَعِهِ تَقْدِيرِيٌّ لَكِنَّ المُقَدَّرَ فِيهِ يَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ حَرَكَةً وَ أَنْ يَكُونَ حَرْفًا أَعْنِي الوَاوُ [32b/1] كَقَوْلِنَا:⁶⁶⁶ جَاءَنِي مُسْلِمِيٍّ أَصْلُهُ مُسْلِمُوِي بِسُقُوطِ التَّوْنِ بِالإِضَافَةِ إِلَى يَاءِ المُتَكَلِّمِ وَ رَأَيْتُ مُسْلِمِيٍّ وَ مَرَرْتُ بِمُسْلِمِيٍّ وَ أَصْلُ مُسْلِمِيٍّ فِي النَّصْبِ وَ الجَرِّ مُسْلِمِينَ فَسَقَطَ التَّوْنُ بِالإِضَافَةِ إِلَى يَاءِ المُتَكَلِّمِ فَصَارَ مُسْلِمِيٍّ ثُمَّ أُدْغِمَ يَاءُ الإِعْرَابِ فِي يَاءِ المُتَكَلِّمِ فَصَارَ مُسْلِمِيٍّ [32b/5] فَلَمْ يُجْعَلْ نَصْبُهُ وَ جَرُّهُ تَقْدِيرِيًّا لِأَنَّ حَرْفَ الإِعْرَابِ وَ هُوَ اليَاءُ بَاقٍ فِيهِمَا لَفْظًا فَيَكُونُ إِعْرَابُ نَصْبِهِ وَ جَرُّهُ لَفْظِيًّا وَ أَمَّا إِعْرَابُ رَفَعِهِ فَتَقْدِيرِيٌّ لِأَنَّ الوَاوُ فِيهِ قُلِبَتْ يَاءً لِاجْتِمَاعِ الوَاوِ وَ اليَاءِ وَ سَبَقَ أَحَدَ يَهُمَا بِالشُّكُونِ فَأُدْغِمَ اليَاءُ فِي اليَاءِ ثُمَّ أُبْدِلَتْ ضَمَّةٌ مَا قَبْلَ اليَاءِ المُدْغَمِ إِلَى الكَسْرَةِ صِيَانَةً لِلْيَاءِ [32b/10] فَلَمْ يَبْنُقْ حَرْفُ الإِعْرَابِ فِيهِ لَفْظًا وَ خَطَأً فَالْمُقَدَّرُ فِيهِ يَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ وَاوًا بِأَنْ يَكُونَ اليَاءُ المُدْغَمُ بَدَلًا عَنْهَا وَ يَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ حَرَكَةً لِكَوْنِ الإِعْرَابِ بِالحَرَكَةِ أَصْلًا مِنَ الإِعْرَابِ بِالحُرُوفِ وَ تَقْدِيرُ الأَصْلِ أَوَّلَى مِنَ الفِرْعِ لِكَوْنِهِ أَقْوَى مِنْهُ

[الإِعْرَابُ المَحَلِّيُّ]

فَاعْلَمْ أَنَّ الإِعْرَابَ المَحَلِّيَّ يَكُونُ فِي الأَسْمَاءِ المَبْنِيَّةِ اللَّازِمَةِ وَ العَارِضَةِ كَالْمَوْصُولَاتِ [32b/15] وَ المُضَمَّرَاتِ وَ أَسْمَاءِ الإِشَارَاتِ وَ كَالأَسْمَاءِ الَّتِي لَزِمَتْ ظَرْفِيَّتُهَا وَ كَالْمُنَادَى المُفْرَدِ المَعْرُوفَةِ وَ فِي الأَفْعَالِ المَبْنِيَّةِ اللَّازِمَةِ وَ العَارِضَةِ كَالْمَاضِي وَ الأَمْرِ بِغَيْرِ اللَّامِ وَ كَالْمُضَارِعِ المُؤَكَّدِ [33a/1] بِنَوْنِي المُخَفَّفَةِ وَ المُشَدَّدَةِ وَ⁶⁶⁷ فِي الجُمَلِ الَّتِي وَقَعَتْ فِي مَحَلِّ المُفْرَدِ وَ فِي الحُرُوفِ الَّتِي وَقَعَتْ مَوْجِعَ الأَسْمِ وَ أُجْرِي عَلَيْهَا الإِعْرَابُ بِاعْتِبَارِ أَلْفَظِهَا كَمَا تَقُولُ: "مِنْ" فِي مِنَ البَصْرَةِ حَرْفُ جَرِّ

⁶⁶⁶ أَوْغَدًا أَوْ مِنَ اللَّازِمِ كَقَوْلِنَا ..... جَاءَنِي مُسْلِمِيٍّ أَصْلُهُ مُسْلِمُوِي سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁶⁷ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

[الْفَرْقُ بَيْنَ الْإِعْرَابِ التَّقْدِيرِيِّ وَالْمَحَلِّيِّ]

فَإِنَّ قِيلَ مَا الْفَرْقُ⁶⁶⁸ بَيْنَ الْإِعْرَابِ التَّقْدِيرِيِّ وَالْمَحَلِّيِّ قُلْنَا إِنَّ الْإِعْرَابَ / [33a/5] التَّقْدِيرِيَّ يُسْتَعْمَلُ فِي الْكَلِمَةِ الْمُسْتَحَقَّةِ لِلْإِعْرَابِ لَكِنْ لَا يَظْهَرُ فِيهَا الْإِعْرَابُ لِإِمَانِ كَمَا ذَكَرْنَا فِي الْإِعْرَابِ التَّقْدِيرِيِّ وَأَنَّ الْإِعْرَابَ الْمَحَلِّيَّ يُسْتَعْمَلُ فِي الْكَلِمَةِ الَّتِي لَمْ تَسْتَحِقْ الْإِعْرَابَ لِكَوْنِ بِنَائِهَا مَانِعًا فَمَعْنَى الْإِعْرَابِ الْمَحَلِّيِّ هُوَ أَنَّ يَقَعَ الْكَلِمَةُ الْمَبْنِيَّةُ فِي مَحَلِّ لَوْ⁶⁶⁹ وَقَعَ فِيهِ الْكَلِمَةُ الْمُعْرَبَةُ لَظَهَرَ الْإِعْرَابُ / [33a/10] فِيهَا لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا

[مَوَاقِعُ الْإِعْرَابِ]

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ مَوَاقِعَ الْإِعْرَابِ أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ مَوْقِعًا. وَهِيَ: الْفَاعِلُ. وَالْقَائِمُ مَقَامَ الْفَاعِلِ. وَالْمَفْعُولُ. وَالْمُضَافُ إِلَيْهِ. وَمَا دَخَلَ عَلَيْهِ حَرْفُ الْجَرِّ. وَالْمُبْتَدَأُ. وَالْخَبَرُ. وَاسْمُ إِنَّ وَأَخْوَاتِهَا. وَخَبَرُ إِنَّ وَأَخْوَاتِهَا. وَاسْمُ كَانَ وَأَخْوَاتِهَا. وَخَبَرُ كَانَ وَأَخْوَاتِهَا⁶⁷⁰. وَاسْمُ مَا وَلَا الْمُسَبَّهَتَيْنِ / [33a/15] بَلَيْسَ. وَخَبَرُهُمَا. وَاسْمُ لَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ. وَخَبَرُهَا. وَالْحَالُ. وَالتَّمْيِيزُ. وَالتَّفْسِيرُ. وَالتَّأْكِيدُ وَالصِّفَةُ. وَالبَدَلُ. وَالْمُسْتَنْتَى. وَعَطْفُ الْبَيَانِ. وَالْعَطْفُ بِالْحُرُوفِ

[الْفَاعِلُ]

أَمَّا / [33b/1] الْفَاعِلُ فَهُوَ⁶⁷¹ مَا أُسْنِدَ إِلَيْهِ الْفِعْلُ أَوْ شَبَّهُهُ مُقَدِّمًا عَلَيْهِ عَلَى جِهَةِ الْقِيَامِ بِهِ؛ فَإِعْرَابُهُ رَفْعٌ وَالرَّفْعُ قَدْ يَكُونُ بِالضَّمَّةِ كَمَا فِي الْمَفْرَدِ الْمُنْصَرِفِ وَالْجَمْعِ الْمَكْسَرِ الْمُنْصَرِفِ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي زَيْدٌ وَرَجَالٌ وَفِي الْجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي مُسْلِمَاتٌ / [33b/5] وَفِي مَا لَا يَنْصَرِفُ كَقَوْلِنَا جَاءَنِي أَحْمَدٌ وَقَدْ يَكُونُ⁶⁷² بِالْوَاوِ كَمَا فِي الْأَسْمَاءِ السِّتَّةِ⁶⁷³ الْمُعْتَلَّةِ⁶⁷⁴ الْمُضَافَةِ⁶⁷⁵ إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي أَخُوكَ وَفِي جَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ وَ

⁶⁶⁸ فِي ق لَفَرْقُ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِيخَ قَدْ أَخْطَأَ

⁶⁶⁹ لَوْ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁷⁰ وَخَبَرُ كَانَ وَأَخْوَاتِهَا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁷¹ فَهُوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁷² يَعْنِي قَدْ يَكُونُ الرَّفْعُ

⁶⁷³ فِي ق خَمْسَةٌ

⁶⁷⁴ الْمُعْتَلَّةُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁷⁵ الْمُضَافَةُ سَاقِطَةٌ فِي ب وَ ق صَحَّحْنَا

أولي⁶⁷⁶ وَ عَشْرِينَ وَ أَخَوَاتِهَا كَقَوْلِنَا: جَاءَنِي أَخُوكَ⁶⁷⁷ وَأَلُو مَالٍ وَ عَشْرُونَ رَجُلًا وَ ثَلَاثُونَ امْرَأَةً وَ قَدْ يَكُونُ⁶⁷⁸ بِالْأَلْفِ كَمَا فِي الْمُثَنَّى وَ كِلَا مُضَافًا إِلَى مُضَمَّرٍ وَ فِي اثْنَيْنِ / [33b/10] كَقَوْلِنَا جَاءَنِي مُسْلِمَانِ⁶⁷⁹ وَ كِلَاهُمَا وَ اثْنَانِ

[الْقَائِمُ مَقَامَ الْفَاعِلِ]

وَ أَمَّا الْقَائِمُ مَقَامَ الْفَاعِلِ فإِعْرَابُهُ رَفْعٌ أَيْضًا وَ هُوَ كُلُّ مَفْعُولٍ حُذِفَ فَاعِلُهُ وَ أَقِيمَ هُوَ مُقَامَهُ وَ شَرْطُهُ أَنْ تُغَيَّرَ صِيغَةُ الْفِعْلِ إِلَى فِعْلٍ وَ يُفْعَلُ تَحْقِيقًا أَوْ تَقْدِيرًا أَوْ حُكْمًا نَحْوَ ضَرَبَ زَيْدٌ وَ كَيْلَ بُرٍّ وَ اسْتُخْرِجَ الْمَالُ وَ ضُرِبَتْ بِضَمِّ التَّاءِ أَوْ بَفَتْحِهَا وَ نَحْوَ يُضْرَبُ زَيْدٌ وَ يُبَاعُ تَوْبُهُ وَ مَضْرُوبٌ غَلَامُهُ وَ مُسْتَخْرِجُ الْمَالِ⁶⁸⁰

[الْمَفْعُولُ]

وَ أَمَّا الْمَفْعُولُ فإِعْرَابُهُ نَصْبٌ فَالنَّصْبُ قَدْ يَكُونُ بِالْفَتْحِ كَمَا فِي الْمَفْرَدِ الْمُنْصَرِفِ وَ الْجَمْعِ الْمُكْسَرِ الْمُنْصَرِفِ وَ فِي غَيْرِ الْمُنْصَرِفِ كَقَوْلِنَا رَأَيْتُ زَيْدًا وَ رَجُلًا وَأَحْمَدَ وَ قَدْ يَكُونُ بِالْكَسْرِ كَمَا فِي جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ كَقَوْلِنَا رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ وَ قَدْ يَكُونُ⁶⁸¹ بِالْأَلْفِ كَمَا فِي الْأَسْمَاءِ / [33b/15] السَّتَّةِ الْمُعْتَلَّةِ الْمُضَافَةِ إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ كَقَوْلِنَا رَأَيْتُ أَحَاكَ وَ قَدْ يَكُونُ⁶⁸² بِالْيَاءِ كَمَا فِي الْمُثَنَّى وَ كِلَا مُضَافًا إِلَى مُضَمَّرٍ وَ فِي اثْنَيْنِ⁶⁸³ كَقَوْلِنَا رَأَيْتُ مُسْلِمَيْنِ وَ⁶⁸⁴ كِلَيْهِمَا وَ اثْنَيْنِ / [34a/1] وَ فِي جَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّلَامِ وَ أُولِي⁶⁸⁵ وَ عَشْرِينَ وَ أَخَوَاتِهَا كَقَوْلِنَا رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ وَ أُولِي⁶⁸⁶ مَالٍ وَ عَشْرِينَ رَجُلًا وَ ثَلَاثِينَ امْرَأَةً

⁶⁷⁶ فِي ب أَلِي صَحْحًا

⁶⁷⁷ أَخُوكَ سَاقِطَةٌ فِي ب وَ ق صَحْحًا

⁶⁷⁸ يَعْنِي قَدْ يَكُونُ الرَّفْعُ

⁶⁷⁹ فِي ق مُسْلِمَاتٍ

⁶⁸⁰ وَأَمَّا الْقَائِمُ مَقَامَ الْفَاعِلِ فإِعْرَابُهُ . . . مَضْرُوبٌ غَلَامُهُ وَ مُسْتَخْرِجُ الْمَالِ فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁶⁸¹ بِالْكَسْرِ كَمَا فِي جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ كَقَوْلِنَا رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ وَ قَدْ يَكُونُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁸² يَعْنِي قَدْ يَكُونُ النَّصْبُ

⁶⁸³ وَ فِي اثْنَيْنِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁸⁴ مُسْلِمَيْنِ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁸⁵ فِي ب أَلِي صَحْحًا

⁶⁸⁶ فِي ب أَلِي صَحْحًا

[المفاعيل]

وَالْمَفَاعِيلُ خَمْسَةٌ الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ وَ الْمَفْعُولُ بِهِ وَ الْمَفْعُولُ فِيهِ وَ الْمَفْعُولُ لَهُ وَ الْمَفْعُولُ مَعَهُ

فَالْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ⁶⁸⁷ هُوَ اسْمٌ مَا فَعَلَهُ / [34a/5] فَاعِلٌ فِعْلٍ مَذْكُورٍ بِمَعْنَاهُ وَ هُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ أَحَدُهَا لِلتَّأَكِيدِ نَحْوَ ضَرَبْتُ ضَرْبًا وَ الثَّانِي لِلنَّوْعِ نَحْوَ ضَرَبْتُ ضَرْبَةً بِكَسْرِ الضَّادِ وَ الثَّلَاثُ لِلْعَدَدِ نَحْوَ⁶⁸⁸ ضَرَبْتُ ضَرْبَةً بِنَفْتَحِ الضَّادِ فَالْقِسْمُ الْأَوَّلُ لَا يُغْنَى وَ لَا يُجْمَعُ لِأَنَّهُ مَوْضُوعٌ لِلْحَقِيقَةِ لِشُمُولِهِ عَلَى الْقَلِيلِ وَ الْكَثِيرِ وَ أَمَّا الثَّانِي وَ الثَّلَاثُ فَيَصِحُّ⁶⁸⁹ فِيهِمَا التَّثْنِيَةُ وَ الْجَمْعُ لِأَنَّ الْمَفْعُولَ / [34a/10] الْمُطْلَقَ إِذَا كَانَ لِلنَّوْعِ فَإِنْ اجْتَمَعَ فِيهِ النَّوْعَانِ حَصَلَ الْمُوجِبُ لِلتَّثْنِيَةِ؛ وَ إِنْ اجْتَمَعَ فِيهِ الْأَنْوَاعُ حَصَلَ الْمُوجِبُ لِلْجَمْعِ فَيُقَالُ ضَرَبْتُهُ ضَرْبَتَيْنِ وَ ضَرْبَاتٍ وَ إِذَا كَانَ لِلْعَدَدِ فَإِنْ اجْتَمَعَ فِيهِ الْمَرَّتَانِ أَمْكَنَ تَثْنِيَتُهُ وَ إِنْ اجْتَمَعَ الْمَرَّاتُ⁶⁹⁰ أَمْكَنَ جَمْعُهُ فَيُقَالُ ضَرَبْتُهُ⁶⁹¹ ضَرْبَتَيْنِ وَ ضَرْبَاتٍ

وَ الْمَفْعُولُ بِهِ هُوَ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ فِعْلُ الْفَاعِلِ وَ هُوَ / [34a/15] إِمَّا صَرِيحٌ نَحْوَ رَأَيْتُ زَيْدًا وَ إِمَّا غَيْرُ صَرِيحٍ نَحْوَ مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَ⁶⁹² الْمَفْعُولُ فِيهِ هُوَ مَا فَعَلَ فِيهِ فِعْلٌ مَذْكُورٌ مِنْ زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ وَ هُوَ إِمَّا صَرِيحٌ نَحْوَ صَلَّيْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَ إِمَّا غَيْرُ صَرِيحٍ نَحْوَ / [34b/1] صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ

وَ الْمَفْعُولُ لَهُ هُوَ مَا فُعِلَ لِأَجْلِهِ فِعْلٌ مَذْكُورٌ وَ هُوَ إِمَّا صَرِيحٌ نَحْوَ⁶⁹³ ضَرَبْتُهُ تَأْدِيبًا وَ إِمَّا غَيْرُ صَرِيحٍ نَحْوَ ضَرَبْتُهُ لِلتَّأْدِيبِ

وَ الْمَفْعُولُ مَعَهُ هُوَ الْمَنْصُوبُ الْمَذْكُورُ بَعْدَ الْوَائِ الْكَائِبَةِ بِمَعْنَى مَعَ لِمُصَاحَبَةِ مَعْمُولٍ فِعْلٍ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى نَحْوَ / [34b/5] اسْتَوَى الْمَاءُ وَ الْخَشَبَةُ وَ كَقَوْلِكَ جِئْتُ وَ زَيْدًا وَ مِثْلَ مَالِكٍ وَ زَيْدًا وَ مَا شَأْنُكَ وَ عَمَرُوا لِأَنَّ الْمَعْنَى فِي مَالِكٍ وَ مَا شَأْنُكَ مَا تَصْنَعُ

⁶⁸⁷ فَا الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁸⁸ لِلْعَدَدِ نَحْوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁸⁹ فِي ق يَصِحُّ

⁶⁹⁰ فِي ق امْرَأَةٌ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِيخَ قَدْ أَخْطَأَ

⁶⁹¹ فِي ق ضَرَبْتُ

⁶⁹² وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁹³ نَحْوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

[المُضَافُ إِلَيْهِ]

وَ أَمَّا الْمُضَافُ إِلَيْهِ فَهُوَ كُلُّ اسْمٍ نُسِبَ⁶⁹⁴ إِلَيْهِ شَيْءٌ بِوَاسِطَةِ حَرْفِ الْجَرِّ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا مُرَادًا فِيهِ فَأِعْرَابُهُ جَرٌّ وَ الْجَرُّ قَدْ يَكُونُ بِالْكَسْرِ كَمَا فِي الْمُفْرَدِ الْمُنْصَرَفِ وَ الْجَمْعِ الْمُكْسَرِ⁶⁹⁵ الْمُنْصَرَفِ / [34b/10] وَ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ كَقَوْلِنَا مَرَرْتُ بِغُلَامٍ زَيْدٍ وَ أَخَذْتُ ثِيَابَ رِجَالٍ وَ رَأَيْتُ بَنَاتٍ⁶⁹⁶ مُسْلِمَاتٍ وَ قَدْ يَكُونُ بِالْفَتْحَةِ كَمَا فِي غَيْرِ الْمُنْصَرَفِ نَحْوَ مَرَرْتُ بِغُلَامٍ أَحْمَدَ وَ قَدْ يَكُونُ بِالْيَاءِ كَمَا فِي الْأَسْمَاءِ السِّتَةِ الْمُعْتَلَّةِ الْمُضَافَةِ إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ وَ فِي الْمُثْنَى وَ كِلَا مُضَافًا إِلَى مُضْمَرٍ وَ اثْنَيْنِ وَ جَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ وَ أُولَى⁶⁹⁷ وَ عِشْرِينَ / [34b/15] وَ أَخْوَاتِهَا نَحْوَ⁶⁹⁸ جَاءَنِي غُلَامٌ أَبِيكَ وَ مَرَرْتُ بِمُسْلِمَيْنِ وَ بِكِلَيْهِمَا وَ بِاثْنَيْنِ وَ بِمُسْلِمَيْنِ وَ بِأُولَى⁶⁹⁹ مَالٍ وَ بِعِشْرِينَ رَجُلًا وَ بِثَلَاثِينَ امْرَأَةً

[مَا دَخَلَ عَلَيْهِ حَرْفُ الْجَرِّ]

وَ أَمَّا مَا دَخَلَ عَلَيْهِ حَرْفُ الْجَرِّ فَأِعْرَابُهُ جَرٌّ / [35a/1] أَيْضًا كَالْبَصْرَةِ وَ الْكُوفَةِ فِي قَوْلِنَا سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ وَ الْحُرُوفُ الْجَارَةُ سَبْعَةٌ عَشَرَ حَرْفًا كَمَا ذَكَرْنَا تَفْصِيلَهَا فِيمَا سَبَقَ يَجْمَعُهَا هَذَا الْبَيْتُ

وَ أَوْ بَاءٌ كَافٌ لَامٌ مُنْذُ مُنْذُ خَلَا / رَبُّ حَاشَا مِنْ عَدَا فِي عَنِ عَلَى حَتَّى إِلَى⁷⁰⁰

[الْمُبْتَدَأُ]

/ [35a/5] وَ أَمَّا الْمُبْتَدَأُ وَ خَبْرُهُ فَأِعْرَابُهُمَا رَفْعٌ نَحْوَ زَيْدٌ قَائِمٌ⁷⁰¹ فَالْمُبْتَدَأُ هُوَ الْاسْمُ الْمُجَرَّدُ عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ مُسْنَدًا إِلَيْهِ أَوْ الصِّفَةُ الْوَاقِعَةُ بَعْدَ حَرْفِ النَّفْيِ وَ أَلْفِ الْاسْتِفْهَامِ رَافِعَةً لِظَاهِرٍ.

⁶⁹⁴ في ق نسبت

⁶⁹⁵ الْمُكْسَرِ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁹⁶ فِي ق رَأَيْتَانِ أَظُنُّ أَنَّ النَّاسِخُ قَدْ أَخْطَأَ

⁶⁹⁷ فِي ب أَلِي صَحَّحْنَا

⁶⁹⁸ نَحْوَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁶⁹⁹ فِي ب أَلِي صَحَّحْنَا

⁷⁰⁰ ابْنِ حَسَامٍ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤

⁷⁰¹ نَحْوَ زَيْدٌ قَائِمٌ فِي الْهَامِشِ فِي ب

[الخبرُ]

وَ الْخَبْرُ هُوَ الْمُجَرَّدُ الْمُسْنَدُ بِهِ الْمُعَايِرُ لِلصِّفَةِ الْمَذْكُورَةِ . وَ الْقِيَاسُ فِي الْمُبْتَدَأِ وَ الْخَبْرِ أَنْ يَكُونَ الْمُبْتَدَأُ مَعْرِفَةً وَ الْخَبْرُ نَكْرَةً وَ أَنْ يَكُونَ كُلُّ مِنْهُمَا مُفْرَدًا . وَ قَدْ / [35a/10] يَكُونَانِ مَعْرِفَتَيْنِ وَ نَكْرَتَيْنِ وَ قَدْ يَكُونُ أَحَدُهُمَا مُفْرَدًا وَ الْآخَرُ جُمْلَةً فَمِثَالُهُمَا بِذِكْرِ أَنْوَاعِهِمَا مِثْلُ قَوْلِكَ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَ عَمْرُو غُلَامٌكَ وَ مَا قَايِمُ الزَّيْدَانِ وَ أَقَايِمُ الزَّيْدَانِ⁷⁰² وَ كَقَوْلِنَا: اللَّهُ إِلَهُنَا وَ مُحَمَّدٌ نَبِيُّنَا وَ مَا أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْكَ وَ تَسْمَعُ بِالْمُعَيَّدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ وَ زَيْدٌ قَامَ وَ زَيْدٌ أَبُوهُ قَايِمٌ وَ بَكَرٌ إِنْ تُكْرِمُهُ يُكْرِمُكَ وَ خَالِدٌ فِي الدَّارِ

[اسمُ إنَّ وَ أَخَوَاتِهَا]

وَ أَمَّا اسْمُ إِنَّ وَ أَخَوَاتِهَا فَهِيَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ / [35a/15] بَعْدَ دُخُولِ هَذِهِ الْحُرُوفِ فإِعْرَابُهُ نَصَبٌ نَحْوُ إِنَّ زَيْدًا قَايِمٌ وَ بَلَعْنِي أَنْ زَيْدًا ذَاهِبٌ وَ كَانَ زَيْدًا الْأَسَدُ⁷⁰³ وَ مَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُوًا حَاضِرٌ وَ لَيْتَ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَ لَعَلَّ زَيْدًا قَايِمٌ

[خَبْرُ إنَّ وَ أَخَوَاتِهَا]

وَ أَمَّا⁷⁰⁴ / [35b/1] خَبْرُ إِنَّ وَ أَخَوَاتِهَا فَهِيَ الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِ هَذِهِ الْحُرُوفِ فإِعْرَابُهُ رَفْعٌ كَمَا ذَكَرْنَا أَمْثَلَتَهُ أَنْفَاءً

[اسمُ كانَ وَ أَخَوَاتِهِ]

وَ أَمَّا اسْمُ كَانَ وَ أَخَوَاتِهِ فَهِيَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ مِنْ مَعْمُولِهَا فإِعْرَابُهُ رَفْعٌ كَقَوْلِنَا كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا وَ صَارَ زَيْدٌ غَنِيًّا وَ أَصْبَحَ زَيْدٌ قَائِمًا وَ أَمْسَى زَيْدٌ نَائِمًا⁷⁰⁵ وَ أَضْحَى زَيْدٌ رَاكِبًا / [35b/5] وَ ظَلَّ زَيْدٌ قَائِمًا وَ بَاتَ زَيْدٌ عَرُوسًا وَ مَا زَالَ الْأَمِيرُ مَسْرُورًا وَ مَا بَرِحَ زَيْدٌ غَنِيًّا وَ مَا انْفَكَ زَيْدٌ قَائِمًا وَ مَا دَامَ زَيْدٌ جَالِسًا وَ لَيْسَ زَيْدٌ قَاعِدًا⁷⁰⁶

⁷⁰² وَ مَا قَايِمُ الزَّيْدَانِ وَ أَقَايِمُ الزَّيْدَانِ فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁷⁰³ الْآخِرُهُ زَائِدَةٌ فِي ق

⁷⁰⁴ وَ مَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُوًا حَاضِرٌ وَ لَيْتَ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَ لَعَلَّ زَيْدًا قَايِمٌ وَ أَمَّا سَاقِطَةٌ فِي ق

⁷⁰⁵ فِي ق قَائِمًا | مَسَّ عَلَى هَذَا زَائِدَةٌ فِي ق

⁷⁰⁶ وَ أَضْحَى زَيْدٌ رَاكِبًا وَ ظَلَّ زَيْدٌ قَائِمًا وَ بَاتَ زَيْدٌ عَرُوسًا وَ مَا زَالَ الْأَمِيرُ مَسْرُورًا وَ مَا بَرِحَ زَيْدٌ غَنِيًّا وَ مَا انْفَكَ زَيْدٌ قَائِمًا وَ مَا دَامَ زَيْدٌ جَالِسًا وَ لَيْسَ زَيْدٌ قَاعِدًا سَاقِطَةٌ فِي ق

[خَبْرُ كَانَ وَ أَخَوَاتِهِ]

وَ أَمَّا خَبْرُ كَانَ وَ أَخَوَاتِهِ فَهُوَ الْمُسْنَدُ مِنْ مَعْمُولِهَا فَأَعْرَابُهُ نَصَبٌ كَمَا ذَكَرْنَا أَمْثَلَتُهُ آتِيفاً

[اسْمُ مَا وَ لَا الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ]

وَ أَمَّا ⁷⁰⁷ اسْمُ مَا وَ لَا الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ ⁷⁰⁸ فَهُوَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهِمَا فَأَعْرَابُهُ رَفْعٌ نَحْوَ مَا زَيْدٌ [35b/10] قَائِماً وَ لَا رَجُلٌ أَفْضَلَ مِنْكَ وَ أَمَّا خَبْرُ مَا وَ لَا الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ فَهُوَ الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِهِمَا فَأَعْرَابُهُ نَصَبٌ كَمَا ذَكَرْنَا آتِيفاً

[اسْمُ لَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ]

وَ أَمَّا اسْمُ لَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ فَهُوَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا فَأَعْرَابُهُ نَصَبٌ نَحْوَ لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ [35b/15] لَا غَلَامٌ رَجُلٍ ظَرِيفٌ فِيهَا

[الْحَالُ]

وَ أَمَّا الْحَالُ فَهِيَ مَا يُبَيِّنُ هَيْئَةَ الْفَاعِلِ وَ الْمَفْعُولِ بِهِ لَفْظاً أَوْ مَعْنَى وَ إِعْرَابُهَا نَصَبٌ نَحْوَ جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً وَ ضَرَبْتُ زَيْدًا مُجَرِّدًا عَنْ ثِيَابِهِ [36a/1] وَ نَحْوُ زَيْدٌ فِي الدَّارِ قَائِماً وَ هَذَا زَيْدٌ قَائِماً ⁷⁰⁹ وَ قَدْ يَكُونُ الْحَالُ مُبَيِّنَةً لِهَيْئَةِ الْفَاعِلِ وَ الْمَفْعُولِ مَعاً نَحْوَ لَقِيتُ زَيْدًا رَاكِبِينَ

[التَّمْيِيزُ]

وَ أَمَّا التَّمْيِيزُ فَهُوَ الْاسْمُ النَّكَرَةُ الَّذِي يَرْفَعُ الْإِبْهَامَ الْوَاقِعَ فِي مُفْرَدٍ أَوْ جُمْلَةٍ وَ إِعْرَابُهَا نَصَبٌ مِثَالُهُ فِي الْمُفْرَدِ نَحْوَ [36a/5] عِنْدِي رَاقُودٌ خَلًّا وَمَنَوَانٌ سَمْنًا وَ عِشْرُونَ دِرْهَمًا وَ مِلْءُ الْإِنَاءِ ⁷¹⁰ عَسَلًا وَ مِثَالُهُ فِي الْجُمْلَةِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا ﴾ ⁷¹¹ ﴿ وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا ﴾ ⁷¹²

⁷⁰⁷ أَمَّا يُكْتَبُ فِي قِ مَرَّتَيْنِ

⁷⁰⁸ الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁷⁰⁹ وَ هَذَا زَيْدٌ قَائِماً سَاقِطَةً فِي ق

⁷¹⁰ الْإِنَاءِ سَاقِطَةً فِي ق

⁷¹¹ سُورَةُ مَرْيَمَ ٤١٩

⁷¹² سُورَةُ الْقَمَرِ ١٢٥٤

[المُسْتَثْنَى]

وَأَمَّا الْمُسْتَثْنَى فَهُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ مُتَّصِلٌ وَ مُنْفَصِلٌ فَالْمُسْتَثْنَى ⁷¹³ الْمُتَّصِلُ هُوَ الَّذِي أُخْرِجَ ⁷¹⁴ بِإِلَّا أَوْ بِإِحْدَى أَخَوَاتِهَا عَمَّا فِيهِ تَعَدُّدٌ وَ كَثْرَةٌ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا وَ الْمُسْتَثْنَى الْمُنْفَعِلُ هُوَ الَّذِي ذُكِرَ بَعْدَ إِلَّا أَوْ إِحْدَى أَخَوَاتِهَا ⁷¹⁵ وَ لَمْ يَكُنْ مُخْرَجًا وَ إِعْرَابُ الْمُسْتَثْنَى نَصْبٌ كَقَوْلِكَ جَاءَنِي الرَّجَالُ إِلَّا زَيْدًا وَ جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا وَ كَقَوْلِكَ جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا ⁷¹⁶

[التَّفْسِيرُ]

وَأَمَّا التَّفْسِيرُ فَهُوَ الْمُفَسِّرُ الَّذِي يُبَيِّنُ مَعْنَى الْمُفَسَّرِ بِوَاسِطَةِ الْحَرْفِ أَوْ الْفِعْلِ وَ هُوَ يُعْرَبُ بِإِعْرَابِ الْمُفَسَّرِ كَمَا تَقُولُ أَخَذْتُ مِنَ الدَّرَاهِمِ أَيَّ بَعْضِ الدَّرَاهِمِ وَ سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ [36a/10] / يَعْنِي ابْتِدَاءُ سَيْرِي مِنَ الْبَصْرَةِ

[التَّأْكِيدُ]

وَأَمَّا التَّأْكِيدُ فَهُوَ تَابِعٌ يُقَرِّرُ أَمْرَ الْمَتَّبِعِ فِي النَّسْبَةِ أَوْ أَمْرَهُ فِي الشُّمُولِ وَ هُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ تَكَرُّرٌ صَرِيحٌ يُقَالُ لَهُ التَّأْكِيدُ اللَّفْظِيُّ وَ تَكَرُّرٌ غَيْرٌ صَرِيحٌ يُقَالُ لَهُ التَّأْكِيدُ الْمَعْنَوِيُّ فَإِعْرَابُهُ تَابِعٌ لِإِعْرَابِ الْمُؤَكَّدِ نَحْوَ قَوْلِكَ جَاءَنِي زَيْدٌ زَيْدٌ ⁷¹⁷ وَ ضَرَبَ ضَرَبٌ ⁷¹⁸ زَيْدٌ وَ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَ قَامَ زَيْدٌ [36a/15] / قَامَ زَيْدٌ وَ كَقَوْلِكَ فَعَلَ زَيْدٌ نَفْسُهُ وَ عَيْنُهُ وَ جَاءَنِي الْقَوْمُ أَنْفُسُهُمْ ⁷¹⁹ وَ أَعْيَانُهُمْ وَ الرَّجُلَانِ كِلَاهُمَا وَ لَقِيتُ قَوْمَكَ كُلَّهُمْ وَ مَرَرْتُ بِالرَّجَالِ أَجْمَعِينَ

[الصِّفَةُ]

وَأَمَّا الصِّفَةُ فَهِيَ تَابِعٌ [36b/1] / يَدُلُّ عَلَى أَحْوَالِ الذَّاتِ وَ يُفِيدُ التَّخْصِصَ فِي النَّكَرَاتِ وَ التَّوْضِيحَ فِي الْمَعَارِفِ وَ قَدْ يَجِيءُ لِمُجَرَّدِ الثَّنَاءِ أَوْ الذَّمِّ أَوْ التَّأْكِيدِ فَإِعْرَابُهَا تَابِعٌ لِإِعْرَابِ

⁷¹³ فِي ق فِي لِمُسْتَثْنَى

⁷¹⁴ أُخْرِجَ سَاقِطَةً فِي ب

⁷¹⁵ عَمَّا فِيهِ تَعَدُّدٌ وَ كَثْرَةٌ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا وَ الْمُسْتَثْنَى الْمُنْفَعِلُ هُوَ الَّذِي ذُكِرَ بَعْدَ إِلَّا أَوْ إِحْدَى أَخَوَاتِهَا فِي الْهَامِشِ

فِي ق

⁷¹⁶ وَأَمَّا الْمُسْتَثْنَى فَهُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ ..... كَقَوْلِكَ جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا فِي الْهَامِشِ فِي ب

⁷¹⁷ زَيْدٌ سَاقِطَةً فِي ق

⁷¹⁸ ضَرَبَ سَاقِطَةً فِي ق

⁷¹⁹ فِي ق نَفْسُهُمْ

المُوصوفِ نَحْوَ قَوْلِكَ جَاءَنِي رَجُلٌ شَرِيفٌ وَ زَيْدٌ الْعَالِمُ وَ جَاءَنِي عَمْرُو الْجَاهِلُ وَ جِئْتُكَ أَمْسِ الدَّابِرِ وَ كَقَوْلِكَ / [36b/5] جَاءَنِي رَجُلٌ عَدْلٌ وَ رَجُلٌ بَصْرِيٌّ

[البَدَلُ]

وَ أَمَّا البَدَلُ فَهُوَ تَابِعٌ مَقْصُودٌ بِمَا نُسِبَ إِلَى المَتَّبِعِ دُونَهُ لِكَوْنِهِ تَوَاطُفَةً لِمَا بَعْدَهُ وَ هُوَ بَدَلُ الكُلِّ مِنَ الكُلِّ إِنْ كَانَ مَدْلُولُهُ مَدْلُولَ المُبَدَلِ وَ بَدَلُ البَعْضِ مِنَ الكُلِّ إِنْ كَانَ جُزْأَهُ وَ بَدَلُ الاِشْتِمَالِ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا تَعَلُّقٌ وَ بَدَلُ الغَلَطِ إِنْ لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا تَعَلُّقٌ.⁷²⁰ فَأَعْرَابُهُ تَابِعٌ لِأَعْرَابِ المُبَدَلِ مِنْهُ / [36b/10] كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾⁷²¹ وَ قَوْلِكَ جَاءَنِي زَيْدٌ أَحْوَكٌ وَ كَقَوْلِكَ رَأَيْتُ قَوْمَكَ أَكْثَرَهُمْ وَ ثَلْثِيهِمْ وَ كَقَوْلِكَ سَلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ وَ أَعْجَبَنِي عَمْرُو حُسْنُهُ وَ أَدْبُهُ وَ عِلْمُهُ وَ كَقَوْلِكَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حِمَارٍ أَرَدْتُ أَنْ تَقُولَ بِحِمَارٍ فَسَبَقَكَ لِسَانَكَ إِلَى أَنْ قُلْتَ بِرَجُلٍ ثُمَّ تَدَارَكْتَهُ وَ قُلْتَ حِمَارٍ وَ المُرَادُ مِنَ الغَلَطِ / [36b/15] هُوَ المُبَدَلُ مِنْهُ لِأَنَّ البَدَلَ لَيْسَ بِغَلَطٍ فَيَكُونُ⁷²² المَعْنَى بَدَلُ الشَّيْءِ مِنَ الغَلَطِ

[عَطْفُ البَيَانِ]

وَ أَمَّا عَطْفُ البَيَانِ فَهُوَ تَابِعٌ غَيْرُ صِفَةٍ يُوضِّحُ مَتَّبِعَهُ وَ يَجْرِي مَجْرَى التَّفْسِيرِ⁷²³ وَ العَرَضُ مِنْهُ رَفْعُ الِلتِيَّاسِ كَمَا فِي الصِّفَةِ إِلا أَنَّهُ يَلْزَمُ أَنْ / [37a/1] يَكُونَ اسْمًا مَحْضًا عِلْمًا كَانَ أَوْ كُنْيَةً⁷²⁴ لِأَنَّهُ لَوْ لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ لَكَانَ صِفَةً وَ لا يَجِبُ أَنْ يَكُونَ عِلْمًا وَ لا أَعْرَفَ مِنَ المُبَيَّنِّ فَأَعْرَابُهُ تَابِعٌ لِأَعْرَابِ المُبَيَّنِّ⁷²⁵ نَحْوَ جَاءَنِي زَيْدٌ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَ أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ⁷²⁶ وَ نَحْوَ قَوْلِنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ أَجْمَعِينَ⁷²⁷

⁷²⁰ فِي ق غَلَطٌ

⁷²¹ سُورَةُ الفَاتِحَةِ ٦١١-٧

⁷²² فِي ق يَكُونُ

⁷²³ يَجْرِي مَجْرَى التَّفْسِيرِ فِي الهَامِشِ فِي ب

⁷²⁴ عِلْمًا كَانَ أَوْ كُنْيَةً فِي الهَامِشِ فِي ب

⁷²⁵ فَأَعْرَابُهُ تَابِعٌ لِأَعْرَابِ المُبَيَّنِّ فِي ق يُكْتَبُ مَرَّتَيْنِ

⁷²⁶ الفَرَاهِيدِي، كِتَابُ العَيْنِ، ٣٠٧٨ ؛ أَبُو الفَضْلِ شَهَابُ الدِّينِ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ العَسْقَلَانِيِّ، الإِصَابَةُ

فِي تَمْيِيزِ الصَّحَابَةِ، تَحْقِيقٌ : عَلِيٌّ مُحَمَّدُ البِجَاوِيِّ، بِيْرُوتَ، ١٩٩٢، ١-٩٦٨، ٥

⁷²⁷ جَاءَنِي زَيْدٌ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَ "أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ" وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

[العطف بالحروف]

وَأَمَّا الْعَطْفُ بِالْحُرُوفِ / [37a/5] فَهُوَ مَا وَقَعَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَتَّبِعِهِ أَحَدُ الْحُرُوفِ الْعَاطِفَةِ
فِإِعْرَابِهِ تَابِعٌ لِإِعْرَابِ الْمَعْطُوفِ عَلَيْهِ نَحْوَ جَاءَنِي زَيْدٌ وَ عَمْرُوٌ وَ رَأَيْتُ زَيْدًا فَبَكْرًا وَ
مَرَرْتُ بِزَيْدٍ ثُمَّ عَمْرُوٌ وَ أَزِيدٌ⁷²⁸ عِنْدَكَ⁷²⁹ أَمْ⁷³⁰ عَمْرُوٌ وَ جَاءَنِي زَيْدٌ لَا عَمْرُوٌ وَ مَا جَاءَنِي
زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرُوٌ وَ صَرَبْتُ زَيْدًا حَتَّى رَأَسَهُ وَ جَاءَنِي زَيْدٌ إِمَّا عَمْرُوٌ أَوْ بَكْرٌ⁷³¹ وَ رَأَيْتُ
زَيْدًا بَلْ عَمْرُوًا. فَاعْلَمْ / [37a/10] أَنَّ الْحُرُوفَ الْعَاطِفَةَ عِنْدَ ابْنِ الْحَاجِبِ عَشْرَةٌ وَ هِيَ
الْوَاوُ وَ الْفَاءُ وَ ثَمَّ وَ حَتَّى وَ أَوْ وَ إِمَّا وَ بَلْ وَ لَكِنْ وَ أَمْ وَ لَا.⁷³² وَ عِنْدَ
الزَّمْخَشَرِيِّ⁷³³ تِسْعَةٌ وَ هِيَ مَا عَدَا إِمَّا.⁷³⁴ وَ الْأَصِيلُ فِيمَا بَيْنَهَا هُوَ الْوَاوُ⁷³⁵ لِدَلَالَتِهَا عَلَى مَحْضِ
الِاشْتِرَاكِ بِخِلَافِ أَخَوَاتِهَا فَإِنَّهُنَّ تُفِيدُ مَعَ الْإِشْتِرَاكِ مَعْنَى آخَرَ كَمَا بَيَّنَّ فِي مَوْضِعِهِ
فَلْيُطَالَعُهُ. / [37a/15]

هَذَا آخِرُ مَا أوردَهُ سَيِّدُ أَحْمَدَ بْنِ مُصْطَفَى الشَّهِيرِ بِأَلْفِي عَفَا عَنْهُ رَبُّهُ متعالى فالمرجُو عَمَّنْ
طالَعَ فِي هَذِهِ الرِّسَالَةِ وَ رَأَى فِي النَّقْلِ خَللاً وَ فِي الْمَعْنَى زَلْلاً وَ فِي اللَّفْظِ خَطَأً وَ خَطْلاً وَ فِي
الإِعْرَابِ فَسَاداً وَ حَوْلًا⁷³⁶ أَنْ يُصْلِحَهُ كَرَمًا وَ فَضْلاً عَصَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِفَضْلِهِ أَبَدًا وَ أَزْلاً⁷³⁷.
قَدْ تَمَّ التَّحْرِيرُ فِي الْيَوْمِ الْخَامِسِ وَ الْعِشْرِينَ مِنْ شَهْرِ رَجَبِ الْمُرْجَبِ مِنْ عَامِ خَمْسٍ وَ
خَمْسِينَ وَ تِسْعِمِائَةٍ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمُيسِّرِينَ.⁷³⁸

⁷²⁸ أَزِيدٌ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁷²⁹ فِي ق عِنْدَكُمْ

⁷³⁰ أَمْ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁷³¹ وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

⁷³² ابْنِ الْحَاجِبِ الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٥٣١

⁷³³ مُحَمَّدُ الزَّمْخَشَرِيُّ، (٤٦٧ - ٥٣٨ / ١٠٧٥ - ١١٤٤ م) مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدِ الْخَوَارِزْمِيِّ، الزَّمْخَشَرِيُّ (أَبُو الْقَاسِمِ، جَارُ اللَّهِ) مَفْسِّرٌ، مُحَدِّثٌ، مُتَكَلِّمٌ، نَحْوِيٌّ، لُغَوِيٌّ، بَيَانِيٌّ، أَدِيبٌ، نَاطِقٌ، نَاطِقٌ، مَشَارِكٌ فِي عِدَّةِ عُلُومٍ.

عَمْرُوًا كَحَالَةِ الْمَصْدَرِ الْمَذْكُورِ، ١٨٦١٢

⁷³⁴ الزَّمْخَشَرِيُّ تِسْعَةٌ وَ هِيَ مَا عَدَا إِمَّا سَاقِطَةٌ فِي ق | الْحُرُوفُ الْعَاطِفَةُ عِنْدَ الزَّمْخَشَرِيِّ عَشْرَةٌ أَحْرَفٍ. وَلَمْ يَعُدَّ الشَّيْخُ أَبُو عَلِيٍّ الْفَارِسِيُّ إِمَّا فِي حُرُوفِ الْعَطْفِ. أَظُنُّ أَنَّ الْمُؤَلِّفَ قَدْ أَخْطَأَ | الزَّمْخَشَرِيُّ، الْمَصْدَرُ الْمَذْكُورُ، ٤٠٣

⁷³⁵ هُوَ الْوَاوُ يُكْتَبُ مَرَّتَيْنِ فِي ق

⁷³⁶ فِي ق رَحْوَالًا

⁷³⁷ هَذِهِ الْإِبَارَةُ تُسْتَعْمَلُ عَادَتًا أَزْلاً وَ أَبَدًا

⁷³⁸ قَدْ تَمَّ التَّحْرِيرُ فِي الْيَوْمِ الْخَامِسِ وَ الْعِشْرِينَ مِنْ شَهْرِ رَجَبِ الْمُرْجَبِ مِنْ عَامِ خَمْسٍ وَ خَمْسِينَ وَ تِسْعِمِائَةٍ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمُيسِّرِينَ فِي الْهَامِشِ فِي ب وَ سَاقِطَةٌ فِي ق

[فهرس الموضوعات]

76.....	[مُقَدِّمَةٌ]
76.....	[الْكَلِمُ: الاسمُ و الفِعْلُ و الحَرْفُ]
77.....	[الإِعْرَابُ]
77.....	[الإِعْرَابُ بِالْحَرَكَاتِ و الحُرُوفِ]
78.....	[العَوَامِلُ]
78.....	[أَقْسَامُ العَوَامِلِ]
78.....	[العَوَامِلُ اللَّفْظِيَّةُ]
78.....	[العَوَامِلُ السَّمَاعِيَّةُ]
80.....	[الاسمُ العَامِلُ: العَامِلُ الفِعْلِ المُضَارِعِ و العَامِلُ فِي الأَسْمَاءِ]
80.....	[العَامِلُ فِي الفِعْلِ المُضَارِعِ]
80.....	[العَامِلُ فِي الأَسْمَاءِ]
81.....	[العَامِلُ فِي الإِسْمِ الوَاحِدِ]
81.....	[العَامِلُ فِي الإِسْمِينَ]
82.....	[العَوَامِلُ القِيَاسِيَّةُ]
83.....	[العَوَامِلُ المَعْنَوِيَّةُ]
83.....	[العَوَامِلُ اللَّفْظِيَّةُ السَّمَاعِيَّةُ]
83.....	[البَابُ الأوَّلُ فِي العَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ السَّمَاعِيَّةِ]
84.....	[حُرُوفُ الجَرِّ]

84.....	[معاني "البَاءُ"]
86.....	[معاني "مِنْ"]
89.....	[معاني "إِلَى"]
90.....	[معاني "فِي"]
92.....	[معاني "الْلَامُ"]
93.....	[معاني "رُبَّ"]
94.....	[معاني "عَلَى"]
95.....	[معاني "عَنْ"]
95.....	[معاني "الْكَاْفُ"]
96.....	[معاني "مُدَّ" و "مُنْدُ"]
97.....	[معاني "حَتَّى"]
98.....	[معاني "وَأُو الْقَسَمِ"]
98.....	[معاني "تَاءُ الْقَسَمِ"]
99.....	[معاني "الْحَاشَا"]
100.....	[معاني "خَلَا و عَدَا"]
100.....	[الْحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ]
100.....	[إِنَّ و أَنَّ]
101.....	[كَأَنَّ]
102.....	[لَكِنَّ]
102.....	[لَيْتَ]
103.....	[لَعَلَّ]
104.....	["ما" و "لا" المشبهتان بـ"ليس"]
105.....	[حُرُوفُ تَنْصِبُ الْاسْمَ الْوَاحِدَ]
105.....	[الْوَاوُ]

107.....	[إِلَّا]
108.....	[يَا]
108.....	[أَيَّا]
108.....	[هَيَّا]
108.....	[أَيُّ]
108.....	[الْهَمْزَةُ]
109.....	[أَقْوَالٌ عَنِ الْعَامِلِ فِي الْمُنَادِي]
110.....	[حُرُوفٌ تَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ]
110.....	[أَنَّ]
110.....	[لَنْ]
111.....	[كَيْ]
112.....	[إِذَنْ]
112.....	[حُرُوفٌ تَجْزِمُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ]
112.....	[إِنْ]
113.....	[لَمْ]
113.....	[لَمَّا]
113.....	[لَامُ الْأَمْرِ]
113.....	[لَا]
114.....	[أَسْمَاءٌ تَجْزِمُ الْأَفْعَالَ]
114.....	[مَنْ]
114.....	[أَيُّ]
115.....	[مَا]
115.....	[مَتَى]
115.....	[مَهْمَا]

115.....	[أَيْنَ]
116.....	[أَنَّى]
116.....	[حَيْثُمَا]
116.....	[إِذْمَا]
116.....	[أَسْمَاءُ الَّتِي تَنْصِبُ عَلَى التَّمْيِيزِ]
116.....	[تَمْيِيزُ عَلَى الأَعْدَادِ]
120.....	[كَمَ الاسْتِفْهَامِيَّةُ]
121.....	[كَأَيِّ]
121.....	[كَذَا]
121.....	[أَسْمَاءُ الأَفْعَالِ]
122.....	[أَسْمَاءُ الأَفْعَالِ الَّتِي يَنْصِبُ مَفْعُولُهَا]
124.....	[أَسْمَاءُ الأَفْعَالِ الَّتِي يَرْفَعُ فَاعِلُهُ]
126.....	[الأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ]
126.....	[كَانَ]
127.....	[صَارَ]
128.....	[أَصْبَحَ]
128.....	[أَمْسَى]
128.....	[أَضْحَى]
129.....	[بَاتَ]
129.....	[مَازَالَ]
129.....	[مَا بَرَحَ]
129.....	[مَا فَتَى]
129.....	[مَا أَنْفَكَ]
129.....	[مَادَامَ]

- 130..... [لَيْسَ]
- 130..... [أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ]
- 131..... [عَسَى]
- 131..... [كَادَ]
- 132..... [كَرَبَ]
- 132..... [أَوْشَكَ]
- 132..... [أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَ الذَّمِّ]
- 132..... [نَعِمَ]
- 133..... [بِئْسَ]
- 133..... [حَبَّذَا]
- 134..... [سَاءَ]
- 134..... [أَفْعَالُ الشُّكِّ وَ الْيَقِينِ]
- 134..... [عَلِمْتُ وَ جَدْتُ رَأَيْتُ]
- 134..... [ظَنَنْتُ حَسِبْتُ خَلْتُ]
- 134..... [زَعَمْتُ]
- 136..... [العَوَامِلُ الْقِيَاسِيَّةُ]
- 136..... [البَابُ الثَّانِي فِي الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ الْقِيَاسِيَّةِ]
- 136..... [الفِعْلُ]
- 136..... [إِسْمُ الْفَاعِلِ]
- 137..... [إِسْمُ الْمَفْعُولِ]
- 137..... [الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ]
- 137..... [المَصْدَرُ]
- 138..... [الاسْمُ الْمُضَافُ]
- 138..... [الاسْمُ التَّامُّ]

- 138..... [العوامل المَعْنَوِيَّة]
- 138..... [البَابُ الثَّالِثُ فِي العَوَامِلِ المَعْنَوِيَّة]
- 139..... [العَامِلُ فِي المُبْتَدَأِ وَ الحَبْرِ]
- 139..... [العَامِلُ فِي الفِعْلِ المُضَارِعِ]
- 139..... [خَاتِمَةٌ]
- 139..... [الإِعْرَابُ]
- 140..... [الإِعْرَابُ بِالحَرَكَةِ اللَّفْظِيَّةِ التَّامَّة]
- 140..... [الإِعْرَابُ بِالحَرَكَةِ اللَّفْظِيَّةِ النَّاقِصِ]
- 140..... [الإِعْرَابُ بِالحَرَكَةِ التَّقْدِيرِيَّةِ]
- 141..... [الإِعْرَابُ بِالحَرَكَةِ التَّقْدِيرِيَّةِ النَّاقِصِ]
- 141..... [الإِعْرَابُ بِالحُرُوفِ اللَّفْظِيَّةِ]
- 142..... [الإِعْرَابُ بِالحُرُوفِ اللَّفْظِيَّةِ النَّاقِصِ]
- 142..... [الإِعْرَابُ بِالحُرُوفِ التَّقْدِيرِيَّةِ التَّامَّة]
- 142..... [الإِعْرَابُ بِالحُرُوفِ التَّقْدِيرِيَّةِ النَّاقِصِ]
- 143..... [الإِعْرَابُ المَحَلِّيُّ]
- 144..... [الْفَرْقُ بَيْنَ الإِعْرَابِ التَّقْدِيرِيِّ وَ المَحَلِّيِّ]
- 144..... [مَوَاقِعُ الإِعْرَابِ]
- 144..... [الْفَاعِلُ]
- 145..... [القَائِمُ مَقَامَ الفَاعِلِ]
- 145..... [المَفْعُولُ]
- 146..... [المَفَاعِيلُ]
- 147..... [المُضَافُ إِلَيْهِ]
- 147..... [مَا دَخَلَ عَلَيْهِ حَرْفُ الجَرِّ]
- 147..... [المُبْتَدَأُ]

- 148..... [الْخَبِيرُ]
- 148..... [اسْمُ إَنَّ وَ أَخَوَاتِهَا]
- 148..... [خَبِيرُ إَنَّ وَ أَخَوَاتِهَا]
- 148..... [اسْمُ كَانَ وَ أَخَوَاتِهِ]
- 149..... [خَبِيرُ كَانَ وَ أَخَوَاتِهِ]
- 149..... [اسْمُ مَا وَ لَا الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسٍ]
- 149..... [اسْمُ لَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ]
- 149..... [الْحَالُ]
- 149..... [التَّمْيِيزُ]
- 150..... [المُسْتَثْنَى]
- 150..... [التَّفْسِيرُ]
- 150..... [التَّأْكِيدُ]
- 150..... [الصِّفَةُ]
- 151..... [البَدَلُ]
- 151..... [عَطْفُ الْبَيَانِ]
- 152..... [العَطْفُ بِالْحُرُوفِ]

[فهرس الآيات]

سورة الفاتحة

﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ الفاتحة ٦،٧١١..... [36b/10]

سورة البقرة

﴿أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَّالَّيْلِ﴾ البقرة ١٨٧/٢..... [6b/10]

﴿وَ لِيُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ﴾ البقرة ١٨٥..... [8b/1]

﴿وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ البقرة ١٠٢/٢..... [8b/1]

﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ البقرة ٤٨/٢..... [8b/10]

﴿وَ إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ﴾ البقرة ٢٨٠١٢..... [24a/10]

﴿وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ البقرة ١٢ ٣٤؛ ص ٧٤١٣٨..... [24a/10]

﴿عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ﴾

البقرة ٢١٦١٢..... [26a/15]

﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾ البقرة ١١٧١٢؛ ال عمران ١٣ ٤٧، ٥٩؛ الانعام ٧٣١٦؛ النحل ٤٠١١٦؛

مريم ٣٥١١٩؛ يس ٨٢١٣٦؛ المؤمن ٦٨١٤٠..... [24a/5]

﴿إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ﴾ البقرة ٥٤/١..... [5b/5]

سورة النساء

﴿وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ النساء ٧٩/٤..... [5a/5]

﴿وَ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ﴾ النساء ٢/٤..... [6b/15]

﴿لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ النساء ٨٧/٤؛ الانعام ١٢/٦..... [7a/5]

﴿إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهُ وَاحِدٌ﴾ النساء ١٧١١٤..... [13b/10]

﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ﴾ النساء ٧٨/٤..... [18b/5].

﴿كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمُ﴾ النساء ٢٤/٤..... [22b/1].

﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ النساء ١٧٤، ٩٢، ١٠٤، ١١١، ١٧٠؛ الفتح ٧٤/٨..... [24a/1].

سورة الأعراف

﴿لَنْ تَرَانِي﴾ الأعراف ١٧/٤٣..... [16a/10].

﴿وَقَطَعْنَا لَهُم مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا فَمَحْمُولٌ﴾ الأعراف ١٦٠/٧..... [20b/5].

﴿ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ﴾ الأعراف ٣٨/٧..... [7b/1].

سورة الأنفال

﴿لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ﴾ الأنفال ٦٨/٨..... [7b/1].

سورة التوبة

﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ﴾ التوبة ١١٤/٩..... [8b/15].

﴿أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ﴾ التوبة ٣٨/٩..... [6b/5].

سورة الهود

﴿مَادَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ الهود ١٠٧/١١، ١٠٨..... [25b/5].

﴿يَا أَرْضُ﴾ الهود ٤٤/١١..... [15a/15].

﴿وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ﴾ الهود ٥٢/١١..... [6b/15].

سورة يوسف

﴿فَلَنْ أُبْرِحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِي أَبِي﴾ يوسف ٨٠/١٢..... [16a/10].

﴿تَاللَّهِ تَفْتَأُ﴾ يوسف ٨٥/١٢..... [11a/5].

﴿يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا﴾ يوسف ٢٩/١٢..... [15a/10].

سورة إبراهيم

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ﴾ إبراهيم ٣٩/١٤..... [8b/1].

سورة الاسراء

﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ﴾ الاسراء ٧٨/١٧..... [8a/1].

﴿فَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾ الاسراء ٧/١٧..... [8a/1].

سورة الكهف

﴿ثَلَاثُمِائَةٍ سِنِينَ﴾ الكهف ٢٥١١٨..... [20b/15].

سورة مريم

﴿قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ مريم ٧٣/١٩ ؛ العنكبوت ١٢/٢٩ ؛ يس ٤٧/٣٦ ؛ الأحقاف

١١/٤٦..... [7b/10].

﴿كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا﴾ مريم ٢٩١١٩..... [24b/1].

﴿وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ مريم ٤١١٩..... [36a/5].

سورة طه

﴿وَأَلصَّبْنٰكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ﴾ طه ٧١/٢٠..... [7a/15].

سورة الانبيا

﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ الانبياء ٤٧٢١..... [7b/15].

﴿وَنَصَرْنَا مِنَ الْقَوْمِ﴾ الانبياء ٧٧/٢١..... [6b/5].

سورة الحج

﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ﴾ الحج ٣٠/٢٢..... [6a/5].

سورة المؤمنون

﴿وَالَّذِينَ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ﴾ المؤمنون ٥/٢٣..... [8b/5].

سورة الشورى

﴿لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ﴾ الشورى ١٧/٤٢..... [13a/10]

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ الشورى ١١/٤٢..... [9a/10]

﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرُؤُكُمْ فِيهِ﴾ الشورى ١١/٤٢..... [7b/5]

سورة النمل

﴿وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ﴾ النمل ٣٣/٢٧..... [7a/5]

﴿رَدِفَ لَكُمْ﴾ النمل ٧٢/٢٧..... [7b/10]

﴿أَلَا يَا اسْجُدُوا﴾ النمل ٢٥/٢٧..... [15b/1]

سورة الفاطر

﴿كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ الفاطر ١٣/٣٥..... [8a/1]

سورة القمر

﴿وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا﴾ القمر ١٢/٥٤..... [36a/5]

سورة الجمعة

﴿إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ الجمعة ٩١/٦٢..... [6a/10]

سورة الطلاق

﴿لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾ الطلاق ١/٦٥..... [13a/5]

سورة الحاقة

﴿إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسَابِيَّ﴾ الحاقة ٦٩ ٢٠١..... [27b/1]

سورة المعارج

﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا﴾ المعارج ٧٠ ٦١..... [27a/15]

سورة النوح

﴿مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا﴾ النوح ٢٥/٧..... [6b/5]

سورة الانشقاق

﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ﴾ الانشقاق ١٩/٨٤..... [8b/15]

[فهرس الأحاديث]

{نُهِيَ أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ}..... [25b/5]

[فهرس الأشعار]

أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ..... [37a/1]

أَنْ وَ لَنْ بَسَ كَيْ إِذَنْ أَيْنَ جَارِ حَرْفٍ مُعْتَبِرٍ /

نَصِبٍ مُسْتَقْبَلٍ كُنْتُدْ أَيْنَ جُمْلَه دَائِمٍ إِقْتِضَا..... [3a/10]

إِنَّ وَأَنَّ كَانَ لَيْتَ وَ لَكِنَّ لَعَلَّ /

نَاصِبٍ إِسْمَنْدُ رَفَعُ ضِدَّ أَيْنَ شَشْ مَاوَلَا..... [3a/5]

إِنْ وَ لَمْ لَمَّا وَ لَاءَ نَهْيُ لَامٍ أَمْرِهِمْ /

بَنْجِ حَرْفٍ جَارِمٍ فَعَلَنْدَ هَرَّ يَكُ بِي دَعَا..... [3a/15]

أَوَّلِينَ لَفْظٍ عَشْرَ بَاشِدُ مُرَكَّبٍ بَا أَحَدٍ /

هَمْجَيْنِ تَا تَسْعَةُ وَ تِسْعِينَ شُمْرُ إِيْنِ حُكْمُ رَا..... [3b/5]

بَاازُ ثَانِي كَمْ جُو إِسْتِفْهَامٍ بَاشِدُ فِي حَبْرٍ /

ثَالِثِ إِيشَانِ كَأَيِّ رَابِعِ إِيشَانِ كَذَا..... [3b/5]

بِسْ صِفْتِ بَاشْدُ كِ أَنْ مَانَنْدِ إِسْمِ فَاعِلِسْتِ. /

[4b/5]..... هَفْتُمْ إِسْمِي كُو بُودُ تَمَيِّزًا نَاصِبِ جَحَا.....

بِسْ رُوَيْدَ بَازُ رَافِعِ إِسْمِرَا هَيِّهَاتِ وَ أَنْ. /

[3b/10]..... بَازُ سَرْعًا نَسْتُ شَتَّانُ بَادُ دَارِ إِينِ بَيْتَهَا.....

بعد از این هَفْتِ قِيَاسِي إِسْمِ فَاعِلِ مَصْدَرَسْتِ. /

[4b/1]..... إِسْمِ مَفْعُولِ وَ مُضَافِ فِعْلِ بَاشْدُ مُطْلَقًا.....

خِلْتُ بَاشْدُ بَا حَسِبْتُ بَسِ ظَنَنْتُ بَا زَعَمْتُ. /

[4a/5]..... بَسِ عَلِمْتُ بَا وَجَدْتُ بَسِ رَأَيْتُ بِي خَفَا.....

دِيكْرُ أَفْعَالِ مُقَارَبِ دَرِ عَمَلِ چُونِ نَاقِصِنْدُ. /

[4a/5]..... هَسْتُ أَنْ كَادَ كَرَبُّ أَوْشَكَ دِيكْرُ عَسَى.....

دِيكْرُ أَفْعَالِ يَقِينِ وَشَكَ بُودُ كَانُ بَرْدُ وَ إِسْمُ. /

[4a/1]..... چُونِ دَرَايِدُ بِي شَكِي مَنْصُوبِ سَا زَدُ هَرُ دُوَارُ.....

رَافِعِ أَسْمَاءِ جِنْسِ أَفْعَالِ مَدْحِ وَ ذَمِّ بُودُ. /

[3b/15]..... چَارُ بَاشْدُ نِعْمَ بِيْسَ سَاءَ وَ أَنْكَهَ حَبْدًا.....

عَا مِلِ فِعْلِ مُضَارِعِ مَعْنَوِي بَاشْدُ بَدَلِ. /

[4b/5]..... هَمْچُونِيْنِ مَعْنِي بُودُ عَامِلِ يَقِينِ دَرِ مُبْتَدَا.....

كَانَ صَارَ أَصْبَحَ أَمْسَى وَ أَضْحَى ظَلَّ بَاتَ. /

[4a/10]..... مَا فَتَى مَا دَامَ مَا أَنْفَكَ لَيْسَ أَذَقْنَا.....

مَا بَرَحَ مَا زَالَ وَ أَفْعَالِ كُرَيْنَهَا مُشْتَقِنْدُ. /

[4a/10]..... هَرُ كَجَا بَيْنِي هَمِينِ حُكْمَسْتِ دَرِ جُمْلِ رَوَا.....

- نَا صِبِّ إِسْمٍ مُنْكَرٍ نَوْعٍ هَشْتُمْ جَارٍ إِسْمٍ. /
 هَسْتٌ جُونٌ تَمْيِيزُ أَزْ بَهَمُ مُنْكَرٌ هَرُ كُجَا ..... [3b/5]
 مَن مَتَى مَهْمَا وَ أَيْ أَيْنَ إِذْمَا حَيْثُمَا. /
 جَارِمٍ فَعْلَنْدُ اَيْنَ نُهُ إِسْمٍ بَا مَا أَئِنَّمَا ..... [3a/15]
 نَوْعٍ عَاشِرٍ سَيَزِدُهُ فَعْلَنْدُ كِإِشَانٍ نَاقِصَنْدُ. /
 رَفَعِ إِسْمَنْدُو نَاصِبٌ دَرُ خَبَرٌ جُنْ مَا وَلَا ..... [4a/10]
 نُهُ بُودُ أَسْمَاءِ أَفْعَالُ وَ أَزْ يِشَانُ نَاصِبِهِ. /
 دُنْكَ بَلُهُ عَلَيْكَ حَيْهَلُ بَاشْدُ وَهَا ..... [3b/10]
 وَأُو بَاءُ تَاءُ كَافُ لَامُ مُنْدُ مُذْ خَلَا /
 رَبُّ حَاشَا مِنْ عَدَا فِي عَنَ عَلَى حَتَّى إِلَى ..... [3a/1] [35a/1]
 وَأُو يَاءُ هَمْزَةٌ وَ إِلَّا أَيَا وَ أَيْ وَهِيَا /
 نَاصِبِ إِسْمَنْدُ بَسْ اَيْنَ هَفْتِ حَرْفِ إِي مُقْتَدَا ..... [3a/5]

[فهرس الأعلام]

- الأخْفَشُ ..... [29b/10] [16b/1]
 الأصْمَعِيُّ ..... [23a/15]
 إِبْنُ الْحَاجِبِ ..... [37a/10] [10a/5] [7a/15]
 أَبُو عَلِيٍّ ..... [15b/10]
 الإمام الأعظم ..... [6a/10]
 الإمامين ..... [6a/10]

- البُصْرَةُ..... [36a/10] [36a/5] [35a/1] [33a/1] [5b/15] [5b/10].
- تَمِيمٌ..... [23a/5] [19b/10] [13b/10].
- الحِجَازِ..... [23a/5] [19b/15] [13b/10].
- الْخَلِيلِ..... [16b/10] [12a/15].
- الرَّجَّاجِ..... [14a/10].
- الرَّمْحَشَرِيُّ..... [37a/10].
- سَيِّوَيْهِ..... [29b/10] [29b/5] [25b/5] [23a/1] [16a/5] [15b/10] [14b/5] [11a/5].
- السِّيْرَافِي..... [14a/15].
- عَبْدُ الْقَاهِرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَانَ الْجُرْجَانِيُّ..... [2b/10].
- عَبْدُ الْقَاهِرِ..... [15a/5] [14a/15] [14a/10] [10a/1].
- الْكِسَائِيُّ..... [26b/15].
- الْكُوفَةُ..... [35a/1] [12b/10] [9a/15] [6b/10].
- المُبَرِّدِ..... [15b/10] [11a/5].
- المُعْتَرِلَةُ..... [16a/10].

